

D 794

50285

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO PHILOLOGICA

KOLTAY-KASTNER JENŐ

LEOPARDI ✓

ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

EUGENIO KOLTAY-KASTNER

LEOPARDI E LA SUA FORTUNA IN UNGHERIA

TOMUS XVI.

SERIES NOVA T. I.

S Z E G E D, 1 9 4 8

EDIDIT UNIVERSITAS SZEGEDIENSIS

*Erény, hősiesség, lelki nagyság
kiváló, ragyogó és a közt szolgáló
példái csak a népi államban talál-
hatók meg, ahol a nemzet részese
a hatalomnak.*

(Leopardi jegyzete 1821 aug. 26-án.)

ELŐSZÓ.

Születésének másfélszázados évfordulóján a Leopardival foglalkozó irodalom Európa-szerte új lendületet vesz. Gondolkodásának és érzésének gazdag világa új kutatókra talál, mintha csak igazolni akarnák figyelmeztetését, hogy nem a nagy író hírének van szüksége arra, hogy centenáriumáról megemlékezzenek, hanem az utókornak, melynek számára változatlanul van és örökké lesz megszívlelendő mondanivalója.

Leopardi a világirodalom egyik legnemesebb egyénisége és legegységesebb szelleme. Az emberiség örök és folyton új problémái talán egy költőt sem foglalkoztattak annyira, mint őt, s nála őket senki sem fejezte ki megkapóbb művészi formában. Termése mindössze mintegy negyven költeményből álló verskötet és egy huszonöt novellaszerű fejezetből álló prózai munkácska. De mennyire felemelő egész világnézete, hősi helytállásra és emberszereteten való összefogásra buzdító tanítása! És mily izgató feladat gondolatának, érzésmódjának, sorsának kialakulását nyomon követni tanulmányaiban, a világirodalom egyik legérdekesebb leveleskönyvében és legterjedelmesebb jegyzetgyűjteményében!

Leopardi épp úgy az egész emberisége, mint Shakespeare, Goethe vagy Tolsztoj. Művei visszhangra találnak egy század óta Oroszországban csak úgy, mint a franciáknál vagy nálunk.

Tanulmányunkkal a költő születésének másfélszázados évfordulóján hozzá akarunk járulni művének jobb megismeréséhez és ahhoz, hogy szelleme, mely iránt a távolabbi múltban is fogékonyak voltunk, köztünk elevenen maradjon.

I. A Leopardi-család.

„1798 június 29-én 19 órakor született első fiúgyermekem feleségemtől, Adelaidetól szerencsésen, bár teljes háromnapi vajúdás után. Csak a rokonok kaptak róla értesítést, mert a nemesség eltörlése folytán az általános „polgári“-n kívül nem volt társadalmi osztály, amibe beleszületett volna. 30-án keresztelte meg Luigi Leopardi, filippinus nagybátyám Monte Morello-i plébániánkon. A keresztszülők Filippo Antici-sógorom és édesanyám, Virginia Mosca-Leopardi voltak. Szekás szerint, a rokonságot meghívtam a keresztelőre; a városon kívül lakókat „Tisztelt Uram és Roknom“ megszólítással. A gyermek a Giacomo Taldegardo, Francesco, Saverio, Pietro nevet kapta.“¹

Ezekkel a szavakkal jegyezte fel Monoldo Leopardi gróf (sz. 1776) recanati palotájában a jövődöbeli nagy költőnek ama világra való érkezését, melynek fájdalmas sivárságát de egyben heroikus elviselésének szükségét fogja hirdetni haláláig. S mennyi mindent árulnak el e sorok az apa jelleméről és a viszontagságos időkről, melyekbe a kis grófi sarj beleszületett!

A pápai államhoz tartozó Márkák tartományát székhelyével, Anconával együtt már az előző évben elfoglalták Napoleon köztársasági seregei. Francia csapatrészek megszállták a híres kegyhelyet, Loretot és a tőle néhány kilométerre, az Adriai tenger felé ereszkedő mosolygó, termékeny dombok egyikén épült csinos, tiszta városkát, Recanati is. A most következő esztendőben Recanati a pápai állammal együtt hányódott a franciák forradalmi liberalizmusa és a vissza-visszatérő osztrák katonaság reakciós erőszakoskodása között.

A konzervatív gondolkodású Monaldo gróf természetesen szívvel-lélekkel a pápához és az osztrákhöz húzott. Nemesi viseletétől: térdnadrágjától, hosszú harisnyájától, csattos cipőjétől élete végéig nem akart megválni. Jó ideig a nemesi fringia is ott fityegett még az oldalán és szeretett elhencegni azzal, hogy ő vált meg tőle utolsónak társai közül. Makacs konzervatizmusa erőszakos önteltséggel párosult. „Csak nehezen vagy egyáltalán nem vagyok hajlandó második hegedűt játszani... Aki csak közelemben jön, az én akaratomat kell hogy teljesítse és ami nem az én fejem szerint megy, hibásnak látom.

¹ Giuseppe Piergili, *Lettere scritte a G. Leopardi dai suoi parenti con giunta di cose inedite o rare*. Firenze 1878. Függelék, családi regiszter.

Nem szeretnék dicsekeni és nincs is okom rá, de valóban úgy vélem, hogy akaratom teljesítésének követelése nem annyira gögből, mint az igazság és valóság szeretetéből származik. Mindég jóhiszeműen kerestem azokat, akik nálamnál helyesebben látnak. Találtam is bölcs, tapasztalt embereket. De közülük nagyon kevés volt az igazán egész ember. Eszem, vagy tán hiúságom azt súgta, hogy helyesebben látok és gondolkodom amazoknál..." Így jellemzi magát a büszke gróf önéletrírásában. A liberalizmus eszméit természetesen nem érti meg. A franciák ellen vad gyűlölet izzik benne. Szeretné országukat a szomszéd államok közt felosztani, hogy Európa békéjét többé ne veszélyeztesse. Hiszen ő még mindig meg van arról győződve, hogy a fejedelem hatalmát Istentől nyerte s hogy a Rousseaui szerződés uralkodó és nép közt, az alkotmány, minden jogalapot nélkülöz. Napoleont meg egyenesen megveti. Mikor serege élén a nagy hadvezér átvonult a városka főutcáján, nem tartotta érdemesnek, hogy kinézzin az ablakon, mert „úgy vélte, hogy nem érdemli meg ez a szerencsétlen, hogy miatta egy úriember ültéből felkeljen“!²

Monaldo gróf felesége, Adelaide márkiz — Filippo Antici márkiz (mh. 1811) és Teresa Montani, volt piemonti csillagkeresztes hölgy leánya — egy rokon recanatii család sarja volt. Gyerekifjú korában vette el őt, bár saját szülei nagyon ellenezték a házasságot. Férjével sok tekintetben ellentétes jellem volt. „Feleségem természete és az én természetem közt a különbség ég és föld“, jegyzi meg majd a gróf sok dicséret közt róla önéletrajzában. De makacsságban, önfejűségben, merevségben hasonlítottak egymáshoz. Mikor az ifjú házasság a franciák elől egy Recanati-környéki majorukba menekültek, a férj nem tudta visszatartani áldott állapotban lévő asszonyát, hogy a bolhák elől vissza ne szökjék városi palotájukba: „Nem tudtam megérteni — sóhajt fel Monaldo, — hogy valaki jobban féljen a bolháktól, mint a franciáktól“.³

Ha a házastársi összhang szempontjából nem is, a gróf vagyoni jóléte érdekében szerencsés volt Adelaide jellemének e határozottsága. Férje ugyanis már 18 éves korában jutott volt a családi vagyon felett való önálló rendelkezéshez, és ifjonti gondatlanságával sok bajt szerzett magának. Azonkívül, hogy versenyt fitogtatta „gazdagságát“ a kis városka kúrtanemeseivel, kikkel szinte egytől-egyik rokonságban állott, hűgát nagy hozománnyal házassította ki, maga meg valami Diana Zambeccari nevű bolognai markezinával bonyolított olyan házassági szerződésbe, melytől csak jelentős anyagi áldozatok árán sikerült szabadulnia. Később jött a francia megszállás, egy szerencsétlen gabonaspekuláció meg egy talajjavítási vállalkozás bukása a Campagna Romana-n, melybe kalandos gondolkodása belekeverte. Végül volt egy költséges szenvedélye. Az amatőr rendszertelenségével gyűjtötte a könyvet. A szomszédos kolostorok

² *Autobiografia* di Monaldo Leopardi con appendice di Alessandro Avoli. Roma 1883. 36, 75, 346. 11. Sajnos, az önéletrajz csak az 1803. évig terjed.

³ *U. ott* 89, 116. 11.

felosztatásakor nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem a tömeges vásárlásra. Egy öreg recanatii pap könyvtárát évjáradék ellenében veszi meg, mi igen rossz üzletnek bizonyul. Uzsorások kezébe kerül.

Az adósságok terhe már-már katasztrófával fenyegette, mikor rászánta magát arra, hogy kénytelen-kelletlen feleségének adja át a vagyon kezelésének gondját. Ez aztán a jóakarátú Alliata kardinális apostoli vizitátor közbejöttével 1803-ban egyezséget köt a hitelezőkkel. Elismer 35.000 scudo tartozást és kötelezi magát, hogy negyven esztendő alatt 8 százalékos kamat mellett 1.400 scudo évi részlettel törleszti azt le. Igen ám, de ezt az összeget a francia megszállás nehézségei közt elő is kellett teremteni, mi csak Adelaide asszony kitartásával és önfeláldozásával volt lehetséges. A legsürgősebb tételek kifizetésére ékszereit adja el. „Vagyonunk megmentését — írja Monaldo 40 évvel később — nem örökséggel, lottó-főnyereménnyel vagy üzlet útján, és mégis túlszigorú nélkülözések elkerülésével értük el, kizárólag Adelaide-feleségem jó és mérsékelt takarékosága révén. Ő volt családunk helyreállítója és áldása.“ Az elmúlt évtizedek alatt Monaldo azonban gyakran lázadozott vas-következetessége ellen, mely a Leopardi-gyermekeket — s köztük a költőt — szerencsétlenné tette. De ezzel a kemény gazdasszony mit sem törődött.⁴

A „mérsékelt takarékoság“ alatt Monaldo alkalmasint azt értette, hogy kifelé mi sem változott a Leopardi-palota életében. Ha a szomszéd rokonhoz mentek látogatóba, befogattak és a kocsinak utasítása volt, hogy cikornyás kerülővel — con i soliti sei giri, emlékszik Carlo később mosolyogva vissza — álljon elő ott, ahova két perc alatt gyalog eljuthattak volna. Rokonságuk pedig ugyancsak számos volt. Monaldo rendkívül finomlelkű nővére, Ferdinanda, (mh. 1822) férjével, Pietro Melchiorri lovaggal ugyan később Vito-testvérével együtt Rómába költözött, de a gróf atyai nagybátyái, és köztük s keresztelő Luigi Bernardino kanonok Recanatiban laktak. Aztán ott voltak feleségének rokonai. Tommaso Antici kardinális nagybácsi 1812-ben, késő öregkorban halt meg Recanatiban. Testvérei közül itt élnek: a jótékonyága miatt közszeretetten álló don Gerolamo, a francia irodalomért rajongó volt francia őrnagy, Giuseppe, a cinikus Rinaldo, aki a szerencsétlenségektől való félelmében soha nem utazott, de egyszer palotájában csaknem egy vakolatomlás áldozatává lett, a racanatii zárdában apácáskodó Teresa Margherita: mennyi rokon ebben a kisvároskában! De tele van az a Leopardi-ösök emlékével is. Monaldo 1020-ig tartotta számon családfáját⁵ — a Taldegardo névvel is egy őseire emlékezett fia keresztelőjén, — melynek ágain dúsan virágoztak püspökök, kanonokok, szerzetesek, apácák, de politikusok is. Egy Pietro Leopardit 1377-ben egy ghi-

⁴ U. ott 79, 84, 105, 210, 264—665, 268. ll.; *Diario* 1842. júl. 15. dátummal. Monaldo nyilatkozata feleségéről N. Serban, *Leopardi et la France*. Essai de littérature comparée. Paris 1913 c. könyvében 10. l. jegyz., Piergili G, *Monaldo Leopardi*. Nuova Antologia. Roma 1882. febr. 15. sz. 592, 1,

⁵ Rosina Ferrajoli, *Monaldo Leopardi* (1776—1847). Recanati 1923.

bellin lázadás megghiusításáért a recanatiak a *padre della patria* névvel tisztelték meg.⁶ Irodalommal művészettel foglalkozó széplelkek is akadtak közülük bőven. A kívülről-belülről barátságtalanul rideg Leopardi-palota Carlo Leopardi kanonok (mh. 1799) elgondolása és tervei szerint épült.⁷

Az anyagi romlás után is egész kis udvar veszi körül Monaldot és a palota felsőbb emeletén lakó özvegy édesanyját, meg Ferdinanda-hugát. Vele marad egykori nevelője, Giuseppe Torres mexikói jezsuita, Ferri káplán, don Vincenzo Diotallevi házitanító és bizonyos Pascal nevű francia emigráns kanonok.⁸ Talán ez az utóbbi hozott be a, Leopardi-házba janzenista vallásos hangulatot, mi különösen az édesanya, Adelaide lelki életére gyakorolt mély benyomást. Monado még azt is el tudta érni feleségénél, hogy könyvtárának gyarapítására kisebb-nagyobb összegeket áldozhasson.⁹ Alapjait már a XVII. században Bernardino Leopardi rakta le, s az azóta soha meg nem szűnő családi könyvgyűjtő tradíciót folytatni kellett. Monaldonak az volt a főbüszkesége, hogy könyvtárát a városka kevés érdeklődője előtt nyitva tartja és az ott rendezett „akadémiákkal“, azaz tudományos és irodalmi felolvasó ülésekkel a szellemi központ szerepét tölti be.

Egyéb kulturális igényt azonban Adelaide-asszony nem ismert el, annál is inkább nem, mert férjének világa sem terjedt túl a recanatii látóhatáron. „A haza — írja — az a föld, ahol születünk és ahol más polgártársainkkal együtt élünk, akikkel közös falak, intézmények, törvények, kedvezmények, érdekek és sokszerű kapcsolatok közt élünk.“ Nem lát túl a „*mi montemarelloi plébániánk*“ határain. Nem is kívánczik soha ki közülük.¹⁰

II. Gyermekevek.

Giacomo után a Leopardi-házaspárnak még kilenc gyermeke született, de közülük csak négy maradt életben. 1799-ben született Carlo, egy évvel később Paolina, akik Carlo-nagybácsi és Isabella-nagynéni gyermekeivel együtt voltak Giacomo boldog gyermekkorának játszótársai.¹¹ Luigi és Pierfrancesco (sz. 1813) már sokkal fiatalabbak voltak náluknál. Kezdetben az apa irányította szórakozásait. A 3—4 éves Giacomo és Carlo részére verses beszélgetést ír a Jézuskáról, tréfálkozva a csacsiról meg tehénről. 1803 karácsonyán a gyerekek verses jókívánságokat osztogatnak. A nagymamának szerencsét kívánnak a pesaroi úthoz; de nehogy beálljon apácának!

⁶ *Autobiografia* 261. l.

⁷ *U. o.* 268. l.

⁸ *Autobiografia* 35. l.

⁹ *U. o.* 268. l.

¹⁰ L. *Catechismo filosofico* c. munkáját, mely 1832-ben Pesaroban jelent meg, 65. l. Id. *Autobiografia*, Appendice 204. l.

¹¹ Contessa Teresa Leopardi, *Notes biographiques sur L. et sa famille* avec une introduction par F. A. Aulard. Paris, 1881. 16—23. ll.

Vito-bácsinak kívánnak jó egészséget, Pietro-bácsinak — anconai püspök — jó étvágyat, de az Istenért, ne túl jót! Don Giuseppe Torresnek — aki már írni és olvasgatni tanítja őket — boldogságot, szent életet kívánnak és azt, hogy leckéiket ne nyújtsa túl hosszúra, mert még olyan bölcsökké találnának lenni, mint a papa!... S önmaguknak ezt kéri a jó Istenőtől: „Add, hogy mindég békében és vidáman éljünk!” Olyan kérés, minek teljesítését a kis Giacomotól hamarosan meg fogja tagadni a gondviselés! 1809-ben már Luigi is hozzájuk cseperedett s négyesben pásztorjátékokt adnak elő. Giacomo Batillo, Carlo Terso, Paolina Licori, Luigi Aminta szerepét „alakítja”.

A vallásos, jobban mondva papi légkörben, mely őket körülveszi, a gyermekek misézösdit szerettek játszani, miben a kis Paolina is buzgón részt vesz. Ilyen emlékekkel hívja őt Giacomo később leveleiben „don Paolo“-nak, amikor nem a dallamos „Pilla“ néven becézi. Később az egyik iskolának berendezett lakószoba három egymás mögé állított asztalánál egy fiatalabb papnak, don Sebastiano Sanchininak a vezetése mellett már latint is tanulnak, s képzeletük az antik história mezein kalandozik. Giacomo, apjától öröklött uralomvágyával és erőszakos fellépésével mindég a főszerepet követeli magának. Pajtásai nevét hamarosan rosszabbító közpövel ajándékozzák meg: *Muccio*, *Buccio*, *Mucciaccio*. Mint Pompeius páholja el Caesart Carlo képében, vagy a palota kertes udvarában üres narancsos ládát nevez ki diadalszekérnek s azon üli győzelmét. Mesélő kedve is hamar megnyilatkozik. Reggelenként, míg fel szabad kelniök, hogy szüleik hálósobáján átmenjenek, azzal szórakoztatja kis testvéreit, hogy magáról és a család életéről talál ki gunyoros kis történeteket. Bennük „*Asmodante* tirannus sajnos nagyon hasonlított Monaldo grófhhoz” — emlékszik vissza a család egyik tagja. Giacomo gyermeki fantáziája őt mindég félelmetes színekkel rajzolta. *Filzero* vitéz ő maga volt: a heves, jósvádájú Filzero, akinek mindenre van válasza, aki mindenkit megver, de maga verhetetlen. Ez aztán igazán hasonlított a „prepotens” Giacomohoz, ahogyan testvérei őt nevezték. Jött utána a keményfejű, együgyű, csipkelődő-gúnyolódó Lelio, aki Filzero pofonait fenséges egykedvűséggel tűri. Ez Carlo volt. A Filzero név aztán legendás maradt a családban. Carlo még öreg korában is, mikor valami nagyon tréfás dolgot hallott, így szokott felkiáltani: „No de ez igazán filzerikus!”

Verselgetni is kezd már. Tizenegy éves korában ír egy 15 strófás *canzanetta sopra la campagna*-t. 51 lapos füzet tartalmazza Horátius ódáinak fordítását és egy másik tizenegy költeményt magában foglaló füzet borítékára már büszkén írja címül: *Componimenti poetici di G. L.* A következő évből öt versfüzete ismeretes, azonkívül két költői levele és Horátius Ars poeticájának travesztiája. Már eposszal is próbálkozik: *Catone in Africa*.¹²

¹² Gius. Pièrgili, *Nuovi documenti intorno agli scritti e alla vita di G. L.* raccolti e pubblicati da — Firenze, 1889. 165. kk. II.; az Ars Poetica travestiája megtalálható L. firenzei (Le Monnier) Összes kiadásában (16 köt.). Scritti: Letterari I. köt. 1—11 II. (Ezentúl: Össz. M.) L. még M. Saponaro, *Leopardi*. Milano, 1941. 27. I. és Teresa Leopardi, *id. mű* 33. I.

Huncut, virgonc jókedv ficáncol a vérében! Tizenkét éves, mikor Roberti márkiznak, ki őt és kis társait gyermekzsúron szokta vendégül látni, levelet ír a Mikulás nevében. Olyan egyszerű, világos, logikus stílusban pocálkodik benne ez a gyerek, hogy lehetetlen a levélben fel nem fedeznünk a későbbi nagy stílusművész első megnyilatkozását.

Egy másik tréfáját már szellemes, fordulatos versben írja le a 13 éves gyerek. Ez alkalommal Sanchini páter, a házitanár a célpontja huncut vidámságának: Este volt. Az alkony pirja már halványodni kezdett, a békák kuruttyolásba fogtak az árokban. A tiszta azúrfátyolon ragyogtak a csillagok és a zöld mezőn a szentjánosbogárcák. A lépések zajára a nyugtalan kutyák félugattak a tanyák udvarán. A forró nap után az éjjei sötétben, tisztán, frissen, csöndesen, holdtalanul borult a föld fölé. Így tért haza közeli nyaralójukból a városba három nemes ifjú: Kleon (Giacomo), Lucio (Carlo) és Eurilla (Paolina). Egy idős béres társaságában „vörösen, kövéren, virágzón“, a pedante követte őket. Az ösvényen lassan, hallgatagon vonszolták teli bendőjüket, mert künn már alaposan bevacsoráltak. Mindég is mértékletesek és okosak szoktak lenni. Húst épp csak annyit fogyasztottak, amennyit az asztalon találtak. Aztán volt tej, jó lodii sajt, pugliei makaróni, gyümölcs. Nem hiányzott ama életető nedű sem, amely felvidítja és boldoggá teszi a lelket. És úgy hírlk, hogy a szigorú nevelő úr, a jó példa kedvéért, ugyancsak a pohár fenekére nézett. Miközben most kényelmesen és lassacskán bandukolt hátul, a két nemes testvér jócskán megelőzte s az út unalmát a borocska lánykaival, ártatlan tréfákkal igyekeztek elűzni. Cleon, a ravasz ifjú, aki egyéb hibái mellett rém csintalan is volt, elhatározta, hogy ráíjeszt a pityókás Pedantera. Egyik kezével Luciotól hirtelen elkapott egy esernyőt, a másikkal jelt adott neki, hogy csak folytassa az útját. Aztán földre hajítva a kabátját, nevetve rejtőzött egy fa mögé. A magányos ösvényen fáradtan és kimelegedetten jött a nevelő, teljesen elmerülve a béressel való beszélgetésben. A ravasz ifjú megvárja, míg odaér, aztán előugrik a fa mögül és elkiáltja magát: Pénzt vagy életet! A papocskában megfagy a vér. Visszahökkenve könyörög: Jaj! Kegyelem! Az életemet!

Kipukkan a nevetés. Az ifjak odafutnak és Cleon kedves szavakkal nyugtatja meg a túljól sikerült tréfától megrémült házitanárt. De amint ez felocsúdik ijedelméből, máris felülkerekedik: „Óh vigyázatlan ifjak! Óh meggondolatlan ifjúság! — hajtogatja. Ha, Isten ments, zsebemben lett volna a késem... még elgondolni is rettenetes... megölhettelek volna benneteket!“ A három gyermek meghökken és nem tud mit válaszolni. Bűnbánóan megy előre, így beszélgetve: „Jó Isten, micsoda rettenetes veszélyben forogtunk! reszketek... ráfizethet az ember az ilyen tréfára... Soha többé ilyet nem teszünk.“ S mikor a városba értek és elmeséli a siralmas esetet, hozzátesszik: Hál' Istennek, hogy nem történt semmi baj! Vacsorázni sem volt kedvük, azonnal aludni mentek. És ekkor — most jön a point — preceptor uram, sorra elővéve zsebéből a benne lévő dolgokat, előhúzza szép angol kését:

*E il precettor, dall'abito
Levandosi ogni arnese,
A trar di tasca vennesi
Un suo coltello inglese.¹³*

A vers Leopardi hagyatékából került elő, s bár zökkenőtlően előadása, gördülő verselése, kitűnő rímei (rosso-fosso, piena-cena, viandante-innante, villa-Eurilla) későbbi átsímításra vallanak, az ügyes előadás, a ragyogó humor, a váltakozva 8 és 7 tagú sorok olyan kis strófába foglalása, melyben csak a 2. és 4. sor rímel (s vele jól festi a társaság lassú bandukolását), az ügyesen előkészített point: mind már a gyermek érdeme! Hamisítatlan gyermeki hűs-ködéssel vannak kiszínezve a ráijesztés részletei: hogyan várja meg a kis deliquens az áldozat közeledtét, hogyan rohan elő. Ezt őszinte gyermeki öröm követi a sikerült csíny felett, aztán a tettezett bűnbánaton keresztül csillogó humor és nevetés, a pedante tanításán való rejtett gúnyolódás jön, végül pedig mint valami ártatlan tűzijáték rakétája röppen elő a pompás point. Ugyane korban írott első előttünk ismert levele is tele van egyébként finom humorral és tudásának mosolygós, nagyképűségtől ment, fitogtatásával.¹⁴

Leopardi imént tárgyalt első köléménye azonban nem csak rendkívüli érzékét bizonyítja a tréfa, humor, gúny, szatíra iránt, mi életművének egyik jellemző sajátága fog maradni, hanem bizonyítja fantáziájának egy másik alapvető tulajdonságát is: bizonyos hangképek és hangulatok iránt való rendkívüli fogékonyságát. Bár tréfás a hangja, a „Dimenticanza“ első négy versszaka már valóságos idill: lenyugvó nap, békák kuruttyolása, világító szentjánosbogár, ragyogó csillagok, távoli kutyaugatás... Ilyen színek és hangképek iránt a gyermek Leopardi nagy érzékenységet mutat. S ha a hold távol is kell hogy maradjon nagyobb hatás kedvéért a csíny e tájképéből, jól ráismerünk a költő későbbi idilljeinek alaphangulatára. Gyermekkori emlékeiből Leopardi később bőven feljegyzett ilyen színhangulatokat és hangképeket „Zibaldone“ néven ismert jegyzetfüzeteiben, nyilván azért, hogy még csak távolian sejtett köléményeihez majd anyagul szolgáljanak. Ime néhány példa: „Szép palota. Mint éjjel a kunyhóból megy a vándor... Az országúton hallatszott az utas szekere, a kavics zörgött a kerekek alatt,

¹³ G. Leopardi, *I Paralipomeni della Batracomiomachia e altre poesie ironiche e satiriche*. Introduzione e note di E. Allodoli. Coll. Classici Italiani XXXII. köt. Torino, 1921. 147—152. ll. „La dimenticanza“.

¹⁴ *Epistolario di G. Leopardi*. Nuova edizione ampliata con lettere dei corrispondenti e con note illustrative a cura di Francesco Moroncini. I—V. köt. Firenze, 1934—38. I. köt. 7. l.; Ezentúl: Moroncini, *Epist.* megkülönböztetésül a firenzei összes művek kiadásában szereplő Epistolario I—III. kötetétől (*Üssz. M. Epist.*). Mennyire más ennek a levélnek a hangja, mint az unokatestvéréé, a vele egykorú Terenzio Mamianié (l. ugyancsak Moroncini *Epist.* I. köt. 8. l.), aki 1814. okt. 24-én ír neki. A későbbi kiváló költő és politikus gyerekkori levele tele van nagyképű tudálékossággal és — íráshibával.

mit megelőzött a távolból himbálózó csengők csilingelése...“ „Hal-lom ágyamból a toronyóra ütését. Emlékszem azokra a nyári éjsza-kákra, mikor gyermekkoromban sötét szobámban, csukott ablaktáb-lák mögött félelem és bátorság közt ingadozva hallottam így ütni az órát.“ „Fájdalmat éreztem, mikor valami ünnepnapot követő késő éjjelen az elhaladó parasztlak kései énekét hallottam.“ „Népdalok, melyeket gyermekkoromban Recanatiban énekeltek: *Facciate alla finestra Luciola...*, *Nina, una goccia d'acqua se ce n'hai.*“ Az ifjú majd visszaemlékszik olyan élénk gyermeki fantáziaképekre és olyan édes hangbenyomásokra, „milyeneket a valóságban nem is hallani!“ Elmondja, hogy „a szobája mennyezetére festett pásztorok és birkák a pásztorélet oly gyönyörűségét ébresztették lelkében, hogy a para-dicsomban sem lehet szebb, s istenij poétának vallhatná magát, ha akkori benyomásait valaha eredeti frissességükben meg tudná örö-kíteni.“ Az 1817—19-ből származó „Jegyzetek és emlékek“ c. fel-jegyzéseiben (*Appunti e ricordi*) is ilyen sorokat találunk: „Vacsora után kinézek az ablakon... árnyék a tetőn... kutya a mezőn... a kocsisék ajtaja félig nyitva áll... valaki a kertben valami opera-áriát énekel, mi mély hatással van rám.“ „Este zárt ablaktáblákkal felhők mögött bujkáló holdfénynél fekszem, a szélkakas nyikorog... a toronyóra ütése megvigasztal.“ „Felhők árnyéka atyám rajzán... reggeli eső... álomban lezuhant hold... asszonyok beszélgetése selyembogarrról.“

A toronyóra éjjeli ütése, a távoli kocsizaj, egy beszélgetés tö-redéke, népdalfoszlány, a szobája mennyezetén ábrázolt pásztorjele-net freskója, zenei hangulatképet ébresztenek lelkében. S ez tovább szunnyad ott, de valami hasonló hangulat érintésére bármikor az élmény erejével ébred fel újra. Legszebb idilljei: *A Sabato del villag-gio, az Il tramonto della luna* ilyen gyermekkori hangulatképekből táplálkoznak. Zenei képzelete a muzsikára különösen erősen reagál. „Ma reggel — jegyzi fel egyszer — egy fúvós hangjai ablakom alatt könnyekig meghatottak. Kimondhatatlanul nosztalgikus hatást váltottak ki bennem. Egy más világról, végtelen szerelemről, nagy boldogságról álmodtam.“ Mikor először színházban zenét hall, úgy viselkedik, mintha nem lenne észnél. „Ének és dallam csodás ha'ása emlékezetemben.... A legnagyobb gondok idején bolondos jókedv, melyben székeket dobálnék a levegőbe, ugrálnék, képes lennék kárt tenni másokban.“ Másszor megjegyzi: „A világ teremtését csak ze-nében tudnám kifejezni, ezt a gondolatot egy kőműves éneke ébreszti bennem.“

Zenei fantáziája összefügg rendkívül érzékeny idegrendszeré-vel. Szorongó félelemérzései, ijedelmek, dührohamai gyermekkorá-ban a szülők aggodalmát váltották ki.¹⁵

¹⁵ E hangulatok feljegyzését l. *Össz. M. Pensieri* I. köt. 75. 131, 157, 119; u. o. *Scritti vari inediti* 198, 273—288, 51. ll. — Hasonló összeállítás, Luigi To-nelli, *Leopardi*. Milano, é. n. 110. l. Leopardi uditiv fantáziáját költészetének minden méltatója kiemeli. L. különösen Arturo Grafi, *Foscolo, Manzoni, Leopardi*. Torino, 1920. 276, 182. l. A világ a későbbi nagy költő számára is főleg zenei

Leopardinak imént ismertetett első figyelemreméltó költeményében ez a zenei fantázia, idilli hangulatidézés keveredik torzító, szatirikus vénájával. Költői tehetségének e két legjellemzőbb arculata együtt jelentkezik benne.

III. Első irodalmi próbálkozások.

A kis Giacomo irodalmi ambíciói azonban hamarosan nagyobb erőpróbákra is vállalkoznak. Atyja az 1800-as évek elején drámaírói ambíciókat táplált. Több tragédiát és komédiát írt, melyek közül néhányat, mint Művei I. kötetét kiadott 1803-ban Maceratában. Néhányat a recanatii színház is előadott. Stílusban Alfierit utánozta és az volt a vesszőparipája, hogy a szigorú erkölcs nevében nőszereplő nem volt darabjaiban, a monológot pedig végleg száműzte belőlük.¹⁶ Elgondolható tehát, mily nagy volt az öröme, mikor Mucciaccio 1811-ben születése napjára verses drámát nyújtott át neki hibákkal teli francia levélke kíséretében: „Encouragé par votre exemple je ai entrepris d'écrire une tragédie... Je ne ai pas moin profité des vôtres oeuvres que de vôtre exemple“. A *La virtù indiana*-t a következő évben még egy *Pompeo in Egitto* követi. Az első az akkor divatos Xaverio Bettinelli atya Xerxeséből, a második Charles Rollin Roma-történetéből, illetve ennek 1776.-i sienai olasz kiadásából veszi tárgyát. „Egy indián fejedelmet trónjáról lelek és megöl egy áruló, de fia a királygyilkosok ellenére elfoglalja atyja trónját és még ellenségeinek lelkületét is megnyeri“, ennyi a forrását híven követő cselekmény az első drámában, de a másodikban a kis szerző a történeti tényeket meri már a maga költői céljai szerint alakítani és pszichológiai alátámasztani. A cselekmény itt már gyorsan gördül és ment felesleges késedelmeskedésektől. Néhol az Alfieritől tanult stílus is egyéni szint nyer és homerosi hasonlatai közt elővillan egy tűzvész személyesebb leírása. Rímtelen tizenegyszótagos sorai, az olasz dráma klasszikus versformája, simán folynak. Alfieri hagyományos jelzői is kezdenek már sajátos zamatot nyerni. Egy harmadik drámához is hozzáfogott, mely Maria Antoinette sorsával foglalkozott volna forradalomellenes beállításban, de ez töredék maradt.

A két dráma mindegyike elé azonban Giacomo előszó-félét írt s ezekben egy készülődő új szellemi tájékozódásnak előjelei mutatkoznak: kedv a filológiai, esztétikai és történeti vizsgálgódásokra. Horatussal, Molière-rel, Racine-nal, Algarottival bizonygatja a három felvonásos dráma jogosultságát, és Voltaire-ral igazolja, miért nincsen az ő tragédiáiban sem női szereplő, akárcsak az apjáéban.¹⁷

emlékekből áll: csönd... lépések zaja... távoli ének... A *Zibaldone* néven ismert jegyzetfüzetekben sok szó esik a zenéről (Össz. M. Pensieri, V. köt. 378, 260; III. 346, 364; IV. 10; III. 457, 417; V. 247; I. 190, 262, II.).

¹⁶ *Autobiografia*, id. mű 332. kk. II.

¹⁷ Alighero Castelli, *Una tragedia inedita di G. L. „La virtù indiana“*. Rassegna Italiana politica, letteraria ed artistica diretta da Tommaso Sillani. Anno V. (1922.), fasc. LV.; Össz. M. Scr. Lett. I. köt. 13–49. II. Scr. var. ined. 8. kk. II.

1813-tól ebben az irányban indul a fejlődése. E fordulat közvetlen oka egyrészt az lehetett, hogy atyja, a családi tradícióhoz híven, őt az egyházi pályára szánta. A fiú papi ruhát is viselt. Másrészt a Leopardi-könyvtár tele volt görög, héber szövegekkel, melyek a feloszlatott kolostorok állományából kerültek oda. Ép 1810-ben, végleges eltörlésükkor, vásárol össze Monaldo recanatii árveréseken tömegesen könyveket. A kis Giacomo segít őket katalogizálni és elhelyezni az első emelet három nagy könyvtárszobájában. Hogyan ne ébredt volna fel a szépkötésű kötetek tartalma iránt érdeklődése? Muccio ezentúl a Leopardi-könyvtár hangyaszorgalmú olvasójává lesz. Carlo később úgy emlékszik vissza bátyjára, mint aki éjszaka térdén állva az asztalka előtt olvas a kialvóban lévő lámpa utolsó pislákolásánál. 1813 júniusában a könyvtárban talált kissé régi kiadású nyelvtanok segítségével és Torres atya támogatásával Giacomo nekiáll görögül tanulni. Őt hónap alatt annyira viszi, hogy már folyékonyan olvas szövegeket. Férfikorában olvasmányai oly tökéletességre viszik majd görög tudását, hogy vallomása szerint elméjében a görög fogalom sokszor világosabban jelentkezett, mint akár a latin, akár az olasz. Aztán azonnal nekilát a hébernek. Ezt is annyira elsajátítja, hogy megérti, amit olvas. Az apa, örülve fia tanulási vágyának, igyekszik neki megszerezni mindent, amire szüksége van. Most héber grammatikát hajszol részére, majd sógorának, Carlo Anticinek ad megbízást, hogy „bármilyen áron” szerezze meg Weider Frigyes 1741-ben Wittenbergben megjelent latin csillagásztörténetét, melyet Giacomo „mindenkép olvasni akar”.

Tudását azonnal alkalmazni vágyik. Még 1813-ra, tehát 15 éves korába esik első filologus munkája, „A csillagászat története” (*Storia dell'astronomia*), melyben a rendelkezésére álló régibb keletű kézikönyvek és lexikonok alapján óriási anyagot hord össze és igyekszik rendszerbe csoportosítani Tales, Ptolomeus és Copernicus korai szerint.

E történeti anyagghalmazás mellett a családi könyvtár két más irányba viszi érdeklődését.

Az első: görög auktorok olvasása és feldolgozása. Mivel pedig a nagy klasszikusok kiadásai, még Herodotos, Xenofon, Thüklidides is, hiányoztak a könyvtárból, kénytelen volt magát a kezeügyében lévő másodrendű írókra rávetni. Miletosi Aischylossal, Porphyrios-sal, Aristidessal, Hermogenessal, Frontoval kezdi. Atyja módszerét követve, a szöveget először nyelvi szempontból kicédulázza — sok könyvben benn maradtak az atyjáénál kisebb méretű és sűrűbb írású cédulái, melyeket a Leopardi-könyvtár későbbi látogatói aztán széthordtak —, majd feldolgozását három részre tagolja: 1. a szerző életrajza, a mű anyaga, formája, versmértéke; 2. a munka fordítása, vagy inkább újraköltése olaszul; 3. az előtte fekvő, rendesen nem legjobb szöveg javítása, helyesbítése. kiigazítása, filológiai emendációja. Olvasottsága ez utóbbi fáradozását különösen gyümölcsözővé tette. Főleg kiváló intuícója segítette benne annak ellenére, hogy segédeszközei nagyon hiányosak voltak.

Épp e munkálkodásával kapcsolatban érte a grófi fiút az a boldogság, hogy nevét először nyomtatásban olvashatta. Nem ugyan Porphyrios-fordításának és feldolgozásának címlapján, ahogyan azt szeretne volna, de annak a római prelátusnak, Francesco Cancellierinek, a vatikáni propagandanyomda főfelügyelőjének könyvében (*Dissertazione intorno agli uomini dotati di grande memoria*. Roma, 1815.), akinek Carlo Antici a kéziratot bírálát céljából eljuttatta. Cancellieri ugyanis megmutatta a 17 éves ifjú próbálkozását Akerblad Dávid svéd filologusnak, aki nagy dicsérettel nyilatkozott róla, de rámutatott hiányaira és tévedéseire is: egy harminc éve Itáliában már megjelent szövegről, mint kiadatlanról beszél, a Fabrizio-féle „Biblioteca Greca“ új kiadását nem ismeri, de főleg teljesen elégtelenek a szövegek, melyek alapján dolgozott. Készülőben van egy német Porphyrios-kiadás, mely a fellelhető összes szövegeket értékesíteni fogja. A kis gróf munkájának kiadását nem javalhatja. Cancellieri Akerblad elismerő szavait azon melegében lenyomtatta épp akkor készülő könyvében, örömmel jelentve a nagy ígéretet; a kritikát pedig közölte a fiúval, aki azt hálásan megköszöni és azonnal igyekszik is hasznára fordítani. Mikor kissé később Julius Africanussal kezd foglalkozni és otthon csak egy 1693-i kiadás áll rendelkezésére, Cancellieri segítségét kéri, hogy a vatikáni könyvtár két Julius Africanus-kódexét használatra kölcsön kaphassa. Kétségtelen az, hogy Giacomo minden irányítás és segítség nélkül rálelt arra az útra, melyet akkoriban a német filológia járt. Niebuhr, aki római porosz követ volt abban az időben, mikor Leopardi először Rómában járt, és Bunsen követségi titkár, ennek az új iskolának legkiválóbb képviselői, a maguk módszerére ismernek később cikkeiben és ezért meleg rokonszenvvel biztatják majd. A rendszertelenül gyűjtött Leopardi-könyvtárban azonban igazi, módszeres filológiai iskolázódásra akkor sem lett volna meg a lehetőség, ha Giacomo ott nem élt volna olyan elszigeteltségben, amilyenre kárhoztatva volt.

A másik irány az egyháztörténet felé terelte érdeklődését. Nem kevesebb, mint hatvanhét II. századi görög egyházatya működését tárgyalja egyik terjedelmes kézirat, de benne újra csak megemésztetlenül hordja össze az adatok óriási tömegét. Amint a héberben kissé otthonosan érzi magát, hétnyelvű zsoltárfordítást (görög, latin, olasz, francia, spanyol, német, angol) tervez Carlo-öccsével, aztán héber-egyiptomi összehasonlító nyelvtanulmányba fog!¹⁸

Az élénkszemű, vasszorgalmú ifjú azonban hamarosan maga

¹⁸ *Autobiografia*, id. mű 179 kk. II.; Össz. *M. Epist.* III. köt. 475. l.; a Leopardi-könyvtárban a következő görög nyelvtanok és szótárak voltak meg: Tursani, *Tesaurus* 1555; Wallerius, *Grammatica* 1756; Schrevelius *görög-latin szótára*. Padova, 1759. L. Moroncini Francesco, *Studio sul L. filologo*, Napoli, 1891. 43. l. igyz. Későbbi görög nyelvtudásáról, Ranieri Antonio, *Sette anni di sodalizio con G. L.* Napoli, 1880. 92. l. De mennyire téves azt állítani, hogy „Monaldo e la sua biblioteca hanno dato Giacomo Leopardi“! (*Autobiografia* id. mű 203—204. II.) Cancellieri dicséretére vonatkozólag l. Moroncini, *Epistolario* I. köt. 10—14, 17—19. II.

sincsen megelégedve azzal, amit művei és rájön arra, hogy a családi könyvtáron belül is segítségét lelhet az összehordott anyagnak szellemmel való megtöltésére. Vannak ott ugyanis rács mögé zárt könyvsorok „Prohibiti” felírással. Monaldo, aki minden reakcionárius volta mellett szabad gondolkodónak vallotta magát, minek a „katolikus Voltaire” nevet köszönhetette, ide gyűjtötte az indexre helyezett könyveket.¹⁹ Jó részüket anconai püspök nagybátyjától örökölte 1808-ban. E könyvek között szerepeltek a francia felvilágosodottság szentista filozófiájának nagy írói, akik a napoleoni idők óta Itáliában is népszerűsége tettek szert. Monaldo már 1813-ban megszerezte az egyházi engedélyt, hogy fiai a tiltott könyveket tanulmányozhassák. Giacomo előtt megnyílt tehát a rácsos szekrények zárja.

Leopardi ekkor már elég jól olvasott franciául. A nyelv gyakorlására sok alkalma nyílt. Antoine Félix de Leyris d'Esponches perpignani püspök néhány hónapig, s az ugyancsak menekült Vogel elzászi abbé 1809—1814-ig voltak Monaldo házának vendégei.¹⁹ 1812-ben Giacomo már egy kis francia szonett-gyűjteményt fordít olaszra.

Új francia olvasmányainak hatása alatt Leopardi mindenek előtt újra előveszi csillagászat-történeti munkáját és annak első fejezetét „*Dissertazione sopra l'origine e i primi progressi dell' astrologia*” címen átírja. (1814.) Most már felhasználja hozzá Voltaire *Essai sur les mœurs*-ét, továbbá Goguet és Noël Antoine-Pluche idevágó munkáit.

A francia enciklopedisták hatása még világosabban mutatkozik meg a *Saggio sugli errori popolari degli antichi* című tanulmányában (1815), mely ugyan a valláshoz intézett himnussal végződik, de amelyben már az ész mindenhatóságába vetett bizalom, az igazság szenvedélyes keresése és a racionalista felfogás uralkodik. Expozíciója világos, módszere biztos, nyelve gallicizmusoktól hemzseg (travaglio, civilizzazione).²⁰

IV. A filológus.

Leopardi azonban hamarosan önállóan akarja alkalmazni az újonnan tanultakat és Cicero meg Demosthenes modorában ír egy *Orazione politica agli Italiani-t* (1815), melyben az antikok mellett már franciákat is idéz, bár az egész művecske Murat hipokrita szabadság-szavalása ellen irányul, egészen atyjának reakciós szellemében.²¹

A gyermek-ifjú forma- és stílusérzéke nemsoká túri az idegenszerűséget, melynek áldozatául esett francia olvasmányaival. Bele-

¹⁹ Ferrajoli, *id. mű* 112. l.; *Autobiografia, id. mű* 179 kk. II.; N. Serban, *L. et la France*. *Id. mű* XVIII., 10—11. II. Nála össze van állítva a Leopardi-könyvtár francia anyagának bibliográfiája is.

²⁰ A filologus Leopardiról I. N. Serban és Moroncini kitűnő és már idézett munkáját.

²¹ *Össz. M., Scr. Lett.* I. köt. 357 kk. II. Moroncini, *L. filologo, id. mű* 105—110. II.

merül — most először — Dante és a Trecento, Vincenzo Monti és a legjobb olasz írók olvasásába, s Monaldo rövidesen már arról panaszkodik, hogy nyelvtisztaság, Purizmus dolgában Giacomo pápább akar lenni a pápánál. Mikor néhány hónappal az *Errori Popolari* után Moschos idilljeit és a *Batrachomyomachiát* fordítja (1815), már meglepetéssel halljuk, milyen elegánsan variál dantei és montii szólamokat. A szokott bevezető tanulmányban sem tárgyi, hanem formai és stílári szempontok érdeklik. A milanoi Ambrosiana papkönyvtárosa, Angelo Mai által akkoriban felfedezett Fronto fordításában (1816) nyelve már teljesen a Monti-Giordani purizmusának modorát tükrözi. Sőt Fronto nyelvének archaizáló modorában Giacomo az olasz purizmussal analog törekvést vél felfedezni a görög irodalomban. Ezekkel a fordításokkal, amelyeknek bevezető tanulmányaikban továbbra is a stílus és a forma már jobban érdekli őt a tartalomnál, a filológus voltaképp visszavedlik azzá, amivé Leopardi gyermekkorától szeretett volna lenni: költővé.²² Ekkor már „sette anni di studio matto e disperatissimo” volt mögötte.

Giacomo sokszor fel kellett hogy vesse maga előtt a kérdést. miért ez az emberfeletti megfeszített munka. S magabizosan adta meg rá a kétséget nem tűrő választ: a dicsőség, hírnév megszerzésére. Petracán kívül alig van olasz író, akiben olyan világosan élne a dicsőség-vágy, mint Leopardiban. Ezért is vonzódott annyira a szerelem nagy költőjéhez. Leopardi gyermekkorától folyton dicsőségről álmodik. Öccsével, Carloval folytonosan azon töri a fejét, hogyan tudnának valami rendkívülit cselekedni, vagy alkotni. 1817 november 27-én írott első szonettjének befejező tercijnélében ezt írja fájdalmas szomorúsággal:

Di me non suonerà l'eterna tromba;
Starommi ignoto²³ e non avrò chi dica,
A piangere i' verrò su la tua tomba.²³

Most elérkezettnek látja az időt, hogy a nyilvánosság porondjára lépjen. De úgy tartja, hogy másodrendű görög író fordításával nem igen vonhatja magára a figyelmet. Merészen az egész Odysseia átültetésére vállalkozik, hogy nevét a Montiével, az Ilias híres fordítójával kelljen mindenkinek kapcsolatba hoznia. Lefordít egy részt belőle. De érzi, hogy a továbbiakban valami irányításra, bátorításra lenne szüksége. Atyja régebbi idő óta összeköttetésben áll egy milánói könyvkiadóval és könyvkereskedővel, Antonio Fortunato Stellával, aki *Spettatore* címen irodalmi folyóiratot is szerkeszt. Giacomo elküldi hát neki az Odysseia-mutatványt Fronto-fordításával együtt, túlzott alázattal könyörögve: „Térdre borulok Itália írói előtt, kérve őket, közöljék velem véleményüket nyilvánosan vagy magán úton, ahogyan nekik tetszik, e próbámról, ha ugyan nem ítélnék teljesen méltatlannak bírálaturkra”.²⁴ Odysseia-ja e kérés kíséretében meg is

²² U. ott 134, 145—154. II. Scr. Lett. I. köt. 377 kk. II.

²³ Össz. M., Scr. Var. Ined. 17. 1.

²⁴ Össz. M., Scr. Lett. II. köt. 32. 1.

jelenik a Spettatore 1816 június 30-i számában. A türelmetlenül érvényesülésre vágyó ifjú felbátorodik ezen a sikeren. Lefordítja az Aeneis II. énekét²⁵ és azt elküldi az általa ismert legtekintélyesebb íróknak: Pietro Giordaninak, Montinak, Cancellierinek; a Fronto fordítást pedig eljuttatja Angelo Mainak ajánlva, a szöveg felfedezőjének. Egyéb tanulmánnyal kísért fordítása is jön a Spettatoreban. Így Hesiodos Titanomachiája (1817 jún. 1.).

A kiváló emberek közül, akikhez nemcsak bátorításért fordult, hanem azért is, hogy magát megismertesse, Monti és Mai szokványos udvariassággal válaszolnak, Giordani azonban, mikor megtudja, hogy egy tizenkilencéves ifjúról van szó, 1817 március 5-én áradozó dicsérettel felel neki, Giacomo megtalálja most benne hálás és visszhangzásra mindig kész közönségét.

Leopardi később, bár általánosítótt értelemmel, bevallja, hogy életének egyedüli boldog korszaka az volt, mikor nyugodtan, örömmel dolgozott egy szép jövő, a dicsőség reményében. „A lehető legnagyobb boldogság a világon — írja — az, mikor az ember helyzetével megelégedetten él, egy sokkal szebb jövőnek nyugodt és biztos reményében. Épp mivel ez bizonyos, és helyzete, melyben él, jó, nem siet türelmetlenül élvezni az elképzelt gyönyörű jövőt. Ezt az isteni állapotot élveztem 16—17 éves koromban s nem fogom azt soha többé élvezni, mert ama remény, mely egyedül teszi megelégedetté jelenünket, csak ilyen korú és tapasztalású ifjában élhet”.²⁶ De Leopardi épp e korának a végén állott, mikor a nálánál 24 évvel idősebb nagy íróval levelezésbe került.

A piacenai születésű, erősen liberális és vallásellenes Pietro Giordani, egy kiugrott volt benediktinus, Bolognában élt és aféle izlést-irányító szerepet játszott irodalmi munkásságával a maga korában. *Istruzione a un giovane italiano su l'arte di scrivere* című írása különösen nagy olvasottságnak örvendett. Mint Giacomo, a görög literatúráért lelkesedett és a modern olasz próza mintaképeül a görög egyszerűséget állította az ifjak szeme elé. Giacomohoz is az volt első tanácsa, hogy előbb prózával kísérletezzék és csak azután nyúljon a vershez.²⁶

A fiatal gróf ekkor már tele volt forrongással és elégedetlenséggel. A hét éven keresztül üzött erőltetett szellemi munka káros hatást gyakorolt szervezetére. Gerince kezdett elferdülni. Szemei meggyengültek, gyulladásba jöttek. Pedig mit lehetett Recanatiban csinálni, ha az ember nem olvas, tanul és dolgozik. „Naitre dans une petite ville — írja találóan a költő Musset Leopardiról — est une chose grave pour un Italien: c'est y vivre et y mourir, c'est y s'ennuyer ou s'y plaire, mais rien connaître au delà; c'est presque toujours être pauvre et n'avoir pas le droit de montrer de l'ambition.”²⁷

²⁵ Össz. M. *Pensieri* I. köt. 188, 195. II.

²⁶ Guido Mazzoni, *L'Ottocento*. Milano, 1934. I. köt. 489—497. II.

²⁷ Id. Serban, *L. et la France*. Id. mű 413. I.

Ugyanakkor Leopardi rájött arra is, hogy szellemileg túlnőtt a családi könyvtáron és édesatyjának ellentmondást nem tűrő hatalmaskodását annál kevésbé bírta tovább, mert a francia felvilágosodottság íróin nevelődött gondolata úgy vallási, mint politikai téren egészen ellentétes irányban kezdett fejlődni.

1816 november—decemberében 11 nap alatt ír egy hosszabb költeményt *Appressamento della morte* címen. Megjelenik előtte őrangyala a hírrel, hogy meg kell halnia és egy dantei vízióban megmutatja neki a világ hiúságát, gonoszságát és az igazak túlvilági boldogságát. Fájdalommal búcsúzik tehát a reményektől, húsz évet sem ért életétől, a dicsőségtől, melyért tanult, fáradt, izzad. Jöjjön hát a halál utolsó sóhaja, fedje kő tetemét és vesszen el emléke. Dantei remiszenciákon és ossiani képeken keresztül is őszintén nyilatkozik meg már ebben a költeményben az ifjú Leopardi halálfélelme és mély fájdalma, különösen a dicsőségtől való búcsúzásban.²⁸ A súlyos lelki krízis e korára vonatkoznak kétségbeesését tükröző feljegyzései: „Nagy élelunalomban ültem kertem vízmedencéjének peremén és nézve a vizet, föléje hajolva, bizonyos borzalommal gondoltam: ha most belevetném magamat és felszínre kerülve azonnal megragadnám ezt a peremet, erőm megfeszítésével menekülve meg a haláltól, az élet elvesztésének félelme után sértetlenül, néhány pillanatra örülnék, hogy megmenekültem és szeretném az életet, melyet most anynyira megvetek és az értékesnek tünnék fel előttem.” Másutt így gondolkozik: „Mikor a valóban szerencsétlen ember észreveszi és mélyen átérzi a boldogság lehetetlen voltát és az ember bizonyos, roppant boldogtalanságát, kezd érzéketlenné válni a körülötte lévő dolgok iránt, mint az, aki nem remélhet többé semmit...” Egészen odaadta magát „a kétségbeesés barbár és remegő gyönyörének”. Most döbbsent meg először, mikor a semmiség közepette találta magát, s „fulladozott arra a gondolatra és érzésre, hogy minden semmi, szilárd semmi!”²⁹

Erről a krízisről otthon senkivel sem beszélhet. De most új ismerőse, Giordani előtt végre megnyithatja a szívét. Hányszor könyörgött az éghez egy kivételes szívű, mély tudományú férfiú barátságért. Most megtalálta azt. Már első levelei tele vannak panasszal a kisváros műveletlen környezete ellen. Mennyire szüksége lenne pihenésül egy olyan világra, mely „csalogassa és mosolyogjon feléje, ragyogjon és feledtesse vele a kedves tanulmányokat”, melyek megölik. Költőnek érzi magát. Benyomásokra lenne szüksége. Giordani tanácsára nem kezdheti prózával, mert fordítás közben önkéntelenül jön tollára a vers. Most már csak költői fejlődését előmozdító dolgokat akar olvasni, mert „rövid az élet és gazdag az aratás!” Recatiban egyedül a nép egyszerű nyelvének és dalainak tud örülni, mely utóbbiakból az eredeti dialektusban többet fel is jegyzett. „Őn el sem képzelem, — írja a panasszal teli április 3-i levél után Giordani-

²⁸ Kiadva Össz. M., Scr. Lett. II. köt. 187. 1. Ossián hatására vonatkozólag 1. Graf id. mű 244. 1.

²⁹ Össz. M. Pensieri I. köt. 193, 195, 197, 218. II.

nak — milyen szép városunk lakóinak kiejtése. Egyenletes, természetes, minden modorosságtól ment s annyi toszkán szólásmód, közmondás lelhető fel benne, hogy csodálkozom, mikor őket, gyermekkori ismerőseimet viszontlátom a nagy írókban.³⁰

Valóban, nem elégíti őt már ki a fordítás, de még hiába keresi az önálló lírai inspiráció tárgyát. Gondol hát nagyot. „Fordít” nemlétező görög költeményt, egy állítólagos harmadik századbéli himnust Neptun-hoz,³¹ melyről azt állítja, hogy egy barátja fedezte fei két ugyancsak általa hamisított és görögül közölt ódával együtt. A görög szellem annyira véreben van, hogy szakembereket téveszt meg hamisítványával, mikor ez a Spettatore 1817 máj. 1-i számában megjelenik. A tárgynál fontosabb, hogy az olasz költői nyelvet Leopardi e versekben már szabadon, biztosan, sőt mesterien kezeli. Költő ő, csak még nem találta meg a maga ihletét.

De mint filológus is mindenáron fel akar tűnni. E Qu. Visconti, a kiváló archeológus fordításában kiadta a triopei-feliratokat? Nincs meglegedve a tolmácsolással és új fordítást ad.³² Aztán letaglóz egy zsoltárfordítást, összehasonlítva szövegét a héber eredetivel.³³ De már amikor fölényesen kioktatja Mait és Giordanit a filológiáról, Stella is megsokalja az ifjú önteltségét, és nem közli a cikkét. Az Ambrosiana nagyhírű könyvtárosának sem jut eszébe elküldeni a kákán is csomót kereső ifjonc kérésére az általa akkor felfedezett Cicero Republica-jának korrektúra-íveit.³⁴

Az Acerbi által osztrák támogatással szerkesztett *Biblioteca Italiana* című legtekintélyesebb milánói folyóirat hasábjaira is igyekszik beférkőzni, de sokáig hiába. Olvasta ott, hogy valami Bernardo Bellini az összes görög klasszikusok fordítását ígéri. Erre felháborodik. Ha valakit fordítok — írja a Biblioteca Italianá-nak — lelket kell hogy bírjam. Hány lelke van hát ennek az úrnak? S mit már Monti gyönyörűen elvégzett Ilias-fordításával, azt is újra akarja kezdeni?³⁵ A szerkesztő levelét papírkosárba dobja.

Másik írását ugyanaz a nemzeti büszkeség és olasz nemzeti öntudat diktálta, mely már *Agli Italiani in occasione della liberazione del Piceno*³⁶ (1815 máj. vége) című francia ellenes kifakadásában is megnyilvánult. Mme de Staël levele a Biblioteca Italiana-ban, mely az olasz íróknak az egykorú idegen irodalmak tanulmányozá-

³⁰ L. Leopardi 1817. március 21., április 30-i és május 30-i leveleit: Moroncini, *Epistolario* I. köt. 61—64, 79—88, 101. II.

³¹ Össz. M., *Scr. Lett.* II. köt. 89—98. II. L. Giordaninak 1817. máj. 30-án írt levelét (Moroncini, *Epist.* I. köt. 96. l.): a figyelmet akarta magára vonni hamisítványával!

³² Össz. M., *Scr. Lett.* II. köt. 143 kk. II.; Moroncini, *Leopardi filologo*. 165—168. II.

³³ *U. ott* 179—183. II. Bírálat a Spettatore 1816. okt.-novemberi számában jelent meg.

³⁴ Moroncini, *Leopardi filologo* 197—203, 205—209. II.

³⁵ Össz. M., *Scr. Lett.* II. köt. 81—84. II.

³⁶ *U. ott* I. köt. 357—375. II.

sát ajánlta és mely az olasz romanticizmus tulajdonképpeni megindítójává lett, az ifjú gróf nemzeti hiuságát sértette. Az olasz irodalomnak — válaszolja — nincsen szüksége mások utánzására. Miért fordítsunk angolból, franciából, mikor fontosabb teendőink vannak? Hiszen még Anakreont, Homerost, Cicerót sem olvashatjuk jó olasz fordításban! „Szívből köszönöm az Égnek, hogy olasznak teremtett. Egy birodalomért sem cserélném el hazámat. Nem Olaszország hatalma miatt, mi nem létezik, nem is városainak szépsége miatt, amivel kevésbé törődöm, hanem az olaszok tehetsége és az olasz irodalom jelleme miatt, mely a világ valamennyi irodalma közül legközelebb áll a göröghöz és latinhoz, az egyedüliekhez, melyek természetesek és mentesek minden mesterkéeltségtől.“ Azzal végzi levelét fölényesen, hogy a baronessában mindent tisztel, csak épp véleményét nem tartja sokra.³⁷

A Biblioteca Italiana-val szemben ekkor indul meg *Conciliatore* címen egy új folyóirat, mely hamarosan a romanticizmus úttörőjévé válik. A most meginduló hangos irodalmi vitában az ismeretlen recenzió ifjú újra hallatni szlette volna hangját egy kis értekezésével: *Discorso di un Italiano intorno alla poesia romantica*.³⁸ Csak sajnálni lehet, hogy ez alkalommal is sikertelenül, mert vizsgálódásai mélyebben járnak az egykorú polemikus vitairatok handabandázásánál. A romantikusok — kezdi fejtegetését — metafizikai gondolköltészetre törekszenek a görögök érzéki intuitióiból fakadó örök poéziséval szemben. Homályos, ködös fantázia-képek nem a népességnek szólnak. Pedig a modern költészetnek is, hasonlóan az antikhoz, a természet közvetlen megszólaltatásában kell feladatát keresnie. Miért nem hagyjuk tehát érvényesülni okoskodás nélkül a romlatlan természet szavát, ahogyan ezt az antikok tették? Hiszen gyermekkorunkban valamennyien átmentünk az antikok primitív műveltségének pszichológiai fokán. Akkoriban menydörgés, szél, nap és csillagok; állatok, növények és házunk falai, barátoknak, vagy ellenségeknek látszottak nekünk is: közönyösnek egy sem. Minden tárgy integetni látszott felénk, mintha beszélni akarna hozzánk. A madár dala, a forrás csobogása, a szúnyog zümmögése megannyi csodának tetszett. Értelmét semminek sem tudtuk, de mindenről mesét költöttünk.

Ezzel az antik és mindig modern mitológiával szemben a romantikusok a civilizáció gondolat-birodalmában keresik költészetünk tárgyát. Pedig az értelem megöli a képzeletet és a természetet, mely változhatatlan. Hasonló dolog történt már Itáliában akkor, amikor a barokk-korban értelmivé fajult a poézis, holott Isten az igazi költészet szikráját épp a görög és olasz nép képzeletében hintette el, olasz alatt a latin elődöket is értvén! „Nálunk olaszoknál a költészet nemzeti tulajdon, míg a franciáknál, németeknél, angoloknál mindig csak kivételes jelenség. Tartsunk ki tehát a görög hatyú mellett és hagy-

³⁷ *Lettera ai sigg. compilatori della „Biblioteca Italiana“ in risposta a quella di Mad. la baronessa di Staël Holstein ai medesimi.* Össz. M., Scr. Var. Ined. 156—164. ll.

³⁸ *U. ott* 183—272. ll.

juk a dögöt kereső hollót a germánoknak! Szórakozzanak ők azzal, hogy mindenféle szörnyképpel döbbenésük meg olvasóikat, halmoz-zanak ellentmondásokat, gyerekes különbségeket, aforizmákat; beszélnének rablókról, gyilkosokról, holttetemeikről. Ti, olasz ifjak, rómaiak gyermekei és görögök tanítványai vagytok, nem pedig barbárokéi. A természet megszólaltatásához csak az antikok segítenek: Homeros, Anekreon, Pindaros, Dante, Petrarca, Ariosto. A holt mitologia-utánzás persze üres pedantéria és elítélendő, mert nem benne rejlik az igazi klasszicizmus. De hagyjunk fel Schlegel, Lessing, Mme de Staël oktan dicséretével. Olasz ifjak! Mindenünk elveszett, letiportak, műtárgyaikat, elrabolták, de egyet, nemzeti irodalmunkat nem engedjük megrontani!”

Giacomo kiáltványa, mellyel szinte az ifjú írógárda élére akar állani, pamflett. Amit a romantizmusról mond, koránt sem fedi a történeti valóságot. Angolul, németül, spanyolul tanul ugyan, de a nemzetek irodalmát még alig ismerte. A francia romantikáról sem volt tiszta képe. Felszólalásának „prepotens” hangját azonban kedvezően színezi épp 1817 telén kibotakozó olasz nemzeti öntudata, mely élénk ellentétben áll atyjának campanilizmusával; a valószínűleg Vico Scienza Nuovájától inspirált intuició-értelem ellentét pedig már filozófiailag alapozza meg fejtegetéseit.

Itt ejtünk szót Leopardi egy későbbi (1824) tanulmányáról, melyet Mme de Staël nyomán és mintájára írt. A *Discorso sopra lo stato presente dei costumi degli Italiani*³⁹ azt fejtegeti, hogy Olaszországban az erkölcs alapjául szolgáló illúziók teljesen hiányoznak. Franciaországban a közvélemény és becsületérzés tartja össze a társadalmat. Ezzel szemben Olaszországban nincsen társas élet, nincs közvélemény sem. Ennek következtében a becsületérzés itt rendkívül meggyöngyült. Az olaszok más nemzetnél mélyebben érzik a világ hiúságát, semmiségét és szellemi kötetlenségükben filozófikusabbak, de egyben anarchikusabbak is más nemzeteknél. Mindenben csak nevetnek: az életen és önmagukon. Nép és arisztokrácia, egyaránt cinikusak. A társalgás egyedüli formája az egymást gúnyolás, a persziflázs. Belőle magunk és mások meg nem becsülése és reputációnk elhanyagolása következik. Önzés és embergyűlölet jellemzik az olaszokat, s így a legélénkebb európai nép, — mondja Leopardi — ma a leginkább halott, a legromlottabb, az illúzióktól leginkább mentes. Ez az oka annak, — szerinte — hogy, míg a múltban Itália állt az európai műveltség élén, újabban az északi irodalom lépett előtérbe.

Miközben Giacomo ily lázas sietséggel fut a hírnév után, szinte a gyakorlatba igyekezve átültetni azt a szentenciát, hogy „a legbiztosabb mód hírnév szerzésére: elhíttetni a világgal, hogy már híresek vagyunk”⁴⁰, a levelek állandóan és sűrűn jönnek-mennek Recanati és Bologna között. Ifjú barátjának panaszaira Giordani azzal felel, hogy sokat mozogjon, lovagoljon, ússzon, vívjon, mintha bizony a Leopardi-

³⁹ U. ott 332—376. ll.

⁴⁰ Össz. M. *Pensieri* VII. köt. 79. 1.

család életstílusa mellett erre lehetőség nyílt volna.⁴¹ Megnyugtatja, írjon csak költeményt, ha arra van kedve. Giacomo pedig boldog, hogy van valaki, aki őt komolyan veszi, vitatkozik vele, nem torkolja le — mint atyja teszi — véleményét kérdi, aggódik érte. Személye körül forog a világ. Örömmel tetszeleg végre meglett közönsége előtt. Mert Giordani a közönsége. Hozzá írott leveleiről másolatot tart. Érti irodalmi értéküket. Sőt Werther⁴² és Jacopo Ortis olvasása után érzéseiben is van valami határozott irodalmiság. „Drága Giordani, gyengéden szeretlek... Nagy vigasz számomra Rád gondolni, több okból egy ideje igen boldogtalan és rettenetes életemben“. S jön rá a visszhang: „micsoda fájdalomra és boldogtalanságra célzol? Nincs szívem barátod maradni, ha nem vigyázol magadra!“ A gyermek ifjú pedig kéri: „símuljunk egymáshoz, kedves Giordani, mert kevesen vagyunk érzékeny szívűek...“

Giacomo hosszú, „gyönyörű, sőt ragyogó“ levelei mindjobban elkápráztatják a bolognai diktátort: „Inveni hominem! — kiált fel — alig hiszek önmagamnak, de igaz. Milyen lángész! Milyen jóság!“ Imádott Giacominoja lesz az általa óhajtott és várt igazi nagy író. Nemes, gazdag (?), erőselelkű, minden szépért lelkesedik, tudós, a latin és görög nyelvek jó ismerője, s egyben a trecento szerelmese. Belőlük fog majd magának új stílust alkotni. Már látja halhatatlan dicsőségét... készül őt Recanóban meglátogatni, hogy személyesen megismerhesse. A purista Giordaninak épp ilyen ember kellett! De Giacomo fél a személyes ismeretségtől: „készülj jól fel rá és légy bizonyos, hogy véleményed a személyes érintkezésben meg fog rólam változni.“⁴³

Magáról mindent elmond: „...Nincs garas költőpénzem, de atyám mindennel ellát, amit csak kívánok és folyton kérdi, van-e valamire szükségem? Én viszont a nélkülözés vagy könyörgés közül az elsőt választom. Kivéve, ha tanulmányaim szüksége, vagy az égető kíváncsiság egy könyv olvasására, reákényszerítenek... Legfeljebb még egy pár postalóvat kérhetnék tőle, mit azonban megtagadna, mert meg van arról győződve, amiről én nem, hogy házában kell az udvaronc szerepét játszanom. Végül is még gyermek vagyok. Nem az itthoniak részére, mert itt még csak csecsemőnek számítok. De künn... s többnyire hozzátesszik: tudálékos remete filozófus, vagy mit tudom én!... Ha valakit egy könyv megszerzésére biztatok, szemembe nevet: Majd megjön az eszem, és én is komolyabb dolgok után nézek... És ez a gyermek nem kiálthatja oda nekik: számárfajzat! Ha azt hiszitek, hogy én is olyan leszek, mint ti, erősen tévedtek!“

⁴¹ Moroncini, *Epistolario* I. köt. 92. l.

⁴² Leopardi 1811-ben Velencében megjelent fordítását olvasta: *Werther, opera originale tedesca del celebre sig. Goethe*, transportata in italiano da D. M. S., 2. köt.

⁴³ 1817. júl. 14., 27., aug. 17., 20., szept. 21., okt. 10-i levelek. Moroncini, *Epistolario*, I. köt. 111, 113, 117, 118, 123, 130. ll.

Szenvedélyességében váltakozó színeivel, finom gúnyolódásaival ez a december 5-i levél⁴⁴ valóságos kis mestermű, s elárulja azt is, miért kívánczok el szerzője annyira Recanatiból. Atyjával, rokonaival, társaival nem lehet úgy beszélni, mint Giordanival, kit már valóságos legenda övez a Giacomo—Carlo—Paolina gyermektriászban. Négyük zárt világa mindjobban szembehelyezkedik a szülők akaratával. Hogyisne, mikor a híres író a 19. éves gyereknek ilyeneket ír: „Ha megvernél is, én mint igazi szerelmes, azt szívesen fogadnám tőled...” „Szeress, ne kételkedj bennem...” „Caro Giacomino, crediate che di cuor vi amo grandissimamente”. Két szerelmesnek lehetne gondolni a két embert, aki még sohasem látta egymást.⁴⁵

A csupa szív és jószág, de zsarnok apa mellett, akit gyermekei inidíig „az íróasztal mellett látnak tollal a kezében”,⁴⁶ az édesanya nem tudta a kiegyenlítő szerepét játszani. Őt a gazdaság gondjai teljesen lefoglalták és janzenista vallásos merevsége minden érzelmi megnyilatkozásra képtelenné tette. Giacomo egyhelyütt megmlékezik egy édesanyjáról, aki gyermekeinek korai halálát nem siratta, mert meg volt győződve, hogy így legalább biztos ártatlanságban eljutottak a boldogság révébe. Betegségükön és megnyomorodásukon sem túlságosan bántódott. E leírásban Giacomo kétségtelenül saját édesanyjára gondolt.⁴⁷ Pedig a gondosság, mellyel férje dolgozó szobáját a monumentális íróasztallal, a ritka fajanszokkal a falon, a drága csecsebecsékkal megőrizte, meg az, hogy szerette a gyöngyvirágot, rezedát, akácot, épp nem mutat szívtelenségre.⁴⁸ Később Leopardi egy távolból írott rendkívül kedves levélkéjében céloz arra, hogy édesanyja nem szerette, ha gyermekei neki kezet csókolnak és hogy fiának egyenest megtiltotta, hogy távollétében írogasson neki.⁴⁹ Mire valók az efféle hiuságok? Minden szeretet egyedül Istent illeti. Így nem lepődhetünk meg, ha Monaldonak számtalan szeretettől áradó levele mellett az édesanyjának alig egy-két levelét ismerjük költőfiához. Az is csak pár sorból áll: „Kedves, szeretett Fiam! A tilalom ellenére kétszer oly szeretettel írtál, hogy nagyon köszönöm... Isten veled, arany fiam. Tarts meg szeretetedben és maradok szívből szerető anyád.” Pedig mennyi melegséggel emlékszik majd rá is a távolból fia, akinek lelki szemei előtt Recanati és a családi ház mindig kíváncsnak látszanak, mikor messze lesz majd tőlük.⁵⁰ Alfonso Daudetnak igaza van, mikor a leopoldi világfájdalom első gyökereként az anyához való viszonyának ridegségét jelöli meg: „Neked, mint

⁴⁴ U. ott 144—145. ll.

⁴⁵ 1818. febr. 21. és aug. 6-i levelek, U. ott 159, 160. ll.

⁴⁶ Paolina Leopardi, *Monaldo Leopardi e i suoi figli*. Memoria 1848. Kiadva Piergili, Lettere scritte a G. L., id. mű VII—X. ll.

⁴⁷ Össz. M. *Pensieri* I. köt. 411. l.

⁴⁸ Teresa Leopardi, id. mű 71—73. ll.

⁴⁹ 1823. jan. 22-i levél. Moroncini, *Epistolario*, II. köt. 238. l.

⁵⁰ U. ott 185, 244. ll.

Schopenhauernak és Vallèsnek, pici korodban hiányzott a „mamma” meleg cirógatása⁵¹.

Giordani levelei éveken keresztül Giacomo számára a szeretet egyedüli megnyilatkozását jelentették. „Oh, hidd meg Giacomino, hogy ez a gonosz világ szomorú hiúságok halmaza... Örülök neki, hogy nagyon szeretsz, mert én is nagyon szeretlek”⁵². Ha egy ismeretlen idegen így ír, hogyan ne nyílna ki a szegény Giacomo zárt szíve?

V. Lirai ébredés.

Hamarosan azonban egyéb lehetőség villan meg az inspiráció után vágyódó költő szemei előtt. 1817. decemberében unokatestvére, Gertrude Cassi grófnő volt pár napra vendége házuknak. Az érzelmi benyomások után vágyódó ifjú csodálva nézi a gyönyörű fekete asszonyt és olyasmit kezd tapasztalni, amit szerelemnek tart s minek irodalmi értékesítésére azon melegében az akkor lelkesen olvasott Alfieri szellemében és alkalmasint Werther hatása alatt „Szerelmi napló”-t nyit, melybe dec. 14, 16, 19, 21, 22, 23. dátumok alatt írja le benyomásait.⁵³

„Egy huszonhat éves magas, jól megtermett, erős, de egyben gyengéd arcvonású, fekete szemű, barna hajú, kedves és közvetlen modorú pesaroi rokonunk jött meg 50 éves kövér és lomha urával.” Így kezd bele Leopardi, és jegyezzük mindjárt meg, hogy „első szerelme” szinte az egyetlen, melynek tárgyáról ilyen részletes leírást ad. Elmosódó, bizonytalan körvonalú légies tünemény lesz a többi: Silvia, Nerina, Aspasia... „A pesaroi hölgyek — általánosít rögtön — mások, mint a recanataiak”. Szép arcát előbb hideg gyönyörűséggel nézle, mintha festmény előtt állt volna. Vacsora után Gertrude testvéreivel kártyázott, de Giacomo szerette volna megpróbálni, milyen is lehet szépasszonyal társalogni. Pár perccel utóbb már sakkozni tanítja és boldog, hogy szellemes tréfálgatásával megnevettetheti.

A következő, szombati napon már érthetetlenül lágynak és gyengédnek érzi a szívét. Határozatlan vágy, szomorúság, nyugtalan-ság fogja el. Éjjel álmában szokatlanul világosan áll szemei előtt a szép asszony alakja.

Vasárnap azon kezdi magát észre venni, hogy dicsőség, tanulás elvesztették előtte értelmüket. „Ha ez szerelem — mit nem tudok — először érzem azt említésre méltó korban.” Kocsisuknak leánya, Teresa Falttorini, akinek ablakára palotájukból átlátott és akinek dalában, csöndes munkájában a gyermek ifjú gyakran elgyönyörkö-

⁵¹ A. G. Leopardi. XV. giugno 1887. Id. N. Serban, *L. sentimental*, Essai de psychologie léopardienne suivi du Journal d'amour inédit en français. Paris, 1913. 38—39. II.

⁵² 1817. nov. 30., dec. 17-i levelek. Moroncini, *Epist.* I. köt. 142, 147. II.

⁵³ Diario d'Amore. Össz. M., *Scr. Var. Ined.* 165—182. II. Werther első említése. Össz. M., *Pensieri* I köt. 165—166. II.

dött, az a Brini nevű szövőlánka, akin szemeit legeltette, csak korai haláluk után és az emlékezés ezüst ködén keresztül válnak majd két gyönyörű idill Silvijájává és Nerinájává. Komoly érzés nem fűződött hozzájuk.

„Tizenkilenc és fél éves koromban tehát szerelmes vagyok — folytatja a *Diario d'Amore*. Jól látom, hogy a szerelem igen keserű valami, (a gyöngéd és belső szerelemről szólok), s érzem, hogy annak mindig rabja leszek.“ A naplórészbe is azért kezd, hogy „a fejedelmi érzés tavaszát ünnepelje szívében“.

Két éjjelt álmátlanul tölt és kedd reggelre kész első szerelmi költeménye, *Il primo amore*, mely egyben az első, melyet később (X. szám alatt) költeményeinek gyűjtményébe felvett egy ugyancsak erre a szerelemre vonatkozó öt tercinás töredékkal (Frammento XXXVIII. *Io qui vagando*), valamint a hosszabb XXXIX. számú tercinás töredékkal együtt (*Spento il diurno...*). Azért sietett megírásával, — vallja — mert Gertrude elutazása után máris észrevette, hogy érzése, nyugtalansága, látomásának jelenítő ereje csökkent. A vers dantei terciákban, azaz elbeszélő formában van írva és petrarcai reminiscenciával kezdődik:

Tornami a mente il dì che la battaglia
D'amor sentii la prima volta, e dissi:
Oimè, se quest'è amor, com' ei travaglia!

Már mint elmúltról beszél érzéséről, bár a végén biztosít, hogy „Vive quel foco ancor, vive l'affetto“ és kissé fölöslegesen esküszik meg az „anime gentili“-nek, hogy érzése minden „bassa voglia“-tól ment volt:

„...se non celeste, altro diletto
Giammai non ebbi, e sol di lei m'appago.“

Az egyébként is Petrarca-szólamokból táplálkozó tercinaláncolatnak legélményszerűbb része az, amelyben leírja, milyen aggodalommal leste ágyában hajnalkor, mikor a kocsit előállni hallotta, mely szíve hölgyét elviszi, elkaphatja-e még a kedves egy szavát:

Senza sonno io giacea sul dì novello,
E i destrier che dovean farmi deserto,
Battean la zampa sotto al patrio ostello.
Ed io timido e cheto ed inesperto,
Ver lo balcone al buio protendea
L'orecchio avido e l'occhio indarno aperto.
La voce ad ascoltar, se ne dovea
Di quelle labbra uscir, ch'ultima fosse;
La voce ch'altro il cielo, ahi mi togliea.

(40—49. ss.)

A töredékek közül az elsőben (XXXVIII) hiába könyörög zuhogó záporért, zivatarért, mennydörgésért, hogy Gertrude utazását

kénytelen legyen elhalasztani. A másodikban elképzei, hogy a vihar magános vándorútján egy erdőben éri hölgységét és az ijedtében halálra dermed. Irodalmiság elbeszélésben és kifejezésben egyaránt; ez jellemzi a *Primo Amore*-t és a töredékeket. Abból a mély őszinteségből, abból az egyéni stílusból, mi Leopardi későbbi költészetét jellemzi, még talán a második töredékben fedezhető fel leginkább valami. Pedig a töredékekkel együtt a *Diario* is azt bizonyítja, hogy afféle Wertherszerű verses, vagy prózai regényt szeretett volna erről a szerelméről írni. Hasonló, esetleg Carloval karöltve⁵⁴ megvalósítandó szándék különben több munkatervében felmerül. A próba azt bizonyítja, hogy az önanalízis képessége nagyon erős volt már az ifjú Leopardiban, a szerelmi élmény azonban egészen felszínes, mit az is mutat, hogy Giacomo 1827 áprilisában Bolonnába utaztában Pesaróban meglátogatja Gertrudet s csak ennyit ír róla Carlonak: „Gertrude nagyon jól tartja magát, sőt kevésbé kövér és virágzóbb, mint akkor, amikor utoljára láttuk”.⁵⁵

„Megszabadulván e versek súlyától“, a szerdai nap egyhangú szomorúságban telt el. Étvágytalan, olvasni — különösen szerelmi történetet — nincs türelme. Estére visszatér ugyan a kedve, de csütörtökön megint nyugtalan ábrándozásba süpped. Azonban, bármin is igyekszik azt fogvatartani, a kedves arcot legfőljebb villanásszerűen sikerül maga elé varázsolnia. Pedig hozzá hasonlítva minden egyéb: tanulmány, dicsőség, üres hiúságnak tetszenek előtte. Erről ír burkoltan Giordaninak is egészen boldog levelet: „... oly lelki élményen mentem keresztül, mely megmutatta nekem, hogy többet érek, mint és Veled együtt megértem, mit jelent önmagunkkal megelégedni, sem gondoltam volna... Most én is kezdem megvetni a dicsőséget felülemelkedni dicsőségen, embereken, világon. Éreztem valamit e szív, mi felfedte előttem nemességét...”⁵⁶

Egy rövidke impresszió múlott, hogy panaszai ujjongásba csapjanak át.

Péntek-szombaton érzése kezd alábbhanyatlani. Visszatér rendes napi foglalkozásához: tanulmányaihoz. A piciny élvezeteskék napi örömei újra érdeklik, de az arra való emlékezés, hogy egy hete milyen boldog volt, egészen érzékenyíti. Ha e napokban zenét hall, a szeretet megörjítette volna, ezt kell legalábbis következtetnie abból, hogy egy-egy népdalfoszlány milyen érzékenyen érintette ez időben a lelkét.

Hétfőn már lezárni készül a szíve megkönnyítésére készült jegyzeteket, egyrészt, mert érzi, hogy a fél napi együttlét nem szolgáltatott elég emlékképet, miből szenvedélye tovább táplálkozhatnék, másrészt, mert meggondolja, előbb nagy íróvá kell lennie, hogy Gertrude őt örömmel és megbecsüléssel fogadja. Úgy érzi azonban, hogy sebe nem hegedt be, s felszakadna, ha viszontláthatná kedvesét. „Una nebbietta di malinconia affettuosa“ maradt meg belőle, mi kedves

⁵⁴ Moroncini, *Epist.* I. köt. 20. l. igyz.

⁵⁵ Ápr. 30-i levél. Tonelli, *id. mű* 276. l.

⁵⁶ 1818. jan. 16-i levél. Moroncini, *Epist.* I. köt. 156. l.

neki. Bevallja, hogy a „szenvedély“ egész ideje alatt *örült* az új érzésnek, ápolni, erősíteni igyekezett azt, majd fájdalommal érezte gyengülését. Mégis spontán volt az, mert utálja a regényességnek még a látszatát is. E tiltakozás azonban áruló, mert irodalmi szándék mellett vall az is, hogy dec. 29-én megmutatja feljegyzéseit öccsének és bizalmasának, Carlonak, akivel együtt akar bizonyos jelek szerint egy én-regényre anyagot gyűjteni. Egyszer, 1828-ban majd neki is fohászkodik ezzel a címmel: „*Storia di un'anima scritta da Giulio Rivalta, pubblicata da Giacomo Leopardi*.”⁵⁷ De az előszón kívül csak ezt az egy jellemző sort írta le: „Nemes családból születtem Itália egy nemtelen városában“, mely kijelentéssel szemben álljanak itt Teresa Teja-Leopardi grófnő szavai: „...j'aime à être juste pour ce pays où je vis si satisfaite.”⁵⁸

Január 2-án azzal zárja le Leopardi Diarióját, hogy csak alkalom hiányzik arra, hogy szíve új érzést fogadjon be. A költő nem találta meg ugyan inspirációját, Gertrude nem lett Laurájává, mégis megnyugszik, mert tudja már, hogy a szerelem húrja nem fog hiányozni lantján.

Alig múlt el a Gertrude-epizód, újabb öröm éri Giacomot. Hosszú levelezés, ígéretés, halogatás után 1818 szept. 16-án megérkezik Giordani és, miután a kis szállóból, hol szobát vett ki, atyja magához invitálta, 21-ig vendége marad a Leopardi-palotának.⁵⁹ Monaldo gróf ugyan némi bizalmatlansággal fogadta a hitehagyott papot, aki nagy liberális hírében állott és akinek leveleit Giacomo annyira titkolta előtte, de hízelgett is neki, hogy a nagy író vendégül láthatja. Később azzal vádolja őt, hogy tönkretette családjá békéjét: „... épp jöttek idején — írja Piero Brighentinek⁶⁰ — gyermekeim gondolkodása és viselkedése egészen megváltozott és én akkor talán örökre elvesztettem őket. Ama napig soha, szószerint soha nem voltak egy órát sem távol az én vagy anyjuk szemétől.”⁶¹ Giordanival szabadjukra engedtem őket, mert azt hittem, hogy a barátság és becsület karjai közt lesznek. Nem tudom, legalábbis elhallgatták előttem, annak legnagyobb és bizonyára legéredkesebb részét, mi volt hosszú beszélgetéseiknek tárgya. Bennük okvetlenül tulzó beállításba került egy kis városkában való élet boldogtalansága; képzeletükben felvilantották, hogy a természet a fiatalokat nagy vállalkozásokra és tág színtérre teremtetten. Giacomo Milanoba kell hogy menjen állásba, vagy legalább is látogatóba. Második fiam a piemonti hadseregbe lép be tisztnek. Szóba került leányomnak tudom is én miféle házassága. Giordani elutazott, magával vivén gyermekeim titkát, s ha talán nem

⁵⁷ *Scritt. Var. Ined.* 385—86. II.

⁵⁸ Teresa Teja Leopardi; *id. mű* 34. I.

⁵⁹ Moroncini, *Epist.* I. köt 185. I. jgyz.

⁶⁰ Pietro Brighentinek, 1820. ápr. 3. *Autobiografia*, *id. mű* 298. I.

⁶¹ A fiúk kíséret nélkül nem mehettek ki a palotából. Családi hagyomány volt ez, ép úgy, mint a pénztől való óvás is. Pedig Monaldo ifjúkorában maga is lázadott ellenük. *Autobiografia*, *id. mű* 22, 29, 38. II.

is bűnös abban, hogy kötelességeikkel ellenkező érzelmeket ébresztett bennük, vigyázatlan volt, mert beszédével izgatta őket és velem szemben kegyetlen, mert a legszigorúbb hallgatásba burkolózott... Bizonyos az, hogy Giordani jöttével gyermekeim természete megváltozott. Tisztelettel viselkednek ugyan, mert van neveltségük, s mert tekintélyt szereznek magamnak, ha nem így volna, de semmiben sem járnak kedvemben. Utálják gondviselés által kijelölt hazájukat, melyet minden tisztességes embernek szeretnie és szolgálnia kell, bármilyen legyen is az; szinte utálják az atyai házat, mert benne idegeimnek és fogolynak érzik magukat. S talán engem is utálnak, mert romlott képzeletükben valamennyiök iránt érzett túlzott szeretetem miatti tirannusnak tartanak. Irigylem a koldus-apa sorsát, aki egy darab izzadságban fürdetett kenyérrel térve haza, gyermekei szeretetével és hálájával találkozik.“

Szegény Monado! Olyan szépen kiszínezte magának a tudós együttműködést, melyben gyermekeivel a családi bibliotékában egyik munka után a másikat fogja megjelenteni, tekintélyes folyóiratot fog szerkeszteni, ahogy ezzel később valóban meg is próbálkozott, mikor már csak a vénlányság felé biztosan haladó szegény Paolina maradt mellette titkárnőnek.⁶² Fiainak áldozatok árán is megszerzett minden

⁶² Nem lesz talán érdektelen itt áttekintenünk Monaldo irodalmi működését, mit Giacomoval párhuzamosan a 20-as, 30-as években kifejtett. Főleg helytörténeti vonatkozású: Recanatii pénztörténet (1822.); *Series rectorum Anconitanae*. Marchiae 1824; a Leopardi-könyvtár kéziratai, 1826; Az anconai püspökök története, 1832; az *Annali e movimenti recanatesi* 5 kötete kiadatlan maradt (l. *Autobiografia*, id. mű 398, 411. ll.). — De maga is, mint fia, nem egyszer lázad fel Recanati ellen. 1831. febr. 14-én ezt írja Carlo Anticinek: „nincs még bátorságom, hogy elrúgjam magamtól ezt a rongyos hazát és hogy azt mondjam neki: menj a pokolba!“. Másutt „fegyház“-nak, „sötét luk“-nak, „mostohá“-nak nevezi Recanatit. (*Autobiografia*, 226. l.) — Az ifjú Leopardi egyetlen munkája helytörténeti vonatkozású: *Notizie istoriche e geografiche sulla città e chiesa arcivescovile di Damiana*. (1816. jún., I. Össz. M., *Scr. Lett.* II. köt. 99—105. ll.). — Mikor Giacomo már híres író, apja — a fiú nagy bosszúságára — utánozni kezdi, de reakcionárius, bigott szellemének változatlan fenntartásával. Giacomo, mint erre még visszatérünk, XIV. századi nyelven és stílusban egy szellemesen ironikus legenda-félét hamisít. Erre az apa is vállalkozik egy trecento-hamisításra: *Memoriale di frate Giovanni di Niccolò da Camerino, scritto nel secolo XIV.* (*Autoblogr.* 339. l.) Az „Operette Morali“-t utánozva M(onaldo) C(onte) L(eopardi) szíglával 1832-ben kiadott egy „*Dialoghetti sulle materie correnti 1832*“ c. munkácskát. Reakcionárius tartalma miatt kénytelen volt Giacomo a szerzőség gyanúját magától hírlapi nyilatkozattal elhárítani. Apja Dialoghetti-jének egyébként nagyobb irodalmi sikere volt, mint az ő Operette Morali-jának. (Össz. M. *Epist.* II. köt. 458—59, 463, 473, 474. ll.). Apjának fölényes kritikája, rosszalása és tanácsai különben már korábban leszoktaták Leopardit arról, hogy munkáit neki megküldje. Az Operette Morali megjelenése után így ír neki Monaldo: „Mindenki kéri tőlem dolgaiddat olvasni és én szégyenlem, hogy nicsenek meg nekem. Remélem, elhozod őket, ha jössz, vagy legalább megmondod, hol szerezhetem be őket. Így békét kötünk a Te

könyvet, mi után kívánczotak. Értük még nagyra tartott Sallustius-kodexétől, könyvtára gyöngyétől is kész volt megválni. És íme, ez a hála!⁶³

A gróf kétségtelenül túlozta a beau-parleur Giordaninak befoiyását gyermekeire. S túlozta azt Gioberti is.⁶⁴ Giacomo már az ott-honról elvágyódás, a liberális filozófiai felfogás és az olasz hazafiság útján — mint láttuk — messzi előre haladt, amikor ő Recanatiba érkezett. De kétségtelen, hogy tekintélyével megerősítette őt fejlődő meggyőződéseiben és elhatározásaiban. Különösen mély benyomást tehetett rá maceratai kirándulásuk, melyen Giordani ottani vezető carbonarikkal ismertette meg, akik csak nemrégiben egy sikertelen feikelési próba hősei voltak.⁶⁵ Az insprációját kereső költő a Giordanival való beszélgetésből mindenesetre egy nagy irányítást kapott: a hazafiaszt.

VI. Hazafias költészet.

Alig ment el Giordani, Giacomo két hazafias ódát ír, az *All'Italia*-t és a *Sopra il monumento di Dante*-t (1818). A Gertrude Cassiról írott „Il primo amore“ már nem is fontos neki, kiadására nem vágyik. Ezeket azonban rögtön elküldi Cancellierinek Rómába

irodalmaddal, mely engem mindég ferde szemmel nézett, mióta két első canzonedat kissé megdörmögtem. De hiszem, hogy ma már ítéletemről kevésbbé gyászosan vélekedsz. Ha nem is tapsolsz apád tehetségének, legalább tekintsd szerető szívemet!., (1828 júl. 14. Piergli, *Lettere scritte a G. L.*, id. mű 263. l.) — *Prediche recitate al popolo liberale da don Muso Duro*. Pesaro, 1832. — *La rivoluzione francese senza maschera*. — *Sulle riforme del governo 1832*. — *Catechismo filosofico* 1832. — A Lamennais-i liberális katolicizmus állandó gúnyának a tárgya. A Dialoghetti megjelenése után, La Mennais a *Revue des Deux Mondes* 1834 aug. 1-i számában válaszolt neki *De l'absolutisme et de la liberté* címen. — A modenai *Voce della verità* mintájára 1832—35 közt *Voce della ragione* címen Pesaróban folyóiratot ad ki, melyet Paolina segítségével szinte teljesen egyedül ír, jobbra-balra vagdalkozva Muso Duro álnéven, vagy *MCL* jeggyel. Mikor aztán egy furcsa dogmatikai tévedést követ el és magának a pápának is oda-mond, a *Voce della Ragione*-t betiltják, min az sem segít, hogy Monaldo siet visszavonni tévedését (*Autobiografia* 360 kk. II.) Lokálpatriotizmusára jellemző, hogy fiában, már mikor nagy író, kifogásolja, hogy könyve címlapján neve után nem teszi oda: recanatese. (*Össz. M. Epist.* II. 101.) Atyjának e szűk látókörű és reakcionárius irodalmi működése Giacomót valósággal felháborította. 1837 május 15-én Nápolyból Ferdinando Maestrinek ezt írja (*Össz. M. Epist.* II. köt. 565. l.): „Megszámlálhatatlan szerencsétlenségemhez járult még az utóbbi években egy Leopardi-kéz, mely a világ legbestiálisabb írásaival jött elő. Ezek szégyent vetnek az én nevemre, mert a közönség képtelen különbséget tenni a névegyezésekben.“

⁶³ Moroncini, *Epist.* I. köt. 38. jegyz.

⁶⁴ A *Teoria del sovrannaturale* (1838) egyik jegyzetében, melyet a későbbi kiadásokban elhagyott. Id. Piergili Gius., *Nuovi documenti intorno agli scritti e alla vita di G. L.* raccolti e pubblicati da —. Firenze, 1889. 5. l.¹

⁶⁵ Guido Mazzoni, *L'Ottocento*, id. mű I. köt. 525—29. II.

és Montinak dedikálva kinyomatja őket (Roma, Burliè, 1818): még olyan költője van, mint Monti, nem halhat meg Itália, Ő is ég hazája iránti szerelem tüzeiben...

Altaluk a 20 éves fiú egyszerre nagy költővé lesz. Ennek az íhletkörnek huzamosságát bizonyítja, hogy azután még három canzone tartozik hozzája: *Ad Angelo Mai* (1820 jan., megjelent júliusban, Bolognában, Marsigli Leonardo Trissino grófnak ajánlva),⁶⁷ *Nelle nozze della sorella Paolina* (1821 okt.—nov. Kiadva az első hárommal együtt, Bologna, 1824); *A un vincitore nel pallone*, (1821 november. Megjelent Bologna, 1824). Vizsgáljuk őket együttesen.

Az elsőt kivéve, melyhez a közvetlen indítékot valószínűleg a maceratai carbonarizmus hazafias mozgalmával való megismerkedés adta, e költemények bizonyos — inkább ürügyként kezelt — alkalmak szülöttei: Firenzében bizottság alakult egy Dante-szobor felállítására; Angelo Mai egymásután fedezi fel az antik írók szövegeit; Paolina-testvére férjhezmenné készül bizonyos Giacomo Peroli nevű urbinói emberhez, bár azután a terv füstbe ment, mint annyi más terv férjhezadására; egy ifjú kiváló sportteljesítményt mutat fel a labdajátékban. Az insprációkeresés e kezdő éveiben Giacomo különben is szívesen tapad aktualitásokhoz. 1819 március-áprilisában ír még két petrarchizáló canzonet: egyiket bizonyos Serafina Basvecchi súlyos betegségéről (*Per una donna inferma di malattia lunga e mortale*), a másikat egy pesarói nő haláláról, kit szeretője magzatának elhajtására bírt rá (*Nella morte di una donna fatta trucidare col suo portato dal corruttore per mano ed arte di un chirurgo*), azzal indokolva aktuális téma-választását, hogy ilyen a Goethe Wertherének alapjául szolgáló szerelmi történet is. Ezeket is az Angelo Mai-hoz írott ódával akarta kiadni Bolognában, de atyja, minden heves és megbotránkozott tiltakozása ellenére, megakadályozta őt e szándékában.⁶⁸ Nem vesztett vele sem az olasz irodalom története, sem Leopardi dicsősége. A két költeményt egyébként nem vette fel később egy versenygyűjteményébe sem.

Mind az öt költemény alaphangulatát a maga törpe, romlott korával elégedetlen költő keserű és ostorozó hazafisága adja meg.

Itália végső romlásba sülyedt. Állnak még az antik Róma falai, szobrai, de dicsősége letűnt. Nincs az olasz történelemnek olyan szakasza, melyben mélyebbre bukott volna. Dante, Petrarca, Ariosto, Tasso, Alfieri kora minden keserűségükkel messze felette állnak a jelennek, — „obbrobriosa etate“, „secol di fango“ — mely az erényt, nagyságot nem becsüli, a költészetet megveti — „più dei carmi, il computar s'ascolta“ — és gyáva tespedésben tölti napjait: „il grande e raro ha nome di follia“, „la noncuranza avviene ai sommi“, „virtù viva sprezziam“.

⁶⁶ A dedikáció szövege Össz. M. *Scritt. Lett.* II. köt. 1241. l.

⁶⁷ A dedikáció szövege u. ott II. köt. 251. l.

⁶⁸ Kiadva: Össz. M., *Scr. Var. Ined.* 32 kk. II.

Fegyverzajtól hangos ugyan a mi századunk is, de óh jaj! Idegen érdekekért, a napoleoni hadseregben küzdenek honfitársaink:

O numi, o numi!

Pugnan per altra terra itali acciari.
Oh misero colui che in guerra è spento,
Non per li patrii lidi e per la pia
Consorte e i figli cari,
Ma da nemici altrui,
Per altra gente, e non può dir morendo:
Alma terra natia,
La vita che mi desti ecco ti rendo.

(*All'Italia* 51—60. ss.)

Dante boldog lehet, hogy nem látja az olasz asszonyokat hódító barbár francia katonák karjaiban. A városokat kifosztják, felélik a földeket, az ország műincseit pedig hosszú kocsisorok szállítják ki. Durva parancs, fennhéjázó kényuralom tobzódik a szabadság jelszava alatt, korbácsütés és láncsörgés hangjai közt. Hős honfitársaink pedig a rutén-orosz hősivatagokon vesznek el:

...e lor fea l'aere e il cielo
E gli uomini e le belve immensa guerra.
Cadeano a squadre a squadre
Semivestiti, maceri e cruenti,
Ed era letto agli egri corpi il gelo.
Allor, quando traean l'ultime pene,
Membrando questa desiata madre,
Diceano: oh non le nubi e non i venti,
Ma ne spegnesse il ferro, e per tuo bene,
O patria nostra. Ecco da te rimoti,
Quando più bella a noi l'età sorride,
A tutto il mondo ignoti,
Morian per quella gente che t'uccide.
Di lor querela il boreal deserto
E conscie fur le sibilanti selve.
Cosí vennero al passo,
E i negletti cadaveri all'aperto
Su per quello di neve orrido mare
Dilacerar le belve;
E sarà il nome degli egregi e forti
Pari mai sempre ed uno
Con quel de'tardi e vili. Anime care,
Bench'infinita sia vostra sciagura,
Datevi pace; e questo vi conforti
Che conforto nessuno
Avrete in queste o nell'età futura.
In seno al vostro smisurato affanno
Posate, o di costei veraci figli,
Al cui supremo danno
Il vostro solo è tal che s'assomigli.

(*Sopra il monumento di Dante.* 141—167. ss.)

Mennyivel boldogabbak voltak a görögök! Leopardi nagy filológiai műveltsége egészen belefelejtkezik a termopilei szoros védelmének hős eposzába. Annyira, hogy a Simonides szájába⁶⁹ adott dicsőítő himnusz után már vissza sem tér költeménye tárgyára, Itáliára, hanem a kontrasztként bőven kidolgozott képpel zárja le mondanivalóját. Lelkesen emlékezik a spártai nők hősiességére, Virginia önfeláldozására (Nelle Nozze 70—90 ss.), a maratoni csatára, melyre az olimpiai játékokon edződött meg az athéni ifjak lelke (A un vincitore 14—26 ss.), hogy annál sötétebb színekben tűnjék ki a jelen kor vigasztalan sivársága!

Vele szemben áll a költő magasztos erkölcsi eszményképe. Az *All'Italia*-ban annyira nem lát semmi vigaszt maga körül, miben reménységének horgonya megkapaszkodhatnék, hogy maga szeretne példamutatásul kiállni a gátra hazájáért:

Nessun pugna per te? non ti difende
Nessun de' tuoi? L'armi, qua l'armi: io solo
Combatterò, procomberò sol io.
Dammi, o ciel, che sia foco
Agl'italici petti il sangue mio.

(36—40. ss.)

A firenzei Dante-bizottság kezdeményezése reményt ébreszt benne, hogy Itália nagyjainak emléke a tespedésből felébreszti nemzedékét. Ha ez nem használ, pusztuljanak a dicső földről a korcs utódok:

Pensa qual terra premi; e se destarti
Non può la luce di cotanti esempi,
Che stai? levati e parti.
Non si conviene a sì corrotta usanza
Questa d'animi eccelsi all'trice e scola:
Se di codardi è stanza,
Meglio l'è rimaner vedova e sola.

(Sopra il monumento di Dante. 194—200. ss.)

Bizalmat kelt benne, hogy Angelo Mai és társai a humanizmus korával versenyezve hozzák napvilágra az antik irodalom gyöngyeit. Az Istenek mintha mégis kegyesek lennének Itáliához, hogy engedik szólni hozzá az ősök ébresztő szavát:

Certo senza de' numi alto consiglio
Non è ch'ove più lento
È grave è il nostro disperato oblio,
A percoter ne rieda ogni momento
Novo grido de' padri...

(Ad Angelo Mai, 16—20. ss.)

⁶⁹ A Maihoz intézett dedikációban említi, hogy van adat rá, hogy Simonides költeményben dicsőítette a termopilei hőseket, de ez nem maradt fenn. Az ő nevében újra költötte, miért Maitól bocsánatot kér.

Kéri Angelo Mait, folytassa nemzetet serkentő munkásságát:

... O scopritor famoso,
 Segui; risveglia i morti,
 Poi che dormono i vivi; arma le spente
 Lingue de' prischi eroi; tanto che in fine
 Questo secol di fango o vita agogni
 E sorga ad atti illustri, o si vergogni.

(U. ott. 177—180. ss.)

A Paolina menyegzőjére írott ódában az anyáktól és nevelő munkásságuktól, a nőktől és férfiakra gyakorolt hatásuktól várja a megújulást, bár sok bizalma nincs benne. Ma az anyák — panaszolja — csak vagy gyáva, és megalkuvással boldoguló, vagy bátor, erényes, de szerencsétlenségre predesztinált gyermeket nevelhetnek. Paolina fiai inkább boldogtalanok legyenek:

... O miseri o codardi
 Figliuoli avrai. Miseri eleggi.

(Nelle nozze ... 16—17. ss.)

Mégsem szűnik meg bátorítani:

I danni e il pianto,
 Della virtude a tollerar s'avvezzi
 La stirpe vostra, e quel che pregia e cole
 La vergognosa età, condanni e sprezzi;
 Cresca alla patria, e gli alti gesti, e quanto
 Agli avi suoi deggia la terra impari.

(U. ott. 62—67. ss.)

Az *A un vincitore nel pallone* viszont a sportban edzett ifjakban bízik:

Di gloria il viso e la gioconda voce,
 Garzon bennato, apprendi,
 E quanto al femminile ozio sovrasti
 La sudata virtù.

(A un vincitore. 1—4. ss.)

Hiszen a maratoni síkon is az olimpiai bajnokok voltak a legvitézebb harcosok.

S mindezt Leopardi egy magasztos erkölcsi és hazafias lelkesedés hevével, Monti és Parini hagyományos ódai stílusában, a petrarcai canzone ünnepélyes strófáiban mondja el.⁷⁰ Latinos mondat-

⁷⁰ Az *All'Italia* különben is emlékeztet Petrarca híres hazafias énekére (*Italia mia, benchè 'l parlar sia indarno*...). A királynéból gyászoló cseléddé süllyedt Itália képe is tőle való. A költemény 3. strófája viszont egészen monti, csak őszintébb és melegebb az ékesszólása (De Sanctis Fr., *La Prima canzone di G. L. Saggi e scritti critici e vari*, Milano, 1936. IV. köt. 90. l.

szerkesztése ebből a tradícióból táplálkozik. Lírai ihletében egymást érik a kérdések és felkiáltások. Valami magával ragadó lendület van különösen az All' Italia-ban, mit egy-egy dantei kép és a ritmus lüktetése is fokoz. Simonides így írja le a termopilei ütközetet:

Come lion di tori entro una mandra
Or salta a quello in tergo e si gli scava
Con le zanne la schiena,
Or questo fianco addenta or quella coscia:
Tal fra le Perse torme infuriava
L'ira de' greci petti e la virtute.
Ve' cavalli supini e cavalieri;
Vedi intralciare ai vinti
La fuga i carri e le tende cadute,
E correr fra' primieri
Pallido e scapigliato esso tiranno;
Ve' come infusi e tinti
Del barbrico sangue i greci eroi,
Cagione ai Persi d'infinito affanno.
A poco a poco vinti dalle piaghe,
L'un sopra l'altro cade. Oh viva, oh viva,
Beatissimi voi
Mentre nel mondo si favelli o scriva.

(*All'Italia*, 103—120. ss.)

A három utóbbi hazafias canzoneban, melyet az előbbiektől — mint láttuk, — három év időköz választ el, azonban mélyebb filozófiai értelmet nyer bánata és panasza. Mindenekelőtt megokolja bennük maga előtt korának hanyatlását azzal, hogy — vicói értelemben — későn született. A fantázia primitív korát az ő idejében már felváltotta az értelem, a felfedezések kora. Az értelem pedig megöli a szív és képzelet nemes intuitív megnyilatkozását. „Questa età si tarda“ ezért nélkülöz minden eszményi lendületet. Kolombusz Kristóf felfedezésével csak veszítettünk, nem pedig nyertünk:

Ahi, ahì, ma conosciuto il mondo
Non cresce, anzi si scema, e assai più vasto
L'etra sonante e l'alma terra e il mare
Al fanciullin, che non al saggio, appare.
Nostri sogni leggiardi ove son giti
Dell'ignoto ricetta
D'ignoti abitatori, o del diurno
Degli astri albergo, e del rimoto letto
Della giovane Aurora, e del notturno
Occulto sonno del maggior pianeta?
Ecco svanire a un punto,
E figurato è il mondo in breve carta;
Ecco tutto è simile, e discoprendo,
Solo il nulla s'accresce. A noi ti vieta
Il vero appena è giunto,

O caro immaginar; da te s'apparta
 Nostra mente in eterno; allo stupendo
 Poter tuo prima ne sottraggon gli anni;
 E il conforto peri de' nostri affanni.

(*Ad Angelo Mai. 87—105. ss.*)

Milyen melegséggel szól Ariosto letűnt mesevilágáról (U. ott. 106—120 ss.)! és milyen visszavágyóan emlékezteti Paolinát gyermekkori meseországukra. (Nelle Nozze... 1—5 ss.) Az egyéni élet és az emberiség fejlődésének ily értékelése mellett Leopardi későbbi filozófiájának egyéb elemei is megjelennek. Mi egyéb az élet, játéknál?

...altro che gioco
 Son l'opre de'mortali? ed è men vano
 Della menzogna il vero? A noi di lieti
 Inganni e di felici ombre soccorse
 Natura stessa...

(*A un vincitore. 32—35. ss.*)

S e hiú játéknak elmaradhatatlan kísérője a fájdalom: „tutto è vano altro che il duolo“ (*Ad Angelo Mai. 120 s.*). Talán a szerelem — „Amore, Amor, di nostra vita ultimo inganno“ (*U. ott. 128—129. ss.*) — egyetlen vigaszunk. A fájdalomon és szerelmen kívül minden más csak unalom, az élet célja pedig a semmi.

A noi le fasce
 Cinse il fastidio; a noi presso la culla
 Immoto siede, e su la tomba, il nulla.

(*U. ott. 73—75. ss.*)

Egyhelyütt pedig egész váratlanul megjelenik Leopardi egyéni testi nyomorúságának reménytelensége:

...Io son distrutto
 Nè schermo alcuno ho dal dolor, che scuro
 M'è l'avvenire, e tutto quanto io scerno
 È tal che sogno e fola
 Fa parer la speranza.

(*Ad Angelo Mai. 35—38. ss.*)

Ezekben a vallomásokban az ódai lendület elégikus lágysággá, a parinii inverziós, latinós mondatszerkesztés ünnepélyessége egyszerű beszédstílussá, Leopardi későbbi költői stílusává halkul.

VII. Az első idillek.

Mi történt az alatt a három év alatt, míg az Itáliához és a Dante szobráról írott költemények szerzőjét már mint az olasz újjászületés apostolát ünnepelték a carbonárik és tiltották ki az osztrák hatóságok Lombardiából? Mi történt, míg Giordani felfedezésének boldogságában világgá kürtölte: „...az ő nagysága óriási, megdöbbentő. El sem tudjátok képzelni, milyen nagy ő... Monti és Mai együttvéve nem teszik ki egy lába ujját ennek a kolosszusnak: pedig még nincs is 21 éves.”⁷¹ A meggondolt Angelo Mai is „un vero astro d'Italia”-nak mondja.

Mindenekelőtt az történt, hogy Leopardi egészségi állapota súlyosbodott. A gerincelferdülés púppá fejlődött. Ülő életmódja miatt ideges gyomorbaja támadt és a megerőltető olvasás következtében krónikus szemgyulladása keletkezett. Levelei tele vannak e bajainak panaszolásával. Neurasztérikus túlzás és hipokondria is belejátszott lelki depressziójának kiélezésébe, ahogyan édesanyja bajait nem is vette túlkomolyan: képzelődés szüleményének volt hajlandó őket mindig tekinteni, mi a beteget még csak jobban ingerelte. Gyermekkorá óta annyira finom érzékenysége így rendkívül fokozódott. 1818-ban Vincent Arnault-tól (1766–1834) egy kis francia dalocskát fordít, vagy jobban mondva költ át a saját hangulata szerint. Hova mész szegény elszkadt, hervadt fálével?

Vo dove ogni altra cosa,
Dove naturalmente
Va la foglia di rosa,
E la foglia d'alloro.

(Imitazione. 10–13. ss.)

Elmúlás, halál: erre döbben rá az ifjú. Tele van életvággyal, a dicsőség kívánásával; retteg, hogy mindennek vége, de azért tele van tervekkel. Gyermekkori emlékei meglevenednek, mintha búcsúzni akarna tőlük. E korban, 1817–19 között, *Appunti e ricordi*⁷² címen jegyzi fel rendszertelenül benyomásait, érzéseit, melyek élénk fényt vetnek lelkiállapotára. Közülük többet már a gyermek-Leopardi érzelmi beállítottságának tárgyalásánál idéztünk. Álljanak itt más szemlények:

Szemfájás... Közel áll az öngyilkossághoz... Hogyan van az, hogy a *távoli* halált kívánja, de fél tőle, mikor betegségében közel érzi?... Gondolatai Teresa (Fattorini, kocsisuk tudóbaajos leányának) haláláról, kit *kevésbé ismert*, de akinek a halála az ő halálvárása közben mély hatással volt rá... Féelme a nyomtalan elmúlástól... Fájdalma a fiatalok halálán, vagy egy éretlen szőlővel megakott tőkét botjával összetörő gyermek láttán... Werther halála...

⁷¹ Brighentinek, 1819 máj. 29. Moroncini, *Epist.* I. köt. 275. l.; Angelo Mai levele Giordaninak, 1819 márc. 10. *U. ott* 239. l. 4. jegyz.

⁷² *Össz. M., Scr. Var. Ined.* 273–288. ll.

Ortis 1795 május 25... Ortis 1789 december 4-i levelének min-tájára...

Érzései, olyasmányai folytonosan a halál körül forognak. De másrészt Teresa Fatorini mellett más nők iránti „szerelemre” is találunk célzást: „Szerelmem a kolostorba vonuló Broglio iránt...” Egy Brini nevű szövölánnyal találkozik és éjjel oly élénken álmodik csókjával, mintha valóság lenne... Aztán az előtte menő lány láttára zavarba jön, egészen felvillanyozódik, tudatosul benne, hogy a szerelem képes lenne őt hőssé változtatni és öngyilkosságba kergetni... Gyermekkorában és későbbben volt arcában valami szomorkás komolyság, mi kedvessé tette és ami miatt a nők jobban szerették öccseinél, s ez jelenleg is (a bejegyzés 1819 március 11-ről van datálva) így van... Alfieri olvasása és a szerelem megvetésre hangolják az emberek ellen... Szent Cecilia képét vacsora után hosszan nézi, hogy szépségébe beleélje magát.

Igaza van Tereza Teja-Leopardinak,⁷³ Carlo második feleségének, mikor a szerelemre ébredést súlyos krízisnek mondja a fiatal Léopardi életében, mire befolyással lehetett az a tulságosan féltő gond, mellyel szülei őt és öccseit a szerelmi olvasmányoktól védtek. A két idősebb fiú nagy nehézségekkel tudta megkaparintani a könyvtárban még azt a latin verses regényt is, az „Argide”-t, melynek ártatlan és hosszadalmas meséje gyönyörűségüket képezte. Carlo ki-ki ugrik a kert falán és künn tölti az éjjelt, Pierfrancesco, majd szakácsnőjük lányával szokik meg;⁷⁴ Giacomo undorodik a próza kalandoktól és érzelmi élete elfojtottan parázslik a hamu alatt.

A nagy wertheri szerelem hívogatása mellett, ami szintén nincs bizonyos erotikus színezés híján, a hírnév utáni vágy sem szűnik meg Leopardit jegyzeteiben foglalkoztatni. Elmondja, hogy gyermekkorában minden játékában megnyilvánult nagy dicsőség-vágya. Testvéreivel Homeros-i csatákat rendezett, Caesar ellen rögtönzött republikánus beszédeit pedig atyja fejcsóválva hallgatta.

De e jegyzet már a visszaemlékezés ama hangulatképei felé vezet, melyekről már szoltunk s melyek közül néhányat Leopardi ekkori érzékenységének jellemzésére még ide iktatunk: Ünnepe utáni ének. Báránycák szobám mennyezetén... Hajók hangja... Apám azt mondta, doktor legyek... Sajnállok mindenkit, akinek nem jut dicsőség... Sírtam azon, hogy ember vagyok, s anyám bolondnak tartott... A földrajz kedvet ébreszt bennem az utazásra... Gyengéd szerelmi álmok... Csirke az udvarban... Gyermekhangok... Gyerekek szentjános-bogarat üldöznek a téren, s eltapossák. A kocsis lánya tányért törölgetve kihajol az ablakon és így szól: ma éjjel esni fog... Natalino és a kocsmázók beszélgetése a hangképre való hangulatos emlékezéssel...

Az Appunti e ricordi e lelkiállapotából hat költemény született, amelyek csak későn, 1825 végén és 1826 elején „Idilli” gyűjtő-

⁷³ *Id. mű* 31. l.

⁷⁴ Moroncini, *Epist.* II. köt. 209—10. l. jegyz.

cím alatt jelentek meg a milanoi Nouvo Ricoglitore c. folyóiratban: *L'infinito* (1818 tavasz), *Alla Luna* (1819 július), a XXXVII. *töredék*, (*Odi Melisso*... 1819; a Ricoglitore-ban *Lo spavento notturno* címen jelent meg), *La sera del dì di festa* (1820 október), *Il sogno* (1820 december; megjelent Brighenti bolognai lapjában, a *Notizie teatrali*... ossia il Caffè di Petronio-ban, 1825 aug. 13-án, aztán a Nouvo Ricoglitoreban 1826-ban) és *La vita solitaria* (1821 nyara).

Ezek a költemények egyazon ihlet szülöttei. Köztük kézzelfogható élményanyagot csak a két utolsóban találhatunk. Mindkettő lelkiállapotának *elbeszélésén* alapszik. A *Sogno*-ban hajnal felé álmában megjelenik „colei che amore prima in segnommi e poi lasciommi in pianto”. Teresa Fattoriniról van szó. „Son morta e mi vedesti l'ultima volta, or son più lune” (23—24 ss.), mondja a beszélgetésben, mi köztük megindul, Leopardi pedig vigasztalan, hogy életében nem mutathatta meg iránta való szeretetét. A költemény középpontjában azonban a fiatalon való elmúlás és a betegségben való kínlódás keserű sorsának ellentéte áll:

Giovane son, ma si consuma e perde
La giovanezza mia come vecchiezza;
La qual pavento, e pur m'è lunge assai.
Ma poco da vecchiezza si discorda
Il fior dell'età mia. Nescemmo al pianto,
Disse, ambedue; felicità non rise
Al viver nostro; e dilettozzi il cielo
De' nostri affanni...

(*Il sogno*. 51—58. ss.)

A vers egyébként tele van dantei fordulatokkal és hangulatban rokona a *Vita Nuova* híres álom-canzonejének.

A *Vita Solitaria* is elbeszélő tartalmú, de már tele van idilli líraisággal, mi olyan elemekből szövődik össze, melyek az *Appunti* e *Ricordi*-ből meg más feljegyzéseiből már ismeretesek előttünk. Hajnali zápor, a tyúkölbán ébredező baromfi, a tornácra kikémlő parasztember, a kikandikáló napsugár, a madarak csiripelése, a friss ievegő: áldottak számára. Az olasz pásztorköltészet e hagyományos tájhangulatával szembeállítja a „szerencsétlen városfalak” képét, amelyek közt csak gyűlölet és fájdalom terem, melyek közt maga is kínlódva él. Most gyakran elvonul egy tó partjára, melynek csöndes idilljét édesen daloló zenével festi, és siratja elvesztett szerelmét, beborult ifjúságát. Pedig kövémeredt szíve most is érzékeny minden szép leány láttára:

O qualor nella placida quite
D'estiva notte, il vagabondo passo
Di rincontro alle ville soffermando,
L'erma terra contermplo, e di fanciulla
Che all'opre di sua man la notte aggiunge
Odo sonar nelle romite stanze

L'arguto canto; a palpitar si move
 Questo mio cor di sasso: ah!, ma ritorna
 Tosto al ferreo sopor; ch'è fatto estrano
 Ogni moto soave al petto mio.

(60—69. ss.)

S a költemény a holdhoz, vigasztalójához írott himnussal végződik, melynek kezdőképe már egy korábbi jegyzetben felmerül:⁷⁵

O cara luna, al cui tranquillo raggio
 Danzan le lepri nelle selve; e duolsi
 Alla mattina il cacciator, che trova
 L'orme intricate e false, e dai covili
 Error vario lo svia; salve, o benigna
 Delle notti reina.

(70—75. ss.)

Parinít követve elmagyarázza, hogy a hold fénye nem kíváncsatos az útonálló rablónak, a titkos szerelmi kalandra induló arszlán-nak. Ő is a városban sokszor szidta, hogy általa magányában megzavarják. De a természet ölen:

A me sempre benigno il tuo cospetto
 Sarà per queste piagge, ove non altro
 Che lieti colli e spaziosi campi
 M'apri alla vista.

(92—94. ss.)

Aldani fogja ezentúl mindig, akár a felhők közt bujkál, akár az éteri mezőkön tisztán tündököljön. Sokszor fogja őt látni magányosan, némán bolyongani erdőn-mezőn, boldogan, ha marad ereje a sóhajásra.

A Sogno-ban és Vita solitaria-ban az elbeszélő elem van túlsúlyban. Természetérzés, szerelem, az elmúlás felett érzett fájdalom és idilli hangulatképek már szétbonthatatlan lírai egységben jelentkeznek a *La sera del dì di festa* 46 sorában. Graf emlékeztet arra, hogy Leopardi erősen rövidlátó volt, de hiúságból sohsem akart szemüveget hordani. Ez valahogyan meglátszik természet-leírásain, melyek elmosódottak, s inkább csak a látottak érzelmi lecsapódását tükrözik vissza. A bájosan humoros *Odi Melisso* idill-törredék (XXXVII) mellett az *Alla Luna* (16 sor) már egyetlen egy ihletből fakadó igazi leopardii dal a legjavából, az egymást követő négy hold-szimfónia közül a legszomorúbb kicsengésű. A holdnak ez az imádata a romantikusokkal — Osiannal, Younggal, Wertherrel — rokon, ahogy Leopardit általában bizonyos romantikus érzelmi szálak vonzzák a természethez. Így az emberi társadalomtól és civilizációtól való idegenkedés. De az objektív leírás pátosz-mentessége

⁷⁵ Össz. M., Scr. Var. Ined. 55—58. ll.

inkább a Homeros és Horatius költészetén való neveltséget és klaszszikus formaérzékét bizonyítja. A természettel szemben való nagy egyedüllét panteisztikus feloldódása és a belőle fejlődő nagy romantikus paesaggio ritka Leopardinál.⁷⁶ Őt inkább az bántja, hogy érzelmét nem tudja maradéktalanul kifejezni: „egy táj látásakor olyan gyönyört érez az ember, mi meghatározhatatlan, és szép tarka pillangóhoz hasonlít. Futunk utána, de el nem foghatjuk. Ezért lelkünkben mindig valami nagy vágyakozás marad vissza...”⁷⁷

A hat költeményből álló ciklus csúcspontján azonban az első „Idill” áll: a *L'Infinito*. A költő magányos recanatii dombján ül, előtte sөvény, mely a kilátást elzárja. De lelke a végtelenség távlatáiban emberfeletti csendet, mély nyugalmat varázsol gondolatába, mitől megretten a szíve. A sөvényben a szél susog, s a valóság hangját összevetve lelkének végtelen csöndjével, emlékszik az örök és elmúlt, meg a jelenben élő és zajló időre. Ebben a végtelenségben elmerül a lelke: *E il naufragar m'è dolce in questo mare*.

A kéziraton alig van javítás: Leopardi egy lélekzetre írta ihletének hevében. Nincs a világirodalomnak még egy műve, mely ennek a kis dalnak 15 soránál jobban érzékeltetné a végtelenségben való feloldódás lírai állapotát. „Itt nincsen semmi bölcselkedés, mint Leopardi későbbi költeményeiben, — mondja De Sanctis⁷⁸ — tiszta szemlélet, a képzelet műve, biztos visszaverődéssel az érzelemben, akár csak a vallásos kontempláció. Valóban, a tiszta vallásos szellem, amely a magányos szemlélődő tulajdona, a remeték és egyházatyák óta, a kételkedés és laposság ama századában, csupán e 21 éves ifjúnál találhatjuk meg. Nincs a költeményben eszme, csak árnyéka. Nincs meg benne a végtelen és örök fogalma, csak érzése. Épp, mert e szemlélet és érzelem egyesülése és nem érkezik el a fogalomhoz, nem ad magyarázatot, titokzatos szellem lebeg benne, mi a vallásos látomás sajátja.” A végtelenség, határtalanság és határozatlanság egész életében áthatotta Leopardi érzésmódját és gondolkozását. Gyermekkorában szerette az eget nézni egy ablak, vagy ajtó keretében; szereti a hosszú, egyenes utat, fasort, szobák egymásutánját; szereti a távoli, vagy lassan távolodó hangokat... a határozatlannal visszhangzó, tompa mennydörgét, szeret az utcáról ismeretlen lakások titokzatos életébe bekémlelni; szereti a régi szekrények, polcok, szövetek illatát; szereti a ködös, határozatlan benyomásokat. Egy helyütt azt fejtegeti, hogy a lontano, antico szavak igen költőiek és gyönyörködtetőek, mert tág és határozatlan benyomást nyújtanak. Az „un non so che”, „quasi” épp úgy kedves szavai, mint a vele lélekben rokon Tassonak. Úgy véli, hogy „minden, ami bennünk a végtelen érzést kelti, már magában ezért is kellemes.” Persze, jól látja, hogy a végtelenség is csak illúzió: „valóban semmi

⁷⁶ L. természetérzéséről Graf, *id. mű* 199, 218, 244. ll. — A Gerkie, *The love of nature among the Romans*, London, 1912. — G. de Lorenzo, *Il sentimento di Natura in Leopardi*, Napoli 1937.

⁷⁷ Össz. M., *Pensieri* I. köt. 187. l.

⁷⁸ De Sanctis Fr., *Studio su G. L.*, 119. l.

a természetben nem hirdeti a végtelenséget, valami végtelennek létezését...“ A megismerés, szeretet, képzelet egyaránt képtelenek a *végtelennek* felfogására, csak a *határozaflan* érzékelhető számukra.⁷⁹ A végtelenbe vágyódás Leopardi romantikus lelkületének alapvető sajátossága.

Formai tekintetben is az Infinito az idillek legszebb darabja. Mig az előbb tárgyalt elbeszélő menetű idillekben csak fel-fel ragyog, az Alla Luna-ban és Infinito-ban uralkodik a kifejezésnek és ritmus-ama egyszerűsége és végtelen tisztasága, mit Leopardi a görögöknél csodál, s minek megvalósítása legfőbb vágya volt. Az érzelm-gondolat és képzelet tökéletes fuziója a forma és kifejezés tökéletes-ségével párosul. A pascali „silence éternel des espaces infinis“ piheg benne. Ez a stílus már teljesen egyéni, mint minden trecentista emi-kezéstől. A rímet, hiátust enjambement-t az értelem kiemelésére nagyszerűen alkalmazza, az ellipsis költői kifejezés-módja mostantól kezdve kedvenc fogása lesz. Érezzük, hogy mondanivalója a szívből jön, mesterkéletlenül, természetesen, magátólértetődően. Ebben a két kis dalban mutatkozik meg először a 21 éves gyermek-ifjú Giordani által megjövendölt „gigászi nagyság“-a. Ezek az idillek a lelki meg-nyugvás pihenő perceiben születtek, s megmutatják azt, hogy Leo-pardi igazi, legbensőségesebb inspirációja az idill volt. Vele kapcsola-tos a kifejezés zeneisége. Már a Canti szöveg-változatai⁸⁰ is az idilli zeneiség keresését jelölik meg Leopardi belső költői kifejezés-módjá-nak alapjául.

VIII. A Zibaldone.

Az idillek nyugodt filozófiai fájdalmából alig sejthetnők, hogy megírásuk idején Leopardi életének leghevesebb krízisén ment keresztül.

Giordani látogatása után Giacomo idegenkedése a szülői háztól nyílt lázadásba változott. Apja eleinte igyekezett őt bizonytalan ígé-retekkel megnyugtatni, de — amikor az ígéreteket nem követi betel-jesítésük — Giacomonak újra csak a Giordanival való levelezés „az egyedüli ablak, melyen keresztül világosság és levegő jut el hozzá. Szenvedélyes kifakadásai atyja ellen, ki Recanatiból való eljutását akadályozza, egymást érik. Giordani csak megerősíti lázadásában: „az a fontos, hogy kijuss Recnatiból... Térre és fényre van szük-séged: semmi más nem hiányzik Neked, hogy naggyá és halhatat-lanná légy“. Majd újra: „hidd meg, hogy sokan ismernek, bár elte-metve élsz, csodálnak és boldognak szeretnénk látni“.⁸¹

⁷⁹ A Zibaldone következő helyei alapján: Össz. M., *Pensieri*, I. köt. 278, III. 389, VII. 240, 355, III. 377, II. 36, III. 369, I. 290, VII. 109, II. 11. II.

⁸⁰ Giulio Bertoni, *Sulle lezioni varianti degli Idilli di Leopardi*, *Lingua e pensiero*. Firenze 1932. 207—215. II.

⁸¹ L. az 1818 nov. 9, 27, 1819 márc. 26, ápr. 20, 1820 febr. 15-i leveleket. Moroncini, *Epist.* I. köt. 192, 195, 252, 265, II. köt. 10. II.

1819 júniusa és 1820 januárja közt szembaja miatt alig tudott valamit olvasni.⁸² s ez végleg megmerevíté elhatározását, hogy bármi áron megszabadul Recanatitól, még ha koldusként kellene is megszöknie. Július 27-én — mintha atyja tudtával történnék — ír rokonának, Saverio Broglio d'Ajano grófnak Macarataba, hogy szerezzen neki Milanoba szóló útlevelet. Ez szól is Filippo Solari maceratai komisszáriusnak, aki az útlevélkérést mellékesen megemlíti Carlo Antici-nak, Monaldo sógorának Rómába írott levelében. Carlo érdeklődik Monaldonál, miről is van szó, és a nagy titok kipattan. „Azonnal írtam Broglionak — világosít fel Monaldo, — hogy címemre küldje az útlevelet levél kíséretében. Azután mindent megmutattam fiamnak és az útlevelet egy nyitott fiókba tettem, mondván, kiveheti, amikor akarja. Ezzel az ügy le volt zárva.”⁸³

Az apa talán nem tért volna ily egyszerűen napirendre az ügy felett, ha kezébe kerül Giacomo hozzá intézett, szemrehányásokkal teli, ingerült búcsúlevele: „Ugy tetszett az Égnek megbüntetésünkre, hogy a város egyedüli ifjai, akiknek gondolata kissé több, mint recanatij, az Ön türelmét tegyék próbára, s hogy az egyedüli atya, ki ilyen fiakat szerencsétlenségnek tekint, a mi sorsunk legyen...” Engedte, hogy otthon sínylődjék, egészségét tönkretéve... Hippokrizissal párosuló gonoszsága minden reménytől megfosztotta... „utálom a gyáva önféjűséget, mely megfagyaszt bennünket és képtelenné tesz nagy cselekedetekre... Szinte minden nagy ember pályája kétségbeeséssel kezdődött, nem ijedek meg hát, hogy az enyém sem kivétel. Inkább boldogtalan akrok lenni, mint kicsinyke, inkább szenvedni, mint unatkozni...”⁸⁴

Carlotól szeretetteljes levélben búcsúzott el.⁸⁵ Tőle tudjuk, hogy Giacomo előkészítette a vésőt, mellyel apja pénzesládáját felfeszítse és a szökéshez szükséges összeget kivegye belőle. Ama napokban — mondja Carlo — sötét és hallgatag volt. „Hallgatás a nyelve — írja majd ő maga egyik jegyzetében — minden erős szenvedélynek: szerelemnek, haragnak, csodálkozásnak, félelemnek”.⁸⁶

Monaldo valószínűleg azt a levelet sem olvasta, amit fia Broglio grófnak írt a nyilvánvaló célzattal, hogy tartalmáról atyja tudomást szerezzen. Bocsánatát kéri, hogy becsapta, de nem bánt meg semmit, és tervének végrehajtását csak elhalasztotta. Apja alakoskodik vele, de ő átlát szándékain és utoljára hisz neki. Az útlevelet először künn hagyta, majd elzárta, mi visszaadja szabadságát. Atyjának hideg kimértsege valóságos dührohamot vált ki belőle. Eddigi kapucinus élete nem természetének hidegségéből eredt... Szégyelheti magát atyja!

⁸² *U. ott.* I. köt. 279, II. köt. 5. II.

⁸³ Giuseppe Cugnioni, *Opere inedite di G. Leopardi*, pubblicati da —. I—II. köt. Halle 1878—1880. I. köt. C—CVIII. II.

⁸⁴ Moroncini, *Epist.* I. köt. 288. kk. II.

⁸⁵ *U. ott.* I. köt. 286. I.

⁸⁶ *Össz. M., Epist.* III. köt. 483. I.; 1820 jún. 20-i kelet alatt *u. ott. Pensieri*, I. köt. 248. I.

Broglia gróf meg is érti a fiú szándékát: „Csak nem azzal a gondolattal írtál, — válaszolja — hogy én Monaldonak továbbadjam leveled tartalmát...? Nem, Giacomino, ne engedd magad elragadtatni a feketé melánkóliától, mely sajnos, előntötte lelked és érzékedet... és rettenetes embergyűlölet felé látszik haladni nagy lépésekkel...”⁸⁷

Augusztus 20-án ír szökési kísérletéről Giordaninak is:⁸⁸ Atyja megijedt és ígéretet, de nem bízik benne. „Carlo sincs jobban, sőt talán rosszabbul, mert benne nem ismertek még meg olyan kétségbeesést, mi valami kellemetlen dologban végződhet. De hamarosan majd meglátják...” A Leopardi-házban, hol soha hangosabb szó, vagy vita nem esett,⁸⁹ vihar fenyeget, de mindenki vigyáz arra, hogy az édesanya ne tudjon meg semmit. A gyermek-Leopardi düh-rohamaira emlékeztetnek elkeseredett szavai. Csak lassanként nyugszik meg ismét és törődik bele helyzetébe. Két évvel később már szülei álláspontját is megérti: „Igazuk van az atyáknak és anyáknak, ha szeretik a rendszeres, izgalom-mentes, fárdságnélküli házi békét. De a nevelőknek nincs igazuk, mikor azt akarják, hogy az ifjaknak az tessék, ami az öregeknek.” Később ismét így ír: „Ahogyan az ifjú soha nem győződik meg a valóságról, mielőtt tapasztalatot nem szerez róla, ... úgy a szülő... sohasem győződhet meg arról, hogy a tanítás nem helyettesítheti a tapasztalatot...”⁹⁰

Kétségbeesésének emléke nem egy gondolatát sugalja majd: „Az ifjú, akit szülei, vagy a külső világ kizárnak, vagy visszavetnek az életből, elzárva előle az öröm útját... gyakran hevületét, korának, vagy egyéniségének erkölcsi és fizikai erőit, avagy mindkettőt... mik addig a boldogság felé, cselekvés és élet felé vitték, arra fordítja, hogy boldogtalanságot és erkölcsi halált szerezzen magának”. S azután vannak ilyen megállapításai: „az ember mindenható lenne, ha egész életében, vagy legalább hosszú ideig kétségbeesett lenne”. „A végső boldogtalanság mindenkor felfogja a filozófiai, vagy más vigaszt. Csak az ifjúság nem lát más vigaszt a halálnál.” „Minden hiúság a földön, még kétségbeesésem is az, melyről minden okos és nyugodtabb ember, sőt önmagam is csöndesebb óráimban felismerem hiú, értelmetlen és elképzelt voltát.”⁹¹

Belső forrongásának kiélésére közvetlenül a szökési kísérlet megghiúsulta után az Appunti e ricordi folytatásaként új jegyzetfüzeteket nyit, amelyekbe 1820 folyamán mintegy 100, 1821—24 közt mintegy 4000, 1824—37 közt mintegy 500 oldalt írt.⁹² Ezeket a jegyzetfüzeteket „Zibaldone” néven szokták emlegetni. Bennük forrt ki Leopardi érzelmi élete és gondolatvilága. 1820 október 20-án már azt írja Giordaninak, hogy az utóbbi hónapokban sokat írt és gondol-

⁸⁷ 1819. aug. 13. és 23-ról keletkezett levelek. Moroncini, *Epist.* I. köt. 295 kk., 308. ll.

⁸⁸ *U. ott* I. köt. 304. l.

⁸⁹ Teresa Teja Leopardi, *id. mű* 14—15. ll.

⁹⁰ Össz. M., *Pensieri* III. köt. 181. (1821. aug. 9.), 452. l.

⁹¹ *U. ott* VI. 221. ll. I. köt. 377, 185. ll.

⁹² Giulio Levi, *Storia del pensiero di G. Leopardi*. Torino, 1911. XII. 1.

kozott. A végtelen tengeren hajóz csillagtalannul. Tanulmányai már a dolgokra és nem a szavakra vonatkoznak.⁹³

A *Zibaldone* — mondja Levi⁹⁴ — abból a szorongó szükségérzetből született, mely az egész romanticizmusra jellemző, hogy az egyén értékét hangsúlyozza újra, felfedve az ősi élet mély gyökereit, melyeket elsenyvesztettek a társadalmi kötelek és megtagadott a racionalisztikus világfelfogás. Az egész jegyzettömegre vonatkozik Giacomo megjegyzése: „Per la mia quiete scrivo“.⁹⁵ Belső szükségérzetből születtek ezek a feljegyzések. Van egyrészt bennük valami rögtönzött és provizórikus. Találnuk közöttük ilyen megfontolásokat: „Jól mérlegelve a dolgot, úgy találom, hogy e gondolat nem igaz. Azért félbehagyom“; vagy „Ez a gondolat nagyon kockázatos. Igen tágra kell értelmezni...“⁹⁶ De van bennük valami monaldi fennhéjázás és mindentudás is. Ítél Leopardi mindenről, legyen az nyelvészet, esztétika, filozófia, vagy irodalom; az alig ismert Kant, vagy a szinte ismeretlen német literatura.⁹⁷ Később azt tervezte, hogy egy „Enciclopedia delle cognizioni inutili e delle cose che non si sanno“ című művet kompilál belőlük, vagy egy „Manuale di Filosofia pratica“-t, egy „Machiavellismo di società“-t.⁹⁸ Tehát állandóan gondol ő közönségére is, ahogyan élete végén e jegyzetekből 111 gondolatot kristályosított ki „Pensieri“ címen. Már most megjegyzi pl.: „E napló keretei nem engedik meg, hogy ezt az analízist folytassam. Csak kérhetem olvasóimat,...“ A *Zibaldone*-ban jegyezte fel a képzeletében felöltő költői motívumokat is.

A leopardii-világ ez impozáns okmánytárában azonban bizonyos haladás és fejlődés vehető észre. 1820—21 a forrás esztendei. 1821 őszén már ismételten veszi tollára Leopardi az öntudatos „az én rendszerem“ kifejezést.⁹⁹ 1823-ig gondolata tovább tisztul. Ettől az évtől kezdve azután a nagy vonásaiban már kész „rendszer“ egyes tételeit igazolja újabb és újabb meggondolásokkal, vagy őket szentencia-szerű világossággal igyekszik véglegesen megfogalmazni.

Leopardi „rendszerét“, melynek egyes gondolatai már az idillekben és a három utolsó hazafias canzone-ban felvillannak, a következőkben lehetne röviden körvonalazni.¹⁰⁰

⁹³ Moroncini, *Epist.* II. köt. 84. I.

⁹⁴ *Id.* mű IX. I.

⁹⁵ Össz. M., *Pensieri* I. köt. 94. I.

⁹⁶ *U. ott* IV. köt. 38, VI. köt. 203. II.

⁹⁷ *U. ott* III. 404—407, IV. 337, *Scr. Ver. Ined.* 373. I.; a német irodalomról, *Pensieri* II. 135, IV. 308. II.

⁹⁸ Ide vonatkozó kiilentései: Össz. M., *Epist.* II. köt. 322; *Pensieri* VII. köt. 209, 218, 436—37. II.

⁹⁹ Össz. M., *Pensieri*, III. köt. 291 kk. II.

¹⁰⁰ A gondolatmenetet a *Zibaldone* következő helyeiből állítottuk össze: Össz. M., *Pensieri* VI. 156, III. 272, I. 76, 81, II. 393, V. 420, II. 232—269, I. 271—273, II. 111, III. 126—27, VI. 256, 68, III. 384, VI. 2, I. 93, III. 389, IV. 220, I. 229, II. 126, 453, I. 226, II. 50, I. 320, 354, III. 276. A Mme de Staëlre vonatkozó helyek: I. 193, 197, 387, II. 32, III. 107, 289, 332, 458, IV. 15. Felhasználtuk Levi id. munkáját is 14—109. II.

A szép, jó és igaz csak relatív értékkel bírnak. A ló előtt bűnös a húsevő farkas, mely megtámadja a védtelen birkát. A tehetség az értékek pillanatnyi formájához való alkalmazkodni tudást jelenti. „Az ember majdnem mindent az alkalmazkodásnak és gyakorlatnak köszön.” Szépet teremteni annyi, mint intuícióval kefejezni azt, amit a kortársak szépek tartanak: „A cél mindig a gyönyörködtetés, a hasznos csak eszköz”, mondja Manzonival ellentétben. Az ember erkölcsi tevékenysége viszont utilitarizmuson alapszik, mert mindenki önérdékből cselekszik, és még a részvétnek is önzés a gyökere. Az állam alapja is az önzés: előbb a nemzeteké, — és ez még helyes — de azután az egyeseké, akik a nemzeteket saját érdekükben állítják csatasorba. Ez erkölcsi felfogással függ össze Leopardi „élvezet-teóriája”: „az élőlény, mondja, határtalanul szereti önmagát, tehát nem szűnik meg saját javát kívánni, és határtalanul kívánja azt... Pedig minden örömmel, bármi nagy legyen az, korlátai vannak, amiből következik, hogy semmi lehetséges öröm nincsen arányban és nem ér fel az élőlény önszeretetének mértékével. Így az embert semmi öröm nem elégítheti ki. Mindig határtalanul többet kíván. Viszont a határtalant nem bírhatjuk, sőt az nem is létezik. Így semmi létező nem lehet boldog”. Később tovább viszi fejtegetését: „Tedd hozzá élvezet-teóriámhoz, hogy minél finomabbak, érzékenyebbek, ingerlékenyebbek egy élőlény érzékszervei, annál érzékenyebb és elevenebb a maga-szeretete s köveikézéskép a lehetetlen boldogság után való vágyódása, tehát boldogtalansága”. Így „az ember mindig fájdalmi állapotban van, mert mindig hiába vágyakozik...” Ha pedig nem szenved, akkor unalomra van kárhoztatva.

Az emberi elégedetlenség okozója: az értelem. Vele szemben áll és tőle teljesen különböző képesség az ösztön, képzelet, természet, mely a végtelen, jobbanmondva a meghatározhatatlan felé viszi elménket. „A természet erős, az értelem gyöngé.” Az őskorban, mint általában a gyermek lelkében is, a természet-ösztön-képzelet-Isten uralkodott, de a civilizáció azután az értelmet fejlesztette ki rovására. Az ember és állat értelmesek, természetüknél fogva. „Én tehát nem ítélek el az értelmet, mint természeti képességet, csak annyiban rosszalom, amennyiben természetellenes alkalmazkodás folytán úgy átváltozik; hogy boldogságunk főakadályává lesz”. A mi jelenlegi „természet”-ünk voltaképpen az értelem. „Más a primitív és más a barbár.” „A barbár már romlott, a primitív még nem érett.” „A barbarizmus nem az értelem, hanem a természet hiánya.” Például „Minden úgynevezett társadalom, melyben az egyéni önzés uralkodik, barbár, mégpedig a legjavából.” Ez ellen csak egy orvosság van: „Az értelmet és okoskodást úgy alkalmazzuk legjobban, ha leromboljuk, vagy csökkentjük az emberben az értelmet, okoskodást és következményeit.”

Ösztön és természet annyit jelent, mint: illúzió, szenvedély, közvetlen, spontán cselekvés. Az értelem viszont egyértelmű az okoskodással, spontán cselekvésre való alkalmatlansággal, a fájdalom tudatosulásával: „aki gondolkodik, az nem cselekszik és keveset működik a képzelete. A nagy illúziók nem neki valók.” Persze a ter-

mészettől belénk oltott dispoziciókról és szenvedélyekről is tudja a kultúrált ember, hogy azok csak illúziók. De épp a költő által ezek az illúziók győzedelmeskedhetnek az anyagon és értelmén. A géniusznak, a köznapiságon felülemelkedő embernek ez kell, hogy legyen feladata és törekvése.

A Zibaldone egy megjegyzéséből az tűnik ki, hogy Leopardi Mme Staël Corinne-jának 14. könyve tette gondolkodóvá. Mert ott győződött meg arról, hogy aprólékos önmegfigyelő szenvedélye nem értéktelen valami, hanem hogy ez voltaképpen: filozófia. Általa tanulta meg „a dolgokat egymáshoz viszonyítani” és rajta keresztül jött rá arra, hogy „az, akinek van képessége, hogy maga gondolkodjék és saját tehetségével, hogy úgymondjam, saját lépéseivel hatoljon bele a dolgok ismeretébe, szóval az igazi gondolkodó okvetlenül kialakít magának egy rendszert”.

Leopardi „rendszerének” kiindulási pontjait és alapjait többen tették vizsgálat tárgyává.¹⁰¹ Kiderült, hogy „filozófiájának” vannak érintkezési felületei a primitív sokratesi, sztoikus, cinikus és szkeptikus filozófiákkal,¹⁰² de közvetlen alapjait a XVIII. századi francia szenzizmusban kell keresnünk. Ebből a körből kerülnek ki olvasmányai, melyek közt történeti művet alig találunk. Helvétiustól vette azt a gondolatot, hogy az ember minden cselekedetét az önzés irányítja; a realista pszichológiai vizsgálat módszerét Locketól. A természet és ösztön szembeállítása a kultúrával és értelemmel Rousseautól meg Giambattista Vicotól való. Pasquale Gatti a párhuzamok egész sorát idézi Maupertuis „Essai de philosophie morale”, Cabanis „Rapports du physique et du morale de l’homme”, Robinot „Parallèle de la condition et des facultés de l’homme avec la condition et les facultés des autres animaux”, D’Alambert „Éléments de philosophie”, Condillac „Traité des Systèmes”, Helvétius „De l’esprit” és „De l’homme”, D’Alambert „Réflexions sur l’usage et sur l’abus de la philosophie”, Locke „Essai philosophique”, D’Holbach „Système de la nature”, Maupertuis „Sur le bonheur”, Montesquieu „Grandeur des Romains”, Chateaubriand „Génie du Cristianisme” című munkáiból, mi természetes is, hiszen Leopardi jegyzeteit nagy részt olvasmányainak közvetlen benyomása alatt írta le. Néha az egyezés majdnem szószерinti: „La somma e l’intensità del dispiacere nella vita intera di ogni animale passa senza comparazione la somma e l’intensità del suo piacere” — mondja Leopardi. És Maupertuis: „Dans la vie ordinaire la somme des maux surpasse la somme des biens”.¹⁰³

¹⁰¹ Levi id. munkáján kívül: Pasquale Gatti, *Esposizione del sistema filosofico di G. L.*, saggio sullo Zibaldone. I—II. köt., Firenze, 1906. — E. Caro, *Le pessimisme au XIX. s. Leopardi, Schopenhauer, Hartmann*. Paris, 1880. — Giov. Gentile, *Manzoni e Leopardi*. Saggi critici. Milano, 1928. — Michele Losacco, *Contributo alla storia del pessimismo leopardiano e delle sue fonti*. Trani, 1896. — U. az, *L. e la logica*. La cultura (Roma) 1907. okt. 15. — N. Serban, *L. et la France*. Essai de littérature comparée. Paris, 1913.

¹⁰² Össz. M., *Pensieri* VII. köt. 120. l.

¹⁰³ Gatti id. mű II. köt. 105. l.

Hogy az értelem csak a szerencsétlenség forrása, azt megtalálta Verrinél, Foscolonál, Young-nél egyaránt.¹⁰⁴ Hogy az élet: nulla, utóbbinak Éjszakáiban hasonló kifejezéssel szerepel. Az állati ösztön-intiució irígyelése megvan Montaigne Essai-iben, stb. Leopardi azonban kétségtelenül egészen egyénien és eredetien asszimilálja és fejlesztí tovább e gondolatokat, úgyhogy ő méltán az ész ellen forduló intiutív filozófia előfutárának: Windelband, Rickert, Balfour, James, Max Stirner elődjének volt nevezhető.¹⁰⁵ Végső következtetése a következő: „Abszurdum, de mégis teljesen igaz, hogy, mivel az egész valóság nulla, csak az ábrándok világának van valósága és szilárd-sága.”¹⁰⁶

Ugynakkor viszont csak úgy hemzsegek újabb meg újabb munkatervei.¹⁰⁷ Mindent megújítani, újjáteremteni: ez a vágy hajtja. Olaszországnak — mondja — nincsen sem modern irodalma, sem modern filozófiája. Az új írók nem ügyelnek a nyelvre, s a nemzeti helyett csak az idegen irodalmat szolgálják, épp ezért mint írók tulajdonképpen nem is olaszok. Olaszországnak nincsen az egész néphez szóló irodalma. A XVII. század óta megszakadt az irodalom közvetlen kapcsolata az olvasóközönséggel és élettel. A lírát, szatírárt, költői nyelvet, mindent újjá kellene teremteni. „Végigunatkozta” az olasz lírikusokat: Testit, Filicaiát, Guidit, Chiabrerát... s az a véleményé, hogy a modern olasz líra még megteremtőjére vár.¹⁰⁸ Van valami különös tragikus ellentét Leopardi mindent hiúságnak valló pesszimizmusa és izgatott irodalmi teremtőkészsége között.

IX. Bölcselkedő költemények.

Giacomo Leopardi gondolati és érzelmi krízisének idejére, vagy a közvetlen utána következő hónapokra esik négy újabb költeménye: *Bruto minore* (1821. dec.); *Alla Primavera* (1822. január); *Ultimo canto di Saffo* (1822. május 13—19.); *Inno ai Patriarchi* (1822. július). Valamennyi először tíz költeményének 1824-i bolognai kiadásában jelent meg.

A négy költeményt közösségbe olvasztja, hogy velük Leopardi visszatér az első Canzonek, az All'Italia-csoport ódái hangjához és stílusához. Verseinek végleges gyűjteményében ezért is helyezte őket közvetlenül utánuk, míg a „Primo Amore” az idillekkel együtt hátrább került. A latinos mondatszerkesztés, történeti és mitológiai célzások, még inkább, mint az előzőkben, szinte filológus munkát követelnek az olvasótól. Ha a jegyzetelő szemei előtt nem fekszen a Canzone részletesen kidolgozott prózái tervezete és maga Leopardi

¹⁰⁴ Losacco, *Contributo* id. mű 54—55. II.

¹⁰⁵ Gatti, *id. mű* II. köt. 267—269. II.

¹⁰⁶ Össz. M., *Pensieri* I. köt. 210. I.

¹⁰⁷ Ilyen munkaterveket I. Össz. M., *Scritti. Lett.* 265—272, 390 kk. II.

¹⁰⁸ Össz. M., *Pensieri* III. köt. 483. I. és levelei Giuseppe Montaninak (1819. máj. 21.) meg Giordaninak (1820. márc. 20., febr. 19.), Moroncini, *Epist.* I. köt. 272, 233, II. köt. 23. II.

nem világosítana fel egy-egy jelző értelméről, sok helyütt a költő szándékait mondanivalója homályban maradna. Leopardi ugyanis első ihletében mindig prózai terv-vázlatot készített, melyben a képek, hasonlatok, fordulatok, sőt kész verssorok is megvannak már. Azután napok, hónapok teltek sokszor bele, míg a terv-vázlatot újból elővette és versbe öntötte.¹⁰⁹ Minden szót, jelzőt, sőt írásjelet mérlegre tett, nem úgy, mint az egykorú romantikus költők, akiknek a *Scherzo* című tréfája szól (1828 február 15). Mikor a Múzsákkal kezdett brátkozni, meséli, egyikük végigvezette a poezis műhelyén és sorra megmutatta a mesterség szerszámain, megmagyarázva használatukat. Csak épp ráspolyt nem látott közöttük:

„Musa, la lima ov'è? — kérdezte — Disse la Dea:

La lima è consumata; or facciamo senza.

Ed io, ma di rifarla

Non vi cal, soggiungea, quand'ella è stanca?

Rispose: havvi a rifar, ma il tempo manca.“

(14—18. ss.)

Erre a négy canzonera azonban még az ő műgondjához mérten is különösen nagy gondot fordított, mint kéziratának javításai — melékessen jegyezzük meg, hogy 9 kivétellel Leopardi minden költeményének meg van a kézírata — bizonyítják. Leopardi kézíratai általában tele vannak javításokkal. A fogalmazványra gyakran szinonimákat, különböző, sőt ellentétes kifejezéseket jegyez fel, hogy később a szöveg letisztázásakor válogathasson közöttük. De gyakran a végleges szövegbe egészen új szó kerül. Ádám jelzői az Inno ai Patriarchi pizskozatában: O genitor famoso, caduco, superbo, supremo lodato, canuto, vetusto, lugubre, festoso, fastoso, dolente. S a végleges foglalmazás: O duce antico e padre.¹¹⁰

A most tárgyalandó költemények abban is egyek, hogy Leopardi valamennyi költeménye közt a legszemélytelenebbek. Bár Brutus és Sappho öngyilkosságra való készülődésében nyilvánuló az az egyéni élmény vetülete és Sappho testi rútságában is világos az egyéni vonatkozású analogia, de úgy ezekben, mint a másik kettőben az általános, bölcselkedő tartalom van a főhangsúly, maga az előadás pedig a l'art pour l'art-os műalkotásra való törekvést árulja el.

Giacomo lírai ihlete az Idillekkel egyelőre kimerült és a Zibaldone kezdeti forrongása csak ilyen objektívtalt formában juthatott költői lecsapódáshoz.

A költemények mondanivalóját a következőkben foglalhatjuk össze. Az emberi nem boldogtalan, az volt már Brutus és Sappho

¹⁰⁹ Gius. Melchiorrinak, 1824. márc. 5., Moroncini, *Epist.* III. köt. 75. l.

¹¹⁰ Moroncini, *Canti di G. Leopardi*. Edizione critica. I—II. köt. Bologna, 1927. I. köt. 300. l. A javítások azt bizonyítják, hogy L. a kifejezés újdonságára, eleganciájára, határozatlan és elmosódott zeneiségére fektette a fősúlyt. Mindig igyekszik kiválasztani a legpregnansabb jelzőt. Van úgy, hogy egy verssorra van 10—12 variáns (pl. a Cantico Notturmo...-ban), mire belőlük egyet kiválaszt (u. ott 561. l.)

korában is: „abbietta parte siam delle cose“ (*Bruto minore* 101—102. ss.), „Arcano è tutto, fuor che il nostro dolor...“ (*Saffo* 46—47. ss.)
De ez a boldogtalanság nem ősi isteni rendelés eredménye.

Immedicati affanni
Al misero mortal, nascere al pianto,
E dell'etereo lume assai più dolci
Sortir l'opaca tomba e il fato estremo,
Non la pietà, non la diritta impose
Legge del cielo.

mondja az Inno ai Patriarchi-ban (6—11 ss.).

Non fra sciagure e colpe,
Ma libera ne' boschi e pura etade
Natura a noi prescrisse,
Reina un tempo e Diva

teszi hozzá a *Bruto minore*-ban (52—55 ss.).

A természet primitív állapotában az ember boldog volt. Ezt fejt ki az első emberek történetében az Inno ai Patriarchi.

Fu certo, fu (nè d'error vano e d'ombra
L'aonio canto e della fama il grido
Pasce l'avidà plebe) amica un tempo.
Al sangue nostro e diletta e cara
Questa misera spiaggia, ed aurea corse
Nostra caduca età.

(87—92. ss.)

Az emberiség történetét Leopardi, mint látni fogjuk, mindig a fantázia s nem az akkoriban rohamosan fejlődő természettudományok szemszögéből nézte. Mintha csak az utóbbiakra, ahogyan később meg is tette, fittyet akarna hányni.

Ádám boldog volt a frissen teremtetett természet nagy csöndjében:

Oh fortunata,
Di colpe ignara e di lugubri eventi,
erma terrena sede!

(34—36. ss.)

Kain volt az első megrontó, ki a büntetéstől való félelemben társakat keresve, a természetellenes városi élet kezdeményezőjévé lett.¹¹¹ Isten vízözönt bocsájtott fajzatára, de Noé megmentette a pusztulástól. Erre ismét Ábrahám és Jákob boldog pásztoridillje, majd az antik mitológia aranykora következett, mikor, ha nem is tej-jel-mézzel folyó kánaánban,

¹¹¹ Erről szól a Zibaldoneban is. *Össz. M., Pensieri*, I. köt. 296. 1.

ma di suo fato ignara
E degli affani suoi, vota d'affanno
Visse l'umana stirpe.

(97—99. ss.)

Az antik mitológia aranykoráról szól azután külön az *Alla primavera o delle favole antiche*.

Óh boldog kor, mikor az ember teljes egységben élt a természettel! Nimfák népesítették a vizeket, Pánok az erdőt, a pásztor a folyó vizének fodrozódásában a fürdő Dianát sejtette.

Vissero i fiori e l'erbe,
Vissero i boschi un dì.

(39—40. ss.)

A természet pedig részt vett az emberek sorsában, szenvedéseiben.¹¹² Ha valaki a város zajától és gyűlölködésétől menekülve az erdő kérges fáját ölelte át, Dafne, Fillis, vagy Climene fájdalmával ölelkezett. A hold résztvevő szemlélő, az Echo élő tündér volt, a fülemüle dalában pedig egy tragikus szerelem szomorúsága reszketett. De már Brutus és Sappho panaszkodnak a természet részvétlensége, sőt ellenséges magatartása miatt.

...non le tinte glebe,
Non gli ululati spechi
Turbò nostra sciagura,
Nè scolorò le stelle umana cura,

(Bruto. 102—105. ss.)

és Sappho:

...Ahi di cotesta
Infinita beltà parte nessuna
Alla misera Saffo i numi e l'empia
Sorte non fenno...

(Saffo. 20—23. ss.)

Azóta is részvétlenül nézi a természet az emberi szenvedést. Nem a természet, hanem az emberiség megromlása a hibás benne. Mert nyugtalan szelleme és örülete az értelem okoskodásaival megölte a mitológiát és ellökte magától a természet anyai kezét:

...irrequieto ingegno,
E demenza maggior l'offeso Olimpo
N'armaro incontra, e la negletta mano
Dell'altrice natura...

(Inno ai Patriarchi. 15—18. ss.)

A természetten uralkodni akarunk és kielégíthetetlen vágyaink boldogtalanságát erőszakkal elvisszük a primitív népek — „popoli

¹¹² U. ott, I. kőt. 175. l.

bambini“ (Zibaldone VII. köt. 288. l.) — egyszerű, megelégedett életébe is:

... Oh contra il nostro
 Scellerato ardimento inermi regni
 Della saggia natura! I lidi e gli antri
 E le quiete selve apre l'invitto
 Nostro furor; le violate genti
 Al peregrino affanno, agl' ignorati
 Desiri educa; e la fugace, ignuda
 Felicità per l'imo sole incalza.

(U. ott. 110—117. ss.)

Ezért a modern ember méltán kérdezheti: „Vivi tu, vivi, o santa Natura?“ De a költő mégis egynek érzi magát vele és ezért mer hozzá könyörögni.

Tu le cure infelici e i fati indegni
 Tu de'mortali ascolta,
 Vaga natura, e la favilla antica
 Rendi allo spirto mio; se tu pur vivi...

(Alla primavera. 88—91. ss.)

Hallgassa meg az emberiség panaszát és adja vissza neki az *Infinito*, meg az *Alla luna* mély intuícióból fakadó ihletét, mely a most tárgyalt költemények személytelenségében bizony elveszett. Szinte kommentárul szolgálhatnak Leopardi ez érzésmódjához 1820 március 6-án Giordaninak írott sorai:¹¹³ „Melegen óhajtom a tavaszt, mint az egyedüli orvosság reményét, mi lelki kimerültségemnek még használhat. Néhány nappal ezelőtt, felnyitván szobám ablakát és látván a tiszta eget, a szép holdvilágot, érezve a langyos levegőt és hallva a távoli kutyaugatást, régi képek ébredtek újra bennem, szívem megmozdult és mint az örült kiabálni kezdtem, könyörületet kérve attól a természettől, melynek szavát oly régóta először véltem újra hallani. A Bruto minore és Saffo, a másik két canzoneval közös gondolati tartalma mellett, az erkölcs, nagyság, dicsőség és hírnév kérdéseiben a Zibaldone-ban megismert új álláspontot tükrözik. Az erkölcs relatív valami, — mondja Leopardi itt is — ha az idők, vagy az egyéni adottságok nem alkalmasak kifejtésre, az ember elbukik. A Bruto minore-ban sem hiányzik, de mégis kevés marad az All'Italia fátummal való hősi szembeszállásából. Sappho pedig passzív melankóliával veti magát alá sorsának. A két költemény mindenesetre azt bizonyítja, hogy a meghiusult szökési kísérlet, elzárkózottsága és testi szenvedései miatt Leopardi ezidőtájt foglalkozott az öngyilkosság gondolatával, melyben „vad, de nagy örömet talált“. Sőt ezt az egyéni problémát is beleépíti „rendszerébe“, az öngyilkosság jogosságát épp természet-ellenes

¹¹³ Moroncini, *Epist.* II. köt. 17—19. ll.

életünkkel igyekezve igazolni. „Egész életünk ellentétes a természettel. Milyen igazságtalanság tehát pont csak az öngyilkosság kérdésében a természetellenesség vádját hangoztatni!” „Az öngyilkosság természet-ellenes, — írja a Zibaldone-ban is — dehát természetesen élünk?” S később újra: „Képtelenség, hogy a filozófusok és teológusok szerint lehet, sőt kell a természet ellen élni, de nem szabad természet ellen meghalni.”¹¹⁴ Erre az időre teendő a *Frammento sul Suicidio*, mely az *Appunti e Ricordi* (1817—19) meg *Diario d'amore*-vel együtt valószínűleg egy én-regény anyaggyűjtéséhez tartozik.¹¹⁵

A Giordanival való levelezés tájékoztat ismét legbiztosabban Leopardi lelkiállapotáról. A közvetlen visszahatás ijesztő kétségbeesés volt: „Ha e pillanatban megörlünnék, azt hiszem abban állna örületem, hogy bamba szemmel, nyitott szájjal, ölbetett kézzel ülnék nevetés, sírás nélkül és csak erőszakra mozdulnék el helyemről.”¹¹⁶ Úgy érzi, hogy nálánál kétségbeesettebb ember nincs. Mi öröme volt az életben? Mi reménye marad? Mi az erény? Nem ért többé semmit. . . „Ha újra találkozhatnánk és megölelhetnők egymást, talán megvigasztalódnánk. Mindenesetre szeretettől és együttérzéstől lángoló szívet találnál.” Giordani végre is megúnja a sok sírátkozást és így felel Leopardinak: „Látom és érzem, hogy bajaid mérhetetlenek, végtelenek, nincs sem orvosság, sem megkönnyebülés számukra. Csak azt mondhatom hát, mikor Isten elküldi a halált, fogadd szabadulásként s légy meggyőződve, hogy elvesztve az életet, az ember semmit sem vesz el.”¹¹⁷

Ez a megjegyzés azonban épp ellenkező hatást vált ki Leopardinál, mint amit az ember várna. Kijózanítja. A múlt hónapokban — mondja — lelkibeteg volt. Ma is száraz a szíve, mint a karó, de felismerte, hogy szenvedése „inkább egyéni szerencsétlenségből, mintsem az egyetemes és szükségszerű boldogtalanság tudatából fakad”. Nemsokára már megnyugodva írja: „Teljesen jól érzem magamat testileg. Lelkem nagyon hosszú és ádáz ellentállás után végre felvette igáját. Nem akarok élni, de mivel kell élnem, mire való a tusakodás?”

Megharagudott, hogy Giordani szinte a sírba küldte. Ettől kezdve levelei is megriktulnak hozzá.¹¹⁸

Ekkor már Monaldo is megnyugodott: „Fiaim most a világ nagy könyvében olvasnak — írja 1821 áprilisában — és ama lelki krízisben vajúdnak, melyben le szoktak málni az ifjúság eszméi, tévedései, és érvényesülni kezdenek a józan megfontolás és igazság elvei. Heves a küzdelem, de remélem, nemsokára megútálnak egyes

¹¹⁴ *Bruto minore*, 52—75. ss.; Össz. M., *Pensieri* III. 473, IV. 272, 302. II.

¹¹⁵ Össz. M., *Scritti. Var. Ined.* 387. I. Egyéb helyek az öngyilkosságról a Zibaldoneban: Össz. M., *Pensieri*, II. 3, I. 175, 177, 183, 193, 289, II. 19, 201, III. 473, 474. II.

¹¹⁶ 1819. nov. 19. Moroncini, *Epist.* I. köt. 317. I.

¹¹⁷ *U. ott* II. köt. 36, 52. II.

¹¹⁸ 1820. jún. 30-i levél. *U. ott* 53. I.; 1821. jan. 5-i levél, *u. ott* 103. I.

elveket, mikbe belekóstoltak és kijózanodnak. Jaj nekem, jaj nekik, ha engedtem volna meggondolatlan vágyaiknak, hogy a fővárosban helyezkedjenek el. Most sirathatnám eltévelyedésüket és talán oda jutottak volna, honnan nincsen visszatérés. Carlo inkább, s talán teljesen megtért, Giacomo is megváltoznék, már szégyeli a maga és levélváltói tévedését, keresne mentséget a maga és az ő részükre. Hamarosan egészen felnyílnak a szemei. Szóval kissé kevésbé vagyok velük elégedetlen, mint a múlt évben és mindjobban örülök, hogy oly állhatatos voltam az ellentállásban. De biztosíthatom, hogy oly rettenetesekek, hogy az ember miattuk elveszti egészségét és békéjét“.¹¹⁹

X. Róma.

1820 körül Carlo Antici-sógorék és Monaldo Ferdinanda-núga, Melchioriek Rómába költöznek. Sürgetésükre hosszú levelezés után Monaldo végre beleegyezik, hogy idősebb fia látogatóba menjen a fővárosba.¹²⁰ Giacomo főleg Ferdinanda néniéhez vonzódott már Recanatiban, s vele Rómába-távozta után meleg leveleket váltott. Szomorúságában ő volt finomlelkű vigasztalója.

Ferdinanda is afféle wertheri-lélek. Leveleinek alaphangja ez: „Ki parancsolhat a szívnek? Tirannus az, kinek nincsenek törvényei és aki kínozza az érzékeny lelket“. Ő is keresztül esett egy nagy fájdalomon, de megnyugodott Isten akaratában. Unokaöccse önbizalmát ébren tartja az ilyen kijelentésekkel: „Biztosítlak, hogy az idő alatt, mit társaságodban töltöttem, szívemet egészen meghódítottad. Jótulajdonságaid, kedves modorod, meggondolt beszéd, érző szíved mindenki szeretetét megnyerik részedre“. Rómában Ferdinanda azon igyekszik, hogy Giacomo részére a vatikáni könyvtárban szerezzon állást. De az érzékenyszívű, szerető nagynéni Leopardi szerencsétlenségére épp röviddel az ő Rómába érkezése előtt váratlanul meghalt.¹²¹

Leopardi az Antici-palota vendége volt 1822 november 20-tól 1823 április 30-ig. Azt gondolnók, hogy most, mikor végre felszabadult az otthoni nyomás alól, boldogan felujjong. Már Spoletoából, útközben ír atyjának hálatelt szívvel, aztán édesanyjának hasonló hangon. Carlonak pedig megvallja: „Ha azt gondold, hogy bátyád, Giacomo ír neked, nagyon tévedsz, mert az meghalt, vagy elalélt és helyébe egy másik személy lépett, aki alig emlékszik amannak nevére“. Rómában csalódott. Látja a nagy dolgokat, de nem örül nekik, nem érzi át nagyságukat és már az első napon megúnta őket. Hogy, mint egykor Petrarca, ott az antik világ nyomait keresse, hogy hazafias ódáinak Róma lelkesedését felszítsa, eszébe se jut.

¹¹⁹ Id. Piergili, *Monaldo L.*, id. cikk 92. 1.

¹²⁰ Monaldo L., *Autobiografia*, id. mű 299 kk. II.

¹²¹ Moroncini, *Epist.* I. 318, 323, II. 102, 119, 125. Sajnos, Giacomo a Ferdinandához írott levelekről nem tarott másolatot s így azok mind elvesztek. — Piergili, *Lettere scritte a G. L.*, id. mű 1—9. II.

A nagy távolságok fárasztják. A hatalmas terek, az óriási barokk kapualjak nyomasztólag ülnek kedélyére;¹²² képtárok, szobrok alig érdeklik. Michelangeloról szót sem ejt és egyetlen érzelmi élményét Tasso giannicoloi síremlékének köszöni: „A hatalmas szellem emlékét mindössze egy kis márványtábla őrzi“. Vanitatum vanitas!

A híres nagy emberek, akiknek társaságára vágyott Recanatiban, hogyan eltörpülnek a személyes érintkezésben! Cancellieri csak női pletykákról, gáláns kalandokról tud beszélni; Mai mindent megígér, rettenetesen udvarias, de nem tart meg semmit. Róma irodalmi élete pedig egyszerűen nulla. Az gyedüli tudomány, mely körül ott minden forog, az archeologia. Nagyobb városban — írja Carlonak — csak az unalom nagyobb. Az ember alapjában véve mindig csak egy szűk körben él, mit jobban megválogathat kisvárosban. Rómában *feltűnni* szinte lehetetlen, császároknak való feladat. A nők pedig még zárkózottabbak és hidegebbek, mint Recanatiban. Szóval hoppon maradt érzékenység és ambíció egyaránt.

Otthoni kényelme is mennyire hiányzik! Anticiék rendszerelenül élnek, nem találja fel magát közöttük. Visszavágyódó, szeretettől áradó levelek mind sűrűbben jönnek-mennek Róma és Recanati között. Monaldo és a testvérek versenyt kényeztetik. Különösen Paolina, az ő Pillája leveleit szereti nagyon Buccio: „A te levelecskéid és írásod módja, melyeket először onnan való elutazásom óta ismertem meg, oly kedvesek, hogy nemcsak nem recanatiaknak, de nem is olaszoknak látszanak“. A testvérek vetekszenek, ki írjon, mert az kapja a választ, míg a „hozzáírók“ üdvözlettel kénytelenek beérni. Valóságos szeretetáradat dühöng ezekben a levelekben. Apa, fiú és testvérek nem győzik ismételni, milyen nagy a szeretetük egymás iránt. „Nem ismerem többé sem a magam szeretetét — írja Carlo — sem a szerelmi szenvedélyt: Te vagy az én igazi moi-m és az én szerelmesem“. De Giacomo sem marad adós: „.... Carlom, ha szeretsz, hidd meg, hogy én nem kevésbbé szeretlek, napról-napra inkább kívánom társaságodat és érzem hiányodat... Minden száraz szívünkön kívül...“¹²³ Jakopssennek is elsősorban a „grand fond de sensibilité“ tűnik fel az ifjú Leopardiban.¹²⁴ Giacomo most világosan látja, hogy „a távolság némileg feleleveníti a szunnyadó, vagy kialudt érzéseket, először a távolság miatt; azután meg az embernek mindig szüksége van valakire, akiben maga iránt érzett érdeklődést tételez fel, s ezt a szükségét különösen akkor érezzük, ha idegenek és ismeretlenek közt élünk“. „Ho bisogno d'amore, amore, fuoco, entusiasmo, vita...“ — kiáltja. Ambíció? „...tudd

¹²² Moroncini, *Epist.* II. köt. 189, 445—46. II.

¹²³ *U. ott.* II. 217, 248, 192, 239, 181, 189. A költő most érdeklődik a recanatii újságok iránt, melyek otthon gyűlöletesek voltak előtte (*u. ott.* II. 191, 201, 227. II.), s mindenkivel szája íze szerint beszél: Carloval disznólkodik, Pillával gyöngéd, anyjával tréfálgató, apjával tisztelettudó, a kis Pierfrancescovaal bájosan gyermekded (*u. ott.* 253 l.). — Piergili, *Lettere a G. L.*, id. mű 237, 241. II.

¹²⁴ Moroncini, *Epist.* III. köt. 9. l.

meg, — írja Paolina hugának — hogy a legbárgyúbb recanatii-nak is több az ítélőképessége, mint a legbölcsebb és legkomolyabb római-nak... e marhák hiúsága mindent fölülmúl.¹²⁵

Igy érthető, hogy Leopardi Rómában egyetlen költeményt sem ír, hanem visszavedlik filológussá és búja a könyvtárakat. Gyorsan megismerik képességeit és a Barberini-könyvtár görög kódexeinek katalogizálására kéri fel. Talál is köztük egy ismeretlen Libanios-töredéket, melynek közlésétől nagy feltűnést remél, de annak egy másik példányát ugyanakkor Mai is megtalálta és neszét véve Leopardi szándékának, sietve leköszölte orra elől.¹²⁶

Melchiorri-unokatestvére útján összeköttetésbe lép a De Romanis által szerkesztett *Efemeridi letterarie* című folyóirattal, melynek már decemberi számában cikke jelenik meg. Az 1822 december—1823 szeptemberi számokban Mai legutóbbi felfedezéseivel (Cicero, De Republica; Eusebius) szól hozzá. De a recanatiinál sokkal magasabb erudícióval, mert a teljes filológiai apparátus most már rendelkezésére áll. Két kiváló német filológus tartózkodott akkor Rómában: az egyik mint porosz követ, a másik, mint követségi tanácsos. Mindketten elcsodálkoznak a cikk nagy jártasságán a görög irodalomban és Leopardi erudíciójában igyekszik az általuk képviselt német iskola módszereit elsajátítani, miközben arról álmodozik, hogy valami gazdag német, vagy francia filológus magával viszi őt hazájába segítő társnak. Niebuhr követ meghívja őt magához és el van tőle ragadtatva. Bunsen bárónő meséli, hogy a látogatás után „With an unwonted burst of satisfaction“ felkiáltott: „That he had at last seen a modern Italian, worthy of the old Italians and of the ancient Romans“.¹²⁷ Még 1824-ben Niebuhr egy latin értekezésében meg is említi nevét: „Italiae conspicuum ornamentum“, dicsérve „candidissimum praeclari adolescentis ingenium et egregiam doctrinam“.¹²⁸ Bunsennel, aki hamarosan felváltotta Niebuhr-t a követi tisztségben, egy életre szóló barátságot kötött. Általuk került a holland követ fogadóestjére is, hol — mint meséli — először hallott művelt, előkelő társalgást. Egyetlen olasz volt rajta kívül a társaságban, — jegyzi meg — de az ki se nyitotta a száját.¹²⁹

¹²⁵ *U. ott*, II. köt. 239, 181, 189. II. Kitűnően figyel meg önmagán, hogy az emberekkel való együttélés, a kifelé való cselekvés és élet kényszere „bárgyúvá, ostobává és belsőleg halottá“ tették. „Teljesen képtelen lettem a belső életre, anélkül azonban, hogy a külsőre alkalmasabbá váltam volna. Képtelen voltam a kettőt összeegyeztetni, olyannyira, hogy egyesíthetetleneknek tartottam őket és azt hittem, hogy azok az emberek, akiket a külső életre alkalmasnak látok, nem élnek erősebb lelki életet, mint amelyet én akkoriban éltem... ez a lelkiállapot volt a legkínosabb, mit valaha életemben éreztem, mert elvesztettem minden önbizalmamat.“ (Össz. M., *Pensieri*, VII. köt. 354. l.)

¹²⁶ *U. ott*, II. köt. 263. l. és Moroncini, *Leopardi filologo*, id. mű 228.

l. igyz.

¹²⁷ Id. Piergili, *id. mű* 6. l.

¹²⁸ Moroncini, *Epist.* II. köt. 88—89. l., igyz.

¹²⁹ *U. ott*, II. köt. 217. l.

Ezeket az új összeköttetéseket Leopardi fel szerette volna használni arra, hogy megélhetést biztosítson magának. A már haza készülő Niebuhr igyekezett is őt segíteni, hogy Rómában könyvtárossághoz, vagy legalább vidéken valami jól jövedelmező adófelügyelőséghez jusson,¹³⁰ de — mivel vonakodott belépni a papi rendbe („tutti i buoni impieghi di Roma sono dei preti“) — e tervek meghiusultak. De Romanis Platon összes munkáinak olasz fordításával szerette volna őt megbízni, melyet a francia és német kiadás-sal együtt akart megjelentetni.¹³¹ Ez is abban maradt.

Leopardi római cikkeivel lezáródik filológiai munkássága; hacsak nem akarjuk ideszámítani a később Stella számára Petrarca Cnzoniere-jéhez írott magyarázó jegyzeteket.¹³² Nyelvészeti vonatkozású tervek azonban tovább hemzseghetnek a Zibaldone-ban. Tervez egy munkát, melyben a görög-latin-olasz-fancia-spanyol nyelveket készül összehasonlítani. Romanisztika (II. 353, III. 71), indogermanisztika (II. 337, III. 70—71, 182), a nyelvek közös eredetének kérdése (II. 426, III. 51), a világnyelv álma (nem lehet mesterséges, az angol lenne a legalkalmasabb II. 351, V. 277), nyelvesztétika („egy nyelv csak akkor szép, ha bátor“, IV. 227, III. 194. II. 109, 336, VII. 121), a görög és latin nyelv egymáshoz való viszonya (II. 295, III. 194, IV. 313), nyelvpszichológia (VII. 363—64), irodalmi nyelv és tájszólások viszonya (VI. 369) rengeteg érdekes és helytálló megjegyzésre adnak alkalmat. Csak épp hogy a rendszerezésre képtelen. Legértékesebbek részünkre természetesen ama gondolatfüzörek, melyek a nagy költő öntudatos nyelvművészetére vetnek fényt. Szerinte: az élő nyelv organizmus, s ezt a racionalisztikus nyelvújítások korában hangsúlyozza (II. 203). Felismeri, hogy „a népnyelv, bár rendesen képekben gazdag minden nemzetnél, mindig egyszerű, síma, könnyű... távol áll az önkényestől és mesterkélttől“. (II. 222.) A maga költői stílusának is ez megvalósítandó eszményképe. Meglátja, hogy egy nép nyelvkincsében történetének viszonytagjai tükröződnek (VI. 238, 240). Az olasz nyelv gazdagságát, kifejező készségét, bátorságát és egyben símulékonyosságát nem győzi dicsérni (V. 321, 323). Tisztában van azzal is, hogy modern irodalmi nyelv nincsen, s hogy azt magának kell megteremtenie (V. 315, 320). Éleslátása és irodalmi tudatossága e téren teljes összhangot mutat a Manzoniéval, akit tőle függetlenül ugyancsak állandóan foglalkoztat a modern olasz próza megteremtésének problémája. Ranieri tehát téved, mikor azt írja,¹³³ hogy Leopardi előbb filologus, aztán költő, végül filozófus volt. A három dispozició kezdetől fogva együtt él Leopardiban és végig kíséri egész életén. Az *Operette Morali* és számos költeménye is még mindig filologus

¹³⁰ U. ott, II. köt. 268, 272, III. köt. 24, 55. II.

¹³¹ U. ott, II. köt. 225, 229. II. Moroncini, L. *filologo*, id. mű 226—227. II.

¹³² Megjelent, Milano, Stella 1826. Hirdetése, Előszava és Utószava: Össz. M., Scr. Lett., II. köt. 359. I.

¹³³ *Sette anni di sodalizio con G. L.*, Napoli, 1880. Appendice. 1844-i életrajz.

szellemi beállítottságról fognak tanuskodni. A költő régebbi recanatij filologiai írásait később egy De Sinner nevű svájci filologusnak adta át, akivel Frenzében nagyon meleg barátságot kötött. Ez ígérte, hogy Németországban kiadja őket. De nem lett a dologból semmi. 1858-ban jó pénzen eladta őket a firenzei Biblioteca Nazionale-nak.¹³⁴

XI. Operette Morali.

Leopardi 1823 májusában érkezett vissza Recanatiba (most így írja: „nel mio *bel* Recanati”), ahova Rómából folytonosan visszavágyott és ahol családja ünneplő szeretettel fogadta. De ő is abban a betegségben szenvedett, melyet Petrarca „accidia”-nak nevez: mint Laura költője, ő is mindég valami más után kívánczolt és a jeienvalóval soha sem volt megelégedve. Pár hónap múlva már azon panaszkodik, hogy csak a nagyvárosban lehet izolálódni és igazán szabadon élni.¹³⁵ Lelkének száraz aszottsága, mi az Idillek megírása óta kínozza s mi Rómában, mint láttuk, csak fokozódott, otthon sem frissült fel. Legfőljebb arra képes, hogy Simonidestől lefordítson két kis költeményt az élet mulandóságáról és *sorsszerű* szomorúságáról: „Umana cosa picciol tempo dura...” (Frammento XI, XLI).

Szeptemberig kell várni, míg megint egy költemény születik, az *Alla sua donna* című (1823 szept., megj. az 1824-i tíz canzone közt Bolognában), mi egyben az egyedüli, melyet most következő két és félévi recanatij tartózkodása alatt írt. Ihletkör szempontjából azonban ez a költemény is még mindég a Bruto Minore-csoporthoz tartozik, illetve azt folytatja. A cím ugyanis ne tévesszen meg. Nem valami új szerelmi élményről van szó. Az „ő hölgye” csak elvont, légi eszménykép, melyet megtalálni soha sem remél:

Viva mirarti omai
Nulla speme m'avanza.

A földön semmi sem fogható szépségéhez, s ha arcban, beszédben hasonlítana is valaki hozzá, máris kevésbé lenne szép:

Saria, così conforme, assai men bella.

Pedig — mondja — ha eszményképe valóra válhatna, életének szerencsétlenségéből egyszerre boldogság lenne. A tíz canzone 1824. kiadásának előszavában¹³⁶ később Leopardi szelíd öngúnyjal magyarázza, hogy „a szerző nem tudja megszületett-e valaha hölgye... vagy meg fog-e valaha születni, de azt tudja, hogy most nem él a földön és mi nem vagyunk kortársai. Keresi őt Platon ideái

¹³⁴ Cugnoni Giuseppe, *Opere inedite di G. L.*, Halle, 1880.; G. Piergili, *Nuovi documenti leopardiani*, Firenze, 1885., N. Serban, *L. et la France*, id. mű 263—293. II.; Moroncini, L., *Studio su L. filologo* 112. I.

¹³⁵ 1823. május 4-i és aug. 4-i levelek. Moroncini, *Epist.* III. köt. 4, 26. II.

¹³⁶ 1824. Bologna, *Dieci canzoni*; Össz. M., *Scr. Lett.* II. köt. 284—285. II.

között („dell'eterne idee l'una sei tu“), a holdban és a csillagrendszer planétáiban („fra mondi innumerabili“). Ha ezt a canzonet valaki szerelmi dálnak akarná nevezni, bizonyos lehet benne, hogy az nem kelthet és miatta nem szenvedhet senki féltékenységet, mert a szerzőn kívül egy gyengéd szerelmes sem fog akarni a csillagvizsgáló távcsövével szerelmeskedni. „Ismeretlen szerető — „ignoto amante“ — énekel benne az ismeretlen asszony-ideálhoz. De mennyire líraibb Verlaine hasonló tárgyú szonettje! A kezdő sor melegsége („Cara beltà che amore lunge m'ispiri“) után csupa okoskodás a költemény!

Van azonban valami új benne, mivel most egészül ki Leopardi gondolata és aminek már döntő szerepe volt a két Simonides-török fordítására való kiválasztásában is: a „sorte avara“ (10. s). a „fato“ (24. s.) szerepe, mint az élet irányítója. A költemény magán viseli annak nyomát, hogy Leopardi megírásának idején, az 1821—24-es években, közel 4000 lapot írt tele gondolataival, töprengéseivel, igazságkeresésével a Zibaldone-ban. Ekkor jelenik meg előtte egy új, a korábbi intuicio-értelem dualizmuson felülálló hatalom: a fátum, melynek senki ellent nem állhat. A természet sem segít rajtunk, mert ő — mint láttuk — az ember hatalmas küzdelmeiben mindig szenvtelenül semleges marad. Leopardi most a humanisták világának e főhatalmasságát ülteti gondolatainak trónusára, melyek e korban, mint mondtuk, egyébként előbb már kikristályosodott „rendszer“-ének elemeit fogalmazzák újra meg újra. Az embernek, de minden élő lénynek is *sorsa* a boldogtalanság: „Nem csak az ember, de az emberi nem; nemcsak az emberi nem, de az állatok; nemcsak az állatok, de minden lény a maga módján boldogtalan. Nemcsak az egyének, de a fajok, nemek, országok, glóbusok, rendszerek, világok... Egy virágoskert is tele van a hervadó virágok, fák, bokrok és füvek szenvedéseivel: „ogni giardino è quasi un vasto ospitale“.¹³⁷ A régi olasz költők közül kettő volt különösen boldogtalan: Dante és Tasso. Mindkettő hazáján kívül pihen, de Tasso sírjánál oly meghatódást érzünk, milvent a Danteénál nem. Dante igen reális szenvedéseit erős lélekkel tűrte. Tasso szenvedései nagyrészt *képzelték* voltak, erre vonatkozó írásai is tele vannak zavarral és ellentmondásokkal. De, bár képzeletbeliek voltak bajai, boldogtalansága nagyon valóságos volt, sőt, bár Dantenál kevésbé volt szerencsétlen, nálánál boldogtalanabb volt“. Leopardi hozzája érzi magát hasonlóknak.¹³⁸

A boldogtalanság fátumszerű szükségességének felismerésével karöltve újraébred Leopardiban a régóta szunnyadó szarkasztikus, ironikus szellem is, melyet a gyermek egyik főjellemvonásának ismertünk meg. Róma kiábrándította abból, ami miatt oly szenvedélyesen hadakozott családjá ellen. A szenvedély hangja helyett a gúnyé lesz ezentúl uralkodó írásaiban. Ő most már mindenből kiábrándult és tudja, hogy semmiért sem érdemes küzdeni. „Min-

¹³⁷ Össz. M., *Pensieri*, VII. köt. 195—196. II.

¹³⁸ *U. ott*, VII. köt. 195—196. II.

den bolondság a földön — írja — kivéve a bolondozást. Minden nevetséges, kivéve a nevetést. Minden hiuság, kivéve a szép illúziókat és gyönyörködtető hiábavalóságokat“... „Minél inkább nő az ember és vele a boldogtalansága, annál inkább hajlamos lesz a mindenben nevetésre és annál idegenebb lesz részére a sírás“.¹³⁹

Gondolatai és azok igazi megnyilvánulási módja 1823 végére már annyira kikristályosodtak, hogy egy hosszabb lélekzetű mű megfogalmazására gondolhat, mely „rendszer“-ét irodalmi formába öntse. A következő (1824.) évben egymásután folynak tollából a szimbolikus értelmű novellák, összesen 21, melyeket — szinte ugyanabban a sorrendben, melyben őket írta — *Operette morali* címen foglalt össze és adott ki 1827-ben Stellánál két, ez utóbbi évben írt új dialogussal együtt („*Copernico*, *Dialogo di Plotino e Porfirio*). Az 1834-i második kiadásban ezekhez még két, 1832-ben szerzett novella járult (*Dialogo di un venditore d'almanacchi e di un passaggere*; *Dialogo di Tristano e di un amico*), melyek a gyűjtemény végére kerültek, viszont egy dialógust, a *Dialogo di un lettore di umanità e di Sallustio* kihagyott a végleges fogalmazásból.

Ez az egymás közt csak lazán összefűzött 24 novellából álló gyűjtemény zárja le Leopardi gondolatának forrongását és mondja ki az utolsó szót „rendszer“-ének kifejlődésében. Részletesen szemügyre kell ezért vennünk tartalmát.

Az *Operette morali* első larabja, a *Storia del genere umano* mintegy megüti az alaphangot és szélesebb ecsetkezéssel ismételi azt, amit már a *Primavera*-ban és *Inno ai Patriarchi*-ban is kifejtett: az ember alaptermészete a végtelen felé való vágyakozás. A primitív kor emberében élt ennek illúziója. A föld mitológiai benépesítésekor a gyermek- és ifjú emberiség — melyet vicci színekkel rajzol Leopardi — hitt is valóságos létezésében, de amikor az első nemzedék férfi-, majd öregkorába lépett, a tapasztalat megmutatta neki e hitének hiú voltát és megrontotta kezdeti boldog állapotát. Jupiter, nem tudván megadni neki a kívánt végtelenséget, erre az egyhangú földet és emberi életet változtatossá tette, de az ember hamarosan rájött, hogy ez a szurrogátum ki nem elégítheti. Isten vízőönnel büntette telhetetlenségét, de száanalomból Deukaliont és Pyrrhát megmentette és újra benépesítette a földet. Most már azonban — okulva a multon — betegséggel, bajjal sújtotta az emberiséget, hogy jobban megbecsülje boldogságát is. Végül, mikor ez sem használ, az értelem és igazságkeresés nemtőjét küldi a világra, hogy az állandóan a halandók szeme elé tartsa boldogtalanságuk tükrét s megmutassa nekik a földi javak hiuságának egyedülvalóságát. Ezzel Jupiter minden reménységtől megfosztotta és apátiába döntötte őket, mert az Igazság lerombolja végleg a végtelenség ama látszatait, miket Jupiter kezdetben az emberiség vigaszára kitalált. Minél többet *tudunk* a világról, annál szűkebbé válik az részünkre, mert fantáziánk szabad játéka mind szorosabb korlátok közé szorul:

¹³⁹ U. ott, VI. köt. 361, VII. köt. 62. l.

„Di maniera che la terra e le altre parti dell'universo, se per addietro parvero loro piccole, parranno da ora innanzi menome: perchè così saranno istrutti e chiariti dagli arcani della natura; e perchè quelle, contro la presente aspettazione degli uomini, appaiono tanto più strette a ciascuno, quanto egli ne ha più notizia“. Egyben Jupiter intézkedése elérte azt is, hogy az emberiséget egyedekre málasztotta szét, a gyűlöletet általánossá tette köztük és gyáva megalkuvást öntött lelkükbe. A régi Illuziókat az Igazság pedig mind száműzte, egyetlen egy, a Szerelem kivételével, melyet Jupiter időről-időre leenged a földre kivételes vigasztalóként.

Az Operette Morali első novellája tehát a világtörténet fantasztikus szintézisét nyújtja pesszimiztikus szempontból. Leopardi ironikusan tagadja benne az egykorú pozitivisták történetírás, a valóságot kutató természettudományos gondolkodás módszereit és a hegeli fejlődésteória optimizmusát.

A többi novella ezt az alaptémát variálja.

Az így erkölcsi súlyát veszített emberiség glóbusa végtelenül könnyűvé lett. Atlantis már szinte zsebre dughatná, vagy szakállának egy szálára fűzhetné. Szíve többé nem lüktet; olyan csendes, mintha meghalt volna. Régen oroszánokkal viaskodott az ember, most bolhákkal bajmóldók. Atlantis a gyermek Herkulessele labdázhat a földgolyóval. Mikor az utóbbi elejti és semmi sem mozdul a földön, a gyermek gúnyosan jegyzi meg: atyja, Jupiter udvari poétája, Horatius arról énekel, hogy „az igaz ember nem indul meg, még ha összedőlne is a világ. Azt hiszem, hogy manapság valamennyi ember igazságos, mert íme összedőlt a világ és senki sem mozdul“. (*Dialogo d'Ercole e di Atlante.*)

Az emberek testüket sem edzik többé és oly egészségtelenül élnek, hogy századunkat bátran nevezhetjük „a halál századának“. A Moda azzal dicsekszik hűgának, a Halálnak, hogy divatba hozta óhaját és eltörölte a halhatatlanság ostoba hitét: „ho levata via quest'usanza di cercare l'immortalità, ed anche di concederla in caso che pure alcuno la meritasse. Di modo che al presente, chiunque si muoia, sta sicura che non ne resta un briciolo che non sia morto, e che gli conviene andare subito sotterra tutto quanto, come un pesciolino che sia trangugiato in un boccone con tutta la testa e le lisce“. (*Dialogo della moda e della morte.*)

A gépek korát éljük. Az Accademia dei Silografi ezért pályázatot hirdet a következő gépekre: 1. Egy barát-gépre, amely hű legyen, ne mondjon rosszat a távollévőről, segítse és ne irigyelje; 2. egy mesterséges ember-gőzgépre, mely erényes és nagylelkű cselekedeteket műveljen; 3. egy hű és eszményi nő-gépre, mi azt a mintát kövesse, amit Castiglione Cortegiano-jában írt le. Mindegyik pályaműre külön-külön díjat tűz ki (*Proposta di premi fatta dall'Accademia dei Silografi*).

Az emberek azt képzelik, hogy az egész világ csak értük van. A nap arra való, hogy nekik világítson; a hold és a csillagok arra, hogy őket éjjel kiszolgálják; a tenger, hogy hajóikat hordozza; a disznó, hogy életével húst konzerváljon nekik, míg megölik; a bolha

és szűnyog, hogy el ne lustuljanak. Pedig képzeljük el, ahogy az emberiség kihal: minden menne tovább a maga útján, mintha misem történt volna! (*Dialogo di un folletto e di un gnomo.*)

Az ember boldog egy percre sem lehet, a boldogtalanságtól csak úgy szabadulhatna meg, ha önzéséről lemondana, mert — véli Farfarello — „Amandoti necessariamente del maggiore amore che tu sei capace, necessariamente desideri il più che puoi la felicità propria; e non potendo mai di gran lunga essere soddisfatto di questo tuo desiderio, che è sommo, resta che tu non possi fuggire per nessun verso di non essere infelice“. (*Dialogo di Malambruno e di Farfarello.*)

A nagy emberek különösen erősen érzik szerencsétlenségüket, mert nagyobb az életintenzitásuk s következésképp érzékenységük. Nagyobb a maguk-szeretete s következésképp a boldogság után való vágyakozásuk. Azonkívül elvont gondolkodásuk képtelenné teszi őket a cselekvésre és a gyakorlati életben az emberekkel való érintkezésre. A dicsőség csekély kárpótlás e hátrányért, annál is inkább, mert a nagy embert életében rendszeren csak kevés számú kiválasztott ismeri fel, a halál után a dicsőség pedig haszontalan. A nagy ember előtt tehát irigylésre méltó lehet az állat ösztönös, vagy a növény vegetatív élete és kíváncsi a halál, mi azonban a fátum, sors kezében van. (*Dialogo della natura e di un'anima.*)

Az ember úgy képzei el az egész világegyetemet, mintha az egész föld képeire lenne teremtvé. Azt hiszi, hogy a holdban is ugyanolyan emberek ugyanolyan életet élnek, mint itt a földön. Pedig csak egy dolog közös az egész világegyetemben: szerencsétlenségük. (*Dialogo della terra e della luna.*)

A Múzsák Ipernéfelo városában az Istenek közt versenyt rendeznek a legjobb találmányért, melyet hárman nyernek meg: Bachus a bor, Minerva az Istenek által fürdő után használt olaj, és Vulkán egy takarékos főzésre alkalmas rézedény feltalálásával. Mindenki megnyugszik az ítéletben Prometheust kivéve, aki a maga agyagból készített emberét tartja a legjobb találmánynak. Hogy erről Momust meggyőzze, meghívja, hogy a világ öt részében szemléljék meg az ember életét. Amerikában egy vadembert találnak, aki ép fiát főzi meg ebédre, Indiában egy fiatal özvegy rituális máglyahalálára érkeznek, Londonban — a civilizáció városában — egy gazdag emberre lelnek, aki magát és két fiát megölte, míg kutyáját legjobb barátjának gondjaiba ajánlotta. Ére Prometheus eláll a további bizonyítástól. (*La scommessa di Prometeo.*)

Kíváncsi az élet meghosszabbítása? Ha boldog lenne: igen. De mivel kevés öröm boldogtalanságba és unalomba fúl világunkban, a forró égőv alatt 40 évet élő ember gyorsabb ütemben, kevesebb unalommal él, mint a 80 évet élő európai. A cél inkább az élet sűrítése lenne egészen a kérész-életűek fokáig, melyek egy nap leforgása alatt lesznek nagyapává és dédapává. Az antik ember veszélyek közt élt: gyorsabban, sűrítettebben és kevésbé unalmasan, mint mi: „La vita dev'esser viva, cioè vera vita; o la morte la supera incomparabilmente di pregio“. (*Dialogo di un fisico e di un metafisico.*)

A *Dialogo di Tasso e del suo genio familiare* Leopardinak már ismert élvezet-teóriáját fejti ki újra. A szerelem képzetében több az öröm, mint magában a szerelemben, és csak az illúziók boldogítanak. Jelenvaló boldogság nincsen, mest az ember vágyaiban telhetetlen. Vagy a múlt emlékében, vagy a jövő reményében létezik az csak. Elmaradása fájdalommal jár. Ahol pedig sem a boldogság, sem a fájdalom érzése nem jelenvaló, hatalmas úr marad s azt mindenütt kitölti az unalom, melynek elemében életünk volta-képpen lefolyik.

A természet nem teremtett olyan éghajlatot, melyben az ember, mint általában az állatok és növények, jól érezhetné magát:¹⁴⁰ Az élvezet lehetetlenné tételével is mintha csak kínozni akarná az emberiséget. Mikor az izlandi erről panaszkodik, a Természet így válaszol: „Immaginavi tu forse che il mondo fosse fatto per causa vostra? Ora sappi che nelle fatture, negli ordini e nelle operazioni mie, trattone pochissime, sempre ebbi ed ho intenzione a tutt'altro, che alla felicità degli uomini o all'infelicità. Quando io vi offendo in qualunque modo e con qual si sia mezzo, io non me n'avveggo se non rarissime volte; come, ordinariamente, se io vi diletto o vi benefico, io non lo so; e non ho fatto, come credete voi, quelle tali cose, o non fo quelle tali azioni, per dilettarvi o giovarvi. E finalmente, se anche mi avvenisse di estinguere tutta le vostra specie, io non me ne avvederei.“ (*Dialogo della Natura e di un Islandese.*)

Saját írói arképe lappang az Operette Morali leghosszabb prózájában, az *Il Parini ovvero della gloria*-ban. Mindenekelőtt költő és filozófus számára lényegileg egy: „...a far progressi notabili nella filosofia non bastano sottilità d'ingegno, e facoltà grande di ragionare, ma si ricerca eziandio molta forza immaginativa... il Descartes, Galileo, il Leibnitz, il Newton, il Vico, in quanto all'innata disposizione dei loro ingegni, avrebbero potuti essere sommi poeti, e per lo contrario Omero, Dante, lo Shakespeare, sommi filosofi“. Érzik, hogy ő magát is egyben költőnek és filozófusnak tudja. A költő-filozófus legmagasabb funkciója: „...di scoprire alcuna principalissima verità — ilyennek ismeri a maga életszemléletét, — non solo stata prima incognita in ogni tempo, ma rimota al tutto dall'aspettazione degli uomini, e al tutto diversa o contraria alle opinioni presenti anco dei saggi...“

Az ilyen ténykedés voltaképpen természetellenes, mert az ember cselekvésre van teremtve, s Alfieri, vagy Dante csak akkor élték ki magukat az írásban, mikor a tett útját elzárták előlük. Az író Leopardi szemében elsősorban művész, aki „sok izzadsággal és hihetetlen fáradozással“ törekszik a tökéletes mű létrehozására. Számára a kifejezés eszköze, a „stile“ a legfontosabb egy irodalmi műben.

A nagy író célja a dicsőség. De ennek elérése végtelenül nehéz. Leopardi rengeteg töprengése jut levegőhöz ezekben a pszi-

¹⁴⁰ L. a Zibaldoneban is: *Össz. M., Pensieri*, VI. köt. 87. 1.

chológiai igen finom fejtegetésekben. Olyan olvasó tudja csak igazán megítélni — mondja — egy könyv szépségeit, aki azt maga is meg tudná írni. De a rejtett és kifinomult szépség iránt kevesen fogékonyak. A hírnév elérése sokszor a véletlenül múlik. Az emberek ítélete nagyon gyakran hangulatuktól függ, mely — ha azt nem korrigálja, mint az antik íróknál történik, a tekintély tisztelete — a még ismeretlen író művével szemben elfogulttá tesz. A költői mű megértésére az ifjú fantáziája a legfogékonyabb. De ő viszont a szenvedélyességet és tulzást többre értékeli a megtisztult kifejezésnél, a büszke és díszes formát az egyszerűnél és természetesen; így az érett és formailag tökéletes mű megértésére nem alkalmas. Az öreg emberben viszont a felfogás frissége hiányzik. A kisváros lakója jobban koncentrálhatná magát az élvezésre, viszont művészége messze a nagyvárosi mögött marad, akinek kevesebb kedve van a koncentrációra. A könyveknek újabban megjelenő nagy tömege végül nagyon megnehezíti a helyes kiválasztást, míg az antik korban ez sokkal egyszerűbb volt. Rendszeren egy új igazság felfedezője már rég halott, mikor az általa megtett tíz lépésnyi ugrást a közönszerű szellemek apró haladással utolérlik, az utódok pedig nem igen korrigálják a kortársak kedvezőtlen véleményét, mert nemhogy jobbak lennének náluknál, sőt rosszabbak amazoknál.

Mégis, akit Isten nagy költőnek vagy gondolkodónak teremtett, kénytelen egyedüli céljába, a dicsőségbe kapaszkodni, mert „sorsunkat, bárhova is vezessen az, erős és nagy lélekkel követnünk kell...”

Az ifjú Leopardi leveleinek lázongásai jelennek itt meg letisztult, általánosító formában. Még a kisvárosi társadalom egyénített rajza is kristályos szférák magasságába emelkedik itt.

Sok mindent elárul magáról Leopardi ebben a szép fejezetben: hogy legnagyobb írói Homeros, Cicero és Petrarca; legnagyobb filozófusai: Descartes, Galileo, Leibnitz, Newton, Vico, Bacon, Locke, Malebranche, Montesquieu — kiket már a Zibaldone-ból ismerünk; hogy a legnagyobb érték számára egy irodalmi műben az, hogy „vago e leggiadramente indefinito” legyen. A végső sorok pedig a fátum által rendelt emberi kötelesség magasztos erkölcsi emelkedettségében csengenek ki.

A halál észrevehetetlen, fájdalom nélküli átmenet az élet szerencsétlenségéből a tőle való megválásba. (*Dialogo di Ferrico Ruysch e delle sue mummie*).

Ahogy Parini képében Leopardi beszél, úgy az a bizonyos Filippo Ottonieri is ő maga, akinek „emlékezetes mondásait” csokorba szedi. Egy képzeletbeli Nubiana városkában, Valdivento tartományban született és élte le életének nagy részét. Polgártársai gyűlölték, mert különbözött tőlük. Sokrates tanítványának vallotta magát s, mint ő, burkolt, irónikus formában fejezte ki gondolatait. Abban is hasonlónak érezte magát hozzá, hogy, mint Sokrates, igen érzékeny lélekkel és a szeretetre való nagy hajlandósággal született, de szerencsétlen testalkata miatt nem remélhetett más szeretetet, mint az, amit a barátság adhat és amely ki nem elégíthette forró

és érzékeny szívét. Sokrates is, mivel fizikai konstitúciója nem engedte meg, hogy Athen életében cselekvő részt vegyen, „szórákozásból finoman gondolkozni kezdett polgártársainak cselekedeteiről, erkölcséről és tulajdonságairól s ebben bizonyos iróniával élt, ahogyan ez természetes volt egy olyan embernél, aki előtt el volt zárva, hogy részt vegyen, úgyszólván, az életben“. De nem maró volt az iróniája, hanem nyugodt és szelíd: „questa ironia non fu sdegnosa ed acerba, ma riposata e dolce“.

A fizikusok és metafizikusok filozófiáját Ottonieri, épp úgy mint Leopardi, az emberek életének és szokásainak vizsgálatára irányítja. Ebben mindketten Sokrates követői. Ottonieri azt szokta mondani, hogy „szinte az egész görög filozófia, melyből a modern gondolkodás született, egy kiváló szellemű és forró szívű ember lapos orrától és szatir-arcától eredezik“. Az e fejezetben rendszertelenül egymásra következő gondolatok valóban szintén egy kiváló elme és forró szív megnyilatkozásai s némi fogalmat nyújthatnak Leopardi élénk, szellemes társalgási módjáról, mi annyira szeretetre méltóvá tette őt még csak felületes ismerősei előtt is. (*Detti memorabili di Filippo Ottonieri.*)

Cristoforo Colombo aggodalmaskodó társát, hogy esetleg reményükben csalatkoznak, nem lelnek új szárazföldre, így vigasztalja: „Ha hajózásunknak nem is lenne eredménye, úgy tartom, hogy az nagyon hasznos, mert egy darab időre megszabadít bennünket az unalomtól, kedvessé teszi előttünk az életet és sok dolog értékét fedezteti fel velünk, amit egyébként nem becsülnénk meg.“ Ezért szereti a harcos katona és a hajós nép másoknál jobban azt az életet, amely számára folytonosan kockán forog. (*Dialogo di Cristoforo Colombo e di Pietro Gutierrez.*)

E sötét színek közé egészen kivételes szentferenci vidámságot kever a „Madarak dicsérete“. Oh, a legbóldogabbak ők minden élőlény között. Szabadon repdesnek. Nagy magasságból nagy távlatokat tekintenek át. Mozgásukban, csicsérgésükben, dalukban vidámság zeng, mi szinte az emberi nevetéshez hasonlít. Örökké mozognak, jönnek-mennek. Tolluk nagy hideg és nagy meleg ellen egyaránt megvédi őket; ellentétes klímák és a magasban tapasztalható hőmérséklet-különbségek nem járnak részükre fájdalommal. „... a Természet *kitűnően gondoskodott*, amikor az állatok ugyanazon fajtát ajándékozta meg az éneklés és repülés képességével, úgy, hogy azok, akiknek feladatuk a többi élőlényt énekükkel felvidítani, közönségesen a magasban tartózkodjanak, ahonnan daluk nagyobb távolságba hangozzék és a hallgatók nagyobb számához juthasson el s így a levegő, amely a hang továbbterjedésére rendelt elem, dalos és zenei lényekkel népesedjék be.“ *Nagyon dicsérendőnek* mondja a „Természetnek ama gondoskodását is, hogy a madarak éneke, amely olyan, mint a vidám nevetés, nyilvános, míg az emberek éneke és nevetése a többi világ részére magánügy marad. A Természet *bölcsen rendelte*, hogy a levegőben egész nap olyan állatkák mozogjanak, amelyek hangos és ünnepélyes örömet hirdetve, mintegy *tapsoljanak az egész életnek* és a többi lényt vidám-

ságra buzdítsák, bármennyire hamis, de folytonos tanúságot téve a világ boldogságáról...“ Tele vannak a madarak gyermeki fantáziával, nem Dante, vagy Tasso mély, szenvedélyes, viharos képzeletével, de olyannal, amely „gazdag, változatos, könnyed, állhatatlan... és kedves, vidám gondolatok, sokféle öröm és vigasz bőséges forrása.“ A költő, aki „Amelio folosofo solitario“ nevében énekel így, szeretne egy időre maga is madárrá változni, hogy életüknek meglegedettségét és vidámságát kipróbálja. (*Elogio degli uccelli.*)

Mennyire más, mennyire leverő az erdei fajdkakas reggeli éneke, amelyről azt állítja a szerző, hogy káld, targumita, rabbinikus, kabalisztikus, talmud keveréknélből fordította: minden boldogtalan a földön és minden elmúlik. Egyének, nemzetek, dicső irodalmak. A világegyetem is el fog múlni, mielőtt értelmét felfoghatuk volna. Nyoma sem marad majd, „csak meztelen csend és hatalmas nyugalom fogja betölteni a végtelen világűr...“ (*Cantico del gallo silvestre.*)

A világegyetem az anyag örökkévalóságán alapszik, és az erőn, vagy erőkön, mely, vagy melyek annak formáit folyton változtatják és megújítják. A világ vége alkalmasint úgy fog bekövetkezni, hogy a földet és csillagokat körforgásuk gömbből lassanként koronggá lapítja, azután középpütt kilyukasztva folyton vékonyodó gyűrűvé változtatja, mely végül is széttöredezik, és a napba, vagy világűrbe fröccsen széjjel. (*Frammento apocrito di Stratone da Lampsaco.*)

S most védőbeszéd következik az ellen a föltételezett vád ellen, hogy Leopardi irodalmi működése destruktív lenne. Miért hirdeti, vetik szemére, z igazság és valóság lázas kutatásának, a fejlődésbe és tökéletesség felé való haladásba vetett hit korszakában a divatjamult tant minden élőlény szükségyszerű boldogtalan-ságáról, mi csak az emberek önbizalmát rombolja le? Leopardi válasza a következő: 1. A költői művek, ha jól alkalmazzuk őket, a fantáziára való hatással az ember erkölcsi felemelését szolgálják: „...kevésre becsülöm az olyan költeményt, amely elolvasása és a rajta való elmélkedés után nem hagy az olvasó lelkében olyan nemes érzelmet, hogy egy fél órára nem enged benne egy rossz gondolatot, vagy egy méltatlan cselekedetet megfogamzani.“ 2. Őt nem gyűlölet mozgatja munkálkodásában: „Szeretetre születtem s talán annyi ragaszkodással szerettem, amennyire csak egy emberi élet képes. Ma, bár — mint látjátok — még nem érkeztem el a hidegség, sőt talán a langyosság korába sem, nem szégyellem megvallani, hogy magamon kívül senkit sem szeretek. S magamat is csak természetadta szükségből és a lehető legkevésbé. Ennek ellenére megszoktam és kész vagyok, hogy inkább magam szenvedjek, minsem hogy másnak okozzak szenvedést... És fajtámért, bár azt nem szeretem, kész lennék a legnagyobb jótéteményre.“ 3. Nevetségesnek tartja, hogy mindenki álarcban járjon és egymás elől eltitkolja a nyilvánvaló, egyedüli igazságot, mit ő őszintén kimond. 4. Hogy ezt ironikus és nem tragikus modorban teszi, annak az az

oka, hogy a sírás unalmas dolog, a nevetéssel viszont magát és másokat mulattatja: „...ha sírva keseregnek, ...másokat és magamat teljesen gyümölcstelenül untatnám. A bajaink fölött való nevetésben némi vigaszt találok és másokat is igyekszem vele megvigasztalni.“ Leopardi emelkedett erkölcsi egyéniségének egyik legszébb kifejezése ez a *Dialogo di Timandro e di Eleandro*. Vele végződött az Operette Morali eredeti, első fogalmazása.

A munkácska, bár novellái, jobban mondva dialógusai, nem képeznek szerves egészet, hanem inkább egy témát variálnak, *hangulatilag* teljesen egységes. A Madarak dicsérete benne az egyedüli vigasztaló motívum, a többi darab sötét hangnemét azonban a humor és ironia színes variációi, a mosolytól gúnykacajig terjedő fokozatai teszik változatossá. A komolyan fejtegető *Storia del genere umano* mintegy bevezetésül szolgál; az utána következő három dialógus (*Ercole e Atlante, La Moda e la Morte, Proposta di premi...*) maró gúnnyal tárgyalja az író saját korának erkölcsi és szellemi alsóbbrendűségét. Négy novella jön azután (*Folletto e un gnomo; Malamburino e Parfarello; Natura e un'anima; Terra e la luna*), melyek általában az élet értelméről szólnak finom, csipkelődő humorral. Az utánuk következő novellák az *emberi* életéről szólnak. (*La scommessa di Prometeo, Dialogo di un fisico e metafisico, Dialogo della Natura e di un Islandese, Il Parini, Federico Ruitsch e le sue mummie, Detti memorabili di Filippo Ottoneri, Dialogo di Cr. Colombo e di Pietro Gutierrez.*) Az utolsót kivéve éles ironiával vannak megfogalmazva. A vigasztaló intermezzo (*Elogio degli uccelli*) után még egyszer visszatér a vigasztalan motívum (*Cantico del gallo silvestra; Frammento apocrifo di Stratone da Lampsaco*) az emberi élet és világ sorsának kettős, — a részletekben gúnyos, de egészben véve komoly — hangszerelésében. Végül a finale emelkedett hangnemen foglalja össze az egész szimfónia magasztos értelmét. (*Dialogo di Timandro e di Eleandro*). Az Operette Morali-ban a novellák rendszertelen egymásrakövetkezése ellenére bizonyos gondolati összefüggés és terveszerűség így mégis felfedezhető.

Leopardi e filozófiai értelmű művének tárgyalásánál kell felvetnünk a kérdést: filozófus volt-e hát ő? Mint láttuk, maga azt tartotta, hogy az igazi költő egyben éleselméjű bölcselkedő, az igazi filozófus pedig egyben dús fantáziájú költő kell hogy legyen. Mindkettő az emberi élet értelmét keresi és fedi fel. De beszélhetünk-e hát nála „rendszer“-ről, ahogyan ő tette? Az Operette Morali épp oly kevésbé tartalmaz ilyent, mint a Zibaldone. A kérdés vizsgálói közül Michele Losacco úgy véli, hogy Leopardiban túl sok az ellentmondás ahhoz, hogysem vele kapcsolatban valami szisztémáról lehetne beszélni. Levi szerint a belső megfigyelés élessége, kritikai érzék, formális logika megvannak benne, de teljesen hiányzik nála a módszeres analízisnek és tárgyilagos okoskodásnak képessége: így tehát nem filozófus, ennek csak egyes tulajdonságait mutatja fel, de ezek a tulajdonságok feloldódnak egyéni érzése és fantáziája kohójában. Egy rendszer elemeit Pasquale Gatti kísérelte meg körvonalazni. A filozófus Giovanni Gentile ítélete azonban a leghelytállóbb, amelynek

értelmében: „Ismerve a történelmi Leopardit, úgy, ahogy kialakult, és kifejezést nyert költészetében, látok ugyan benne egy filozófiát, de ez közvetlen intuicióba van bezárva, öntve, sűrítve és feloldva... Az érzés és változó hangulat állapotában marad nála minden, s nem jegecesedik filozófiai gondolattá, annál kevésbé rendszerré. Épp ezért költő és csakis költő”.¹⁴¹ Az antik sztoicizmus és epikureizmus mellett az Operete Morálban is a francia szenzista filozófiának ama íróira támaszkodik, akiket a Zibaldoneban idézett. A sors képe és a vele szemben vállalandó sztoikus kötelesség-vállalás csupán a Pariniben és az Epilogusban jelennek meg. Az emberi életnek, mint kötelességnek sztoikus vállalása csak később nyer majd centrális értelmet és lesz életmagatartássá Leopardinál.

Leopardi tehát az Operette Morálban is költő marad, olyan költő, aki a világegyetem és emberi lét értelméről gondolkodik, fantáziaképekbe öntve mondanivalóját. Az irodalmi műben ő a forma és stílus tökéletességét tartotta a legfontosabbnak. Valóban itt ezek érett kiforrottsága és egyben végtelen egyszerűsége, simulékony-sága, kifejező volta a legmagasabb tökélyt éri el. Stílusa Galilei olvasásán nevelkedett. Első erőpróbáit a Zibaldone-ban kísérhetjük ügyelemmel, ahol ismételten fogalmaz meg egy-egy anekdotát vagy történetet, hogy minél tömörebb, precízebb és világosabb legyen fogalmazása.¹⁴² „Nem elégséges, hogy az író ura legyen a stílusának — mondja egy helyütt; — stílusának a dolgok fölött is úrrá kell lennie. Épp ebben áll a művészet tökéletessége és a művész mester-volta”.¹⁴³ Ennek a szenvedélytelen, józan, hideg, de belső tüztől fűtött prózának, mely szívet szaggató fájdalmat nyugodt kristályos formában jelentet meg, előzményeit és *költői* megfelelőjét eddig csak az idillekben: az Infinitóban és társaiban találtuk meg.

Leopardi nyelve számontartja az olasz irodalmi nyelv tradícióit, de egyben az egykorú művelt társalgáson alapszik és szükségesnek tartja ez újjítást is a nyelvkincs kifejezőkészletében. 1821 március 8. és 24. közt ezt jegyzi fel: „Méltán dicsekszünk nyelvünk nagy gazdagságával, szóbőségével, változatosságával, erejével, hajlékonyságával, könnyen kezelhetőségével, mely minden formához, tárgyhoz és stílushoz könnyen alkalmazkodik...” De ezek

¹⁴¹ Michele Losacco, *Leopardi e la logica*. La cultura, Roma, 1907. okt. sz.; Giulio Levi, *Storia del pensiero di G. Leopardi*. Torino, 1911. 6—9. II.; Pasquale Gatti, *Esposizione del sistema filosofico di G. L.*, saggio sullo Zibaldone. Firenze, 1906. I—II. köt.; Giovanni Gentile, *Manzoni e Leopardi*. Opere complete. Saggi critici. Milano, 1928. 52, 58. II. — Az újabb Leopardi-irodalom kiemeli, hogy a tárgyalás középpontjában a költő által sajtó alá bocsájtott művek kell, hogy álljanak s kézirati hagyatéka magyarázó anyagként kezelendő (l. Mario Marti cikkét, *Flora e il pensiero leopardiano*. La fiera letteraria, 1948. júl. 4-i sz.). Ez a mi felfogásunk is.

¹⁴² Össz. M., *Pensieri*, I. köt. 120, VII. köt. 15. II., továbbá *Scritti var. Ined.* 310, 318 kk. II. Az ott található adoma és apró elbeszélések (*Dialogo tra due bestie. Il galantuomo e il mondo*) kitűnő stíluspróbák.

¹⁴³ 1822. aug. 27-i jegyzet. Össz. M., *Pensieri*, IV. köt. 334. I.

a tulajdonságok nem veleszületettek, hanem annak eredménye, hogy hat évszázadon át rengeteg író a maga jelleme szerint tárgyhöz és stílusához alkalmazta..." Ezt a nyelvet senki se akarja a franciához hasonlóan elmehanizálni és fejlődésében megállítani! Egy nyelv tökéletességi fokát soha el nem érheti, hanem halálíg gazdagodik, s ezért „Minden gonddal a szükség szerint gazdagítani is kell azt józan mértéket tartva“.¹⁴⁴

XII. Bologna, Milano.

Az Operette Morali-val Leopardi felszabadul ama lelki krízis nyomása alól, mely a Zibaldone 4000 lapján és az 1819—24. időköz leveleiben megnyilvánul. Ami itt szenvedély, kízó kétely, keserűség, lázadás, az amott már szinte személytelen, a mitológia és történet síkjára emelt művészi ábrázolás. Nem csodálhatjuk azonban, hogy ez a munka a század másik nagy prózai műve, Manzoni *I Promessi Sposi*-ja mellett, mely az Operette Morali-val egyazon évben, szintén 1827-ben jelent meg, egy kiválasztott irodalmi kör inyenc élvezetének maradt meg; hogy az író életében az 1834-i firenzei második kiadást csak a csonkán maradt nápolyi (1835. I. köt.; a II-at a cenzúra nem engedte megjelenni) követte és hogy a firenzei Crusca-akadémia pályázatán a nyomorral küzdő költő nem nyerte el az óhajtott 5000 lírás pályadíjat. Ugyanez az akadémia később tagjául választotta és a római Arcadia- és bolognai Felsinei-akadémiákon kívül még kilenc tudományos testület választotta tagjául. De ezek a kitüntetések nem kárpótolhatták azért, hogy a díj odaítélésénél egy olyan történetírót, Carlo Botta-t, helyeztek eléje, aki tehetségben távolról sem vetekedhetett vele.¹⁴⁵

Giacomo azonban egyelőre nem gondolt az Operette Morali kiadásával. Amilyen lázas sietséggel kívánczolt ifjúkorában a nyilvánosság elé, annyira türelmessé lett újabban. Inkább a régi canzonéit vette elő és tízedikül az *Alla mia Donna*-t csatolva hozzájuk, új bolognai ismerősével, Pietro Brighentivel, akit a Giordanitól való elhidegülés után legbensőbb bizalmába fogadott, magyarázó jegyzetek kíséretében kiadta őket (1824).

A kalandos életű Brighenti, Giordani barátja, ugyanis Bolognában könyvkiadó vállalatot nyitott, melynek csekély jövedelmét, mint újabban kitűnt, az osztrákok részére folytatott rendszeres kém-szolgálattal javította fel.¹⁴⁶ Leopardi 1824-ben írott kevés levele nagyrészt hozzá szól, canzone-kötetének kiadása ügyében. Brighenti egyébként ajánlatot tett neki levelei válogatott gyűjteményének kiadására is, felfedezve benne a kiváló levélíró, „akihez fogható e nemből úgyhiszem nem mutathat fel Itália“. De a gróf mégis túl

¹⁴⁴ 1821. márc. 8—24. *U. ott* II. köt. 157 kk. II.

¹⁴⁵ Saponaro, *id. mű* 260. I.; Moroncini, *Epist.* III. köt. 265. I. jgyz.

¹⁴⁶ Brighentiről: Moroncini, *Epist.* II. köt. 37. I. jgyz. és Luigi Raffaele, *Una dotta spia dell'Austria*. Roma, 1921.

bizalmasaknak vélte leveleit ahhoz, hogy közölhesse őket, bár megvallja válaszában, hogy nem keveset közülük bizonyos gonddal írt.¹⁴⁷ Előtte, még legbizalmasabb írásaiban is — a *Zibaldone*-ban és leveleiben — mindig egy kissé az olvasóközönség lebeg.

A Recanatiból való szabadulás gondolata az Operette Morali megírásának idején is állandóan foglalkoztatta Leopardit. Lehetőség erre azonban csak akkor nyílt, mikor 1825 márciusában Stella milanoi könyvkiadó tanácsért fordult hozzá Cicero összes munkáinak két nyelvű kiadása dolgában, majd a vállalkozás irányítására szerény tiszteletdíj mellett, őt házába hívta meg vendégül. Giacomo kapva-kapott az alkalmon. A júliusi meleg sem riasztotta vissza az utazás fáradalmaitól. 30-ára már Milanoban volt, de közben pár napra (július 25) megállt Bolognában, hogy köszöntse Giordnit és személyesen megismerkedjék Brighentivel. Ezek a barátok a csodálók olyan karát gyűjtötték köréje, hogy Giacomo a vidám városból kedvetlenül ment tovább Milanoba.¹⁴⁸

A lombard főváros hideg előkelőségével és az osztrák uralom feszélyező nyomásával már kevésbé volt ínyére. Fortunato Stella házában éppoly kevésbé érezte magát jól, mint az Anticiék római palotájában, mert otthoni szokásait nem követhette szabadon és alkalmazkodni volt kénytelen. „Első benyomásra lehetetlennek tetszik, hogy csak egy hétig is itt maradjak — írja öccsének 1825 július 31-én —, de mivel a tapasztalat megtanított arra, hogy kétségbeeséseim nem mindig észszerűek és nem mindig igazolódnak, nem merek még nyilatkozni...“ Az első benyomás azonban nem változott meg a későbbi napok folyamán sem. Másrészt Milanoban már a romantikus írók uralkodtak s ő — bármennyire is volt romantikus a lelkilete — a klasszikus formák nagy képviselőjeként állt velük szemben. S hazafias canzonei, melyek csak az imént jelentek meg újra Bolognában, nem voltak-e kitiltva Lombardiából?¹⁴⁹ Nem is bírta ki sokáig Milanoban. Anélkül, hogy a milanoi irodalmi berkekkel, Manzoni-val és körével érintkezést keresett volna, Stella havi 10 scudo tiszteletdíját elég anyagi bázisnak ítélve a megélhetéshez, szeptember 29-én újból Bolognába ment. Barátai szereznek ott neki egy gazdag velencei nemes ifjút, akit görögre és latinra taníthat havi 6 tallérért. Akad egy Piero Lisandro Polidoros nevű görög ember is, akinek olasz órákat ad havi négy scudoért. Köztük és a Stella számára készülő Petrarca-kommentárok közt oszlik meg napi munkája. A Teatro del Corso mellett, egy kiöregedett énekes házaspárnál szerzett neki Brighenti szállást és ellátást, és ezek az Aliprandiék szokásait — így azt, hogy mindig egyedül akart ékezni — tiszteletben tartották. Brighenti két leánya — Marianna, aki énekesnőnek készült és Annina — szeretettel vették körül. A penzióban pedig fel tűnt egy Rosa Padovani nevű fiatal énekesnő, akinek kedvéért Gia-

¹⁴⁷ Moroncini, *Epist.* I. köt. XI. 1.

¹⁴⁸ 1825. júl. 22., 31-i levelek. *U. ott* III. köt. 169, 174. II.

¹⁴⁹ *U. ott*, III. köt. 173. 1.; canzoneinek kitiltásáról a lombardiai tartományból, *u. ott*, II. köt. 75, III. köt. 133. II.

como Carlo Pepoli gróf visszautasításának tette ki magát. Mint a nemesi kaszinó alelnökétől, meghívót kért számára egy összejövetelre, mire Pepoli azzal felelt, hogy csak a tagok feleségei és „néhány előkelő hölgy” van meghíva. Leopardi szellemesen visszavág: „La mia Signora è maritata, benchè non abbia qui il marito per la ragion sufficiente che il marito stà a Modena. È distinta per un paio d'occhi che a me paion belli, e per una persona che a me, e ad alcun altri, è paruta bella. Ma che abbia altre distinzioni non so e non credo”. A nő szépség, báj, mindig valami bűvös hatást gyakorolt rá: „Valóban nem tudom, mi jobb foglalkozást találhat az ember a világon — mondja a Zibaldone egyik feljegyzése — tavasszal és ősszel, mint a szerelmet, s bizonyos, hogy egy szép lánnyal beszélni többet ér, mint a belvederei Apollo, vagy a capitolium Venus körül forgolódni”. S másutt a táncot így dicséri: „A nő sem a zenével, sem bármi más eszközzel nem tudja az embert annyira megbűvölni, mint a tánc: ez vonalainak nem tudom micsoda istenit kölcsönöz és testének több mint isteni erőt...”¹⁵⁰

Házigazdáinak művészkörén kívül Giacomo Tommasini bolognai belgyógyász-professzor házában meleg otthonra talált. Az orvosprofesszor felesége, Antonietta és asszony-leánya Adelaide Maestri egész életükben ragaszkodnak majd hozzá és örömmel emlékeznek „tudós társalgására, kedves modorára, a gyönyörű verses meg prózai dolgokra, miket felolvasott nekik”. A nagyrabecsülés köztük mindvégig kölcsönös maradt.¹⁵¹

Leopardi megjelenésében és modorában volt valami rendkívülien vonzó. Ranieri, később legbensőbb barátja, így írja őt le: „Középtermétű, hajlott és gyenge alkatú volt; arca halványan fehér, feje nagy, homloka széles és magas, szemei kékek és bágyadtak, orra keskeny, vonásai igen finomak, hangja szerény és kissé erőtlén, mosolya kimondhatatlan, szinte égi.”¹⁵²

A hidegtől való sok szenvedés ellenére, bolognai tartózkodását azonban a firenzei származású Teresa Carniani-Malvezzi grófnő tette főleg kellemessé. Ez a 45 éves szőke szépség megejtette a 27 éves ifjú szívét. Gyermekleány korában az öregedő Vincenzo Monti karolta fel és írt hozzá szerelmes leveleket. Most már az Árkádia-akadémia tagja és Pope *Elrablott hajfürt*-jének ismert fordítója. Késő éjszakába nyúló együttléteik alatt Leopardival irodalomról beszélgetnek. Az ügyes asszony ugyanis üstökénél akarja ragadni a szerencsét, hogy a kiváló stilisztának és filológusnak felolvashatja

¹⁵⁰ Saponaro, *id. mű* 192—193, Tonelli, *id. mű* 260. A szép lánnyal való beszélgetés élvezetéről és táncról: Moroncini, *Epist.* II. köt. 252, 287. II. A Zibaldoneban is (Össz. M., *Pensieri*, VII. köt. 258. I.): A 16—18 éves kislány arcában, mozdulataiban, ugrándozásában van valami „non so che di divino”, az ifjúság tiszta, érintetlen, friss virága, szüzi remény, ártatlanság, a rossz nem ismerése. S ez mély, kimondhatatlan hatást gyakorol a lélekre, mert azt szerelem és a bírás vágya nélkül felemeli.

¹⁵¹ Tonelli, *id. mű* 262. I.

¹⁵² *Sette anni di sodalizio*. 108. I.

Cacciata del tiranno Gualtiero címen készülő költeményét. E bizalmas együttlétnek az előkelő palotában a hónapos szoba szegény lakójának hamarosan legnagyobb vigaszává lettek. Megy Carlo-öccsének a naivan dicsekedő levél: „Egy firenzei születésű hölgyvel, aki egy itteni igen előkelő családba házasodott be, olyan viszonyba léptem, mely most életemnek nagy részét teszi ki. Már nem fiatal, de olyan kedves és olyan szellemes, hogy e tulajdonságai (hidd el nekem, mert eddig én is lehetetlennek gondoltam) pótolják ifjúságát és csodálatos illúziót teremtenek. Ismeretségünk első napjaiban valami lázas rajongás-félében éltem. Nem beszéltünk soha szerelemről, legfeljebb tréfából, de gyengéd és érzékeny barátságban élünk együtt kölcsönös bizalommal, mely olyan, mintha szerelém lenne a vele járó nyugtalanság nélkül. Igen nagyra becsül engem; ha felolvasok neki valamit, gyakran szívből, tettetés nélkül sír. Mások dicséretének nincs semmi értéke számomra, az övéi véremmé válnak és mélyen meggyökereznek a lelkemben. Szereti az irodalmat és filozófiát, s nagyon ért hozzájuk; sohasem fogyunk ki beszédteméből és szinte minden este nála vagyok Ave Maria-tól éjjel utánig, észre sem véve az idő múlását. Elmondjuk egymásnak minden titkunkat, bíráljuk egymást, figyelmeztetjük egymást hibáinkra. Egyszóval ez az ismeretség nagyon fontos időszakot jelent és fog jelenteni az én életemben, mert kiábrándított a kiábrándulásból, meggyőzött arról, hogy vannak valóban a világon olyan élvezetek, melyeket lehetetleneknek gondoltam és hogy én még képes vagyok állandó illúziókra, az ellenkező felismerés és belémgyökerezett megszokás ellenére. Egészen újjáébresztette a szívemet egy évekig tartó zsibbadás, sőt tökéletes halál után.”¹⁵³

A szép ábrándnak azonban hamarosan vége szakadt. A férfi féltékenykedett, felesége jóhírét féltve. Giacomo hamarosan ilyen sorokat kap tőle: „...tegnap este jó szízdást kaptam azért, hogy Önt éjjel utánig itt tartottam. Az én kedves életem párja rossznéven veszi, ha gyakori és hosszú látogatásokat fogadok, és én azért vagyok a világon, hogy másoknál többet szenvedjek és folyton gyakoroljam a csacsi erényét, a szent békétűrést. Szívesen látom pénteken este, ha Önnek úgy tetszik, és akkor megkezdjük az én költeményem vizsgálatát, ha Ön is így gondolja...”¹⁵⁴ A költő azonban hamar rájöhetett e kedvességek alatt rejlő önérdekre, és amilyen gyorsan tüzet fogott, éppoly gyorsan el is hidegült. Pedig az asszony igyekezett őt visszacsalni hálójába: „...látva, hogy nem megyek többé hozzá — írja Papadopolí-barátjának 1827 július 3-án — érdeklődött hogylétem iránt, de én nem mentem el hozzá, erre néhány nappal később ebédre hívott meg, akkor sem mentem; elutaztam Firenzéből anélkül, hogy viszontláttam volna... Bizonyos, hogy ennek a boszorkának fiatalsága, szépsége, kedvessége olyan nagyok, hogy ugyancsak erőre volt szükség, hogy ellenálljak.”

¹⁵³ 1826. máj. 30. Moroncini, *Epist.* IV. köt. 118. l.

¹⁵⁴ Sapegno, *id. mű* 196—197. ll.; Tonelli, *id. mű* 260 kk. ll.

Leopardi kiszáradt szívéből — mely pedig melegen buzog az atyjához, Carlohoz, Paolinához ez időben írott levelekben¹⁵⁵ — tehát a bolognai tartózkodás sem sajtolt ki az Idillekhez hasonló lírai költeményt. Csaknem kétéves ott tartózkodása (1825 szept. 29—1827 jún. 29) egyetlen verset termelt (1826 márc.), az is az Accademia dei Felsinei felolvasó ülésen történendő bemutatás céljából készült és az akadémia alelnökéhez, Carlo Pepoli grófhhoz van intézve.

Hogyan töltöd az őseid által rád hagyott henyélés idejét kedves Pepolim? — kezdődik a költemény, — mert ha a céltalan, vagy célját soha el nem érő munka a henyéléssel egyenlő értékű, henyél a paraszt, hajós, munkás, harcos és kalmár egyaránt. Az elérhetetlen cél: a boldogság csak vágyainkban létezik. A természet, hogy a belőle származó unalomban elszórakoztasson, az állatokat a létfenntartás gondjaival foglalja el. Csakhogy a civilizált ember ezeket másokra hárítja át. Az élet eltöltésének gondja annál nagyobb súllyal nehezedik rá. Ezen aztán nem segít sem gazdag nyáj, sem zsíros földek, sem borbipalást. Ki mulatozásban, ki utazásban, ki katonasorsban keresi az orvosságot. De hiába, valamennyinek

...nel petto,
 Nell'imo petto, grave, salda, immota
 Come colonna adamantina, siede
 Noia immortale, incontro a cui non puote
 Vigor di giovanezza, e non la crolla
 Dolce parola di rosato labbro,
 E non lo sguardo tenero, tremante
 Di due nere pupille, il caro sguardo,
 La più degna del ciel cosa mortale.

(Al conte Carlo Popoli 69—77. ss.)

Te — fordul újra barátjához — az élet tavaszán, mely komor, keserű, ellenséges annak, akinek nincsen hazája, költészettel és művészetekkel foglalkozol. Kívánom, hogy szép illuzióidat ősz fejjel is megőrizd. Én — tér önmagára a költő — érzem kihűlni szívemet. Mikor az már teljesen megkövesedik, mikor madárdal, tavasz, szelíd holdfény nem hatják többé meg, akkor a keserű valóságot: az örök és halandó dolgok sorsát fogom vizsgálni:

...a quale ultimo intento
 Lei spinga il fato e la natura; a cui
 Tanto nostro dolor diletto o giovi;
 Con quali ordini e leggi a che si volva
 Questo arcano universo; il qual di lode
 Colmano i saggi, io d'ammirar son pago.

(U. ott. 144—149. ss.)

¹⁵⁵ Atyjának is azt írja, „jobban szereti őt önmagánál... esküszik, vérét adná, hogy életének csak egyetlen napját is visszavásárolja... nincs kit jobban szeretne és imádná nálánál...“, „szívével csókolja a kezét“. (1825. dec. 25. Moroncini, *Epist.* III. köt. 28. 85. ll.)

Ha pedig népszerűtlenek lesznek munkái, nem sokat törődik vele, mert tudja, hogy a Hírnév istennője vak.

A Carlo Pepolihoz intézett canzone tehát filozófiai tartalmú, épp úgy, mint a Bruto Minore és társai. Kihűlt szívről tanuskodik valóban, és az Operette Morali nyomtatásban való megjelenésének árnyékát veti maga elé. Egy sorában azonban felvillan az All'Italia honfibúja és, bár tagadó értelemmel, egy kis idill-vázlat is akad benne:

Or quando al tutto irrigidito e freddo
Questo petto sarà, né degli aprichi
Campi il sereno e solitario riso,
Né degli augelli mattutini il canto
Di primavera, né per colli e piagge
Sotto limpido ciel tacita luna
Commoverammi il cor...

(U. ott. 127—133. ss.)

A költemény végén pedig őszinte meleg lírai hangon siratja boldogtalanságát:

...Io tutti
Della prima stagione i dolci inganni
Mancar già sento...

A kifejezés ismét csak latinos mondatszerkesztésen keresztül emelkedik ódai ünnepélyességre. Ahol nincsen bensőséges egyéni érzelmi mondanivalója, mindig ebben a formában nyilatkozik meg Leopardi művészte.

Szerepléséről, a díszes közönségről, a felkérés megtisztelő formáiról Carlo-öccsének 1826 április 4-én öntelt hiúsággal ír: „Azt mondják, hogy az én versem mély benyomást keltett és hogy mindenki, asszonyok és férfiak, olvasni akarják“. De más értesüléseink arról beszélnek, hogy a kérdéses húsvét-hétfői ülésen tíz helyi költő — valóban igaza van Leopardinak, amikor azt írja, hogy Bolognában irodalom alatt költészetet értenek — olvasott fel verseket négy órán keresztül, kezdve az Akadémia elnökén és alelnökén, s köztük Leopardi a hetedik volt, mi a költemény megértéséhez szükséges figyelmet már eleve is kétségesé teszi.¹⁵⁶

Pedig e körül az akadémia körül Leopardinak és barátainak nagy terveik voltak. A jól jövedelmező titkári állás, melyet régebben Pietro Giordani töltött be s melyet átmenetileg bizonyos Francesco Tognetti helyettesített, üres volt és nagyon megfelelt volna a költő hajlamainak. Bunsen római porosz követ támogatta az ügyet Somaglia kardinális államtitkárnál s ez — bár már előbb egy alkalmas katolikus irányú munka kiadását kívánta tőle¹⁵⁷ — írt is érde-

¹⁵⁶ Tonelli, id. mű 270. l.; Moroncini, *Epist.* II. kft. 141. l.

¹⁵⁷ Carlo Antici ilyen témákat ajánl neki: „A katolikus erkölcs“, (melyről írott munkáját Manzoni félben hagyta), „Platon, a spiritualizmus és a lélek halhatatlansága“.

kében a bolognai bíboros legátusnak, de ez Giacomo szabadgondolkodó voltára hivatkozva Tognettit nevezte ki, azt is felhívva eljárásának igazolására, hogy ez az állást hosszabb ideig helyettesítette, nagy családja van, és igen vallásos ember. Bunsen fáradásai egy római katedra megszerzésére, valamint egy távolabbi terve, hogy Bonnban szerezzen neki Dante-tanszéket, ugyancsak csődött mondtak. Egy urbinói katedra is szóba kerül, de nem sok kedve van hozzá, mert ez egy kis egyetemen nagy megkötöttséget jelentene részére.¹⁵⁸ Monaldo — nem remélve többé, hogy fiát viszsza tudja csalogatni Recanatiba — egyházi javdalmakat igyekezett neki szerezni, mit a fiú már-már hajlandó lett volna elfogadni azzal a feltétellel, hogy reggeli órái szabadon maradjanak, mivel — ahogyan írja — „csak reggel tud dolgozni, a nap többi része elveszett számára“. Azonban a kiszemelt egyházi javadalom álma is szertefoszlott.¹⁵⁹ Az egyedüli konkrétum továbbra is a Stella-tól húzott szerény tiszteletdíj maradt, mely közben 20 scudora emelkedett. Mikor aztán Petrarca-kommentárja elkészült, hogy anyagi bázisa megmaradjon, előbb olasz prózai, aztán költői antológia összeállítására vállalkozott. Apja nem segíthette úgy, ahogyan szeretette volna. „Már 15 hónapja — írja, — hogy távol vagy itthonról. Utaztál és segítségem nélkül tartottad fenn magadat. Ismered a szívemet és sejtethed, milyen fájdalomba került, hogy nem gondoskodhattam szükségeidről, sőt kedvteléseidről, s bár nem szorulsz segítségemre, én érzem szükségét és hő vágyát annak, hogy gyakran éreztessem Veled gyöngéd szeretetemet. A valóban gyászos idők, de még inkább Anyátok, aki — mint tudod — nemcsak diétán, de éhen tart, olyan magatartásra kényszerítettek, melyet elsősorban a szívem ítél el, no meg úgyszólván az igazság és ildomoság is. Azért mégis élek és valami távoli emlék mégis dereng bennem, hogy én volnék az úr a háznál. Hazatérőben vagy. Ha nincs semmire szükséged, annál jobb, de ha kell pénz az útra, valami kis adósságra, vagy egyébre, súg az apád és barátod fülébe. Ha nem akarsz semmit, úgy írd, mintha erről nem szóltam volna, mert leveleidet a családban felolvasom; ha van kívánságod, mondd meg bátran, mennyi kell és címezd a levelet Giorgio Felini, Recanati címre. Hiszen megértettél!“¹⁶⁰

Közben megjelentek a Nuovo Raccoglitoreban Leopardinak még Recanatiban írott idilljei, melyek közlésével vagy azért, mert egyszerűségüket nem becsülte eléggé, vagy mert intim hangulatukat habozott közszemlére bocsátani, nem sietett; s kezei közt voltak az Operette Morali próbaívei. Az utolsó novella után még kettőt csatolt: a *Copernico*-t és a *Dialogo di Plotino e di Porfirio*-t. Az első

¹⁵⁸ E tervekről: Össz. M., *Epistolario*, II. köt. 87, 112.; Moroncini, *Epist.* III. köt. 166—168, 177—78, 196. igyz., 224, 238, 241, 251. II.

¹⁵⁹ A feltétel persze egy vallásos tárgyú munka megírása lett volna: „Milyen győzelem lenne — biztatja őt atyja — a szent és bölcs embereknek, s milyen dicsőség az egyház és állam számára, ha országunknak talán legtanultabb fia kibontaná az egyház zászlaíját...“

¹⁶⁰ 1826. okt. 16-i levél. Piergili, *Lettere scritte a Leopardi*, id. mű 202. 1.

az egocentrikus világnézet ellen szól és a *Dialogo di un Folletto e di uno Gnomo* meg a *Dialogo della Terra e della Luna*-hoz kapcsolódik tárgyilag: De mennyire fölöttük áll formában és szellemességben! A Nap öccsellenciája megúnja, hogy a föld körül keringjen; nem hajlandó többé felkelni és a nap első óráját megbizsa, keressen egy költőt, vagy filozófust, aki a Földet rábírja, hogy most már ő forogjon körülötte. Ennek megbízásából a nap utolsó órája Copernicust kéri fel a közbenjárásra, akit elvezet a Naphoz, hogy az ügyet megtárgyalják. Copernicus ellenvetései tele vannak szellemes humorral. Végül is beleegyeznek, hogy megpróbálja a dolgot. Nap ökegyelmessége azt javasolja neki, ajánlja megírandó munkáját a pápának, így nem hogy meg nem égetik, de kanonoki stallumát is megtarthatja.

A *Dialogo di Plotino e di Porfirio* viszont a *Timandro e Eleandro* és a *Bruto Minore* érveit ismételi rendszeresebben az öngyilkosság kérdéséről. Új elem benne csak a sztoikus és heroikus megnyugvás a Sors akaratában. Kötelességteljesítés és emberi szolidaritás azok a végső gondolatok, melyekben kicseng ez a szép dialógus.

Ugyanekkor egy másik munkája, a *Martirio de' Santi Padri del Monte Sinai e dell'eremo di Baitù, composto da Ammonio Monaco. Volgarrizzamento fatto nel buon secolo della nostra lingua*, a terecento nyelvén hamisít és gyermeki tréfálkozó kedvének fellillanása nemcsak formája, de tartalma miatt is. Egyedül egy szerzetes szabadul meg a többi társától annyira óhajtott mártírumtól, mert egy száraz galyakból rakott halom alá rejtőzött a barbár támadók elől, így okoskodva: „vagy megmenekülök a barbárok kezéből, vagy megtalálnak s akkor sem érhet nagyobb baj, minthogy megölnék. De ha nem rejtőzöm el, akkor is csak ugyanez történik velem.” A ravasz barát terve sikerül.¹⁶¹

Mindez azonban Leopardit nem elégíti ki és a Zibaldone-ban újra feljegyzí: „Két lábon járó sír vagyok, aki egy halott embert hordozok magamban; egy régen igen érzékeny szívet, amely teljesen kiszáradt”. Nem segített ezen a helyzeten az sem, hogy 1826 november 3-án egy újabb bolognai téltől való félelmében hazalátogatott Recanatiba és csak a tavasz első sugaraival, április 27-én jött vissza Bolognába.¹⁶² A prózai Antológián kívül csak kevés Zibaldone-jegyzet őrzi e hónapok tevékenységét. Az utóbbiak között van egy, mely rendkívül élénken jellemzi Leopardi neurasztenikus munkamódját: (április 17) „...Leginkább lustálkodom és hajlamos vagyok vagy természetemnél fogva, vagy megszokásból a tunyaságra, de e nagy téletlenség közepette, ha egy szép napon alkalmam nyílik arra, hogy cselekedjem és sok mindent megtegyek, nemcsak gyorsan elintézek mindent, de még marad is szabad időm és ebben a szabad időben, (ahogy többször tapasztaltam), lázas szükségét

¹⁶¹ XIII. fej. Ily ironikus értelmű „vallásos” művet gyümölcsöz a sok buzdítás!

¹⁶² Saponaro, 199 kk. II.

érzem, hogy tegyek valamit, iszonyodom a semmittevéstől, mi elviselhetetlennek tetszik. Mintha nem is szoktam volna meg, hogy órákat, sőt úgyszólván hónapokat töltsék szobámban karbatett kézzel“. ¹⁶³ Ilyen órák és napok azonban az utóbbi időben nagyon megritkultak életében!

XIII. Költői újjáébredés.

Bolognában rövid ideig maradt (1827 április 27—június 29), mert csalogatta Firenzébe az ő fáradhatatlan dicsérőjének, önkéntes impresszáriójának, Giordaninak ott tartózkodása. ¹⁶⁴ Róla bízást tudhatta, hogy bevezeti őt az ott Vieusseux Antologia-já körül csoportosuló írók körébe. Hiszen már némileg hozzájuk tartozónak érezhette magát, mert Giordani közbenjárására ez a folyóirat közölte 1826 januári számában az első mutatót az Operette Morálból. Firenze ekkoriban a toszkán kormány liberális hajlamai folytán inkább volt irodalmi központ, mint Milano. A svájci származású Giampietro Vieusseux szalonjában így Itália legkiválóbb elméi adtak egymásnak találkozót: Giordani, Gino Capponi, Colletta, Montani. Itt találkozott Leopardi Manzoni-val is, aki a Promessi Sposi nyelvének és stílusának átvizsgálása céljából jött Toscanába. Leopardi sohasem nyilatkozott nagy vetélytársának híres regényéről. Hogy viszont Manzoni mit tartott Leopardi Operette Moráljáról, azt csak De Sinner egy megjegyzéséből következtethetjük, aki szerint elismerte volna, hogy az „a XIX. századi olasz prózának legkiválóbb alkotása.“ ¹⁶⁵ Ismeretségük azonban nem jutott túl a hideg udvariasságon. Általában Giacomo „sok ismerőst, de kevés barátot szerzett ott“ és első benyomása Firenzében is az volt, hogy nem szeretne huzamosan ott élni. ¹⁶⁶ A tél elől 1827 november 9-én Pisa-ba menekült, melynek enyhe, tenger melléki klímáját többen dicsérték előtte. A következő év június elejéig maradt ottan.

Pisa-ban éri őt az a nagy meglepetés, hogy szíve mintegy magától kinyílik és újból megtelik költői érzésekkel. Része lehetett ebben annak, hogy Pisa mindjárt első tekintetre rendkívül megtetszett neki. Különösen az Arno partjának széles, árnyékos sétányát szerette meg nagyon. Azután meg volt egy út, mely Recanatini emlékét idézte fel lelkében: „Van itt Pisa-ban egy bájos út, amelyet én az Emlékezés útjának nevezek; oda megyek sétálni, ha nyitott szemmel akarok álmodni...“ Biztosítja Paolina húgát, hogy *képzelet dolgában mintha egészen visszatért volna a régi jó időkbe.* ¹⁶⁷ Egy Soderini nevű kishivatalnok házában lakott s ennek sógornője, az alig 20 éves Teresa Lucignani, meg a vele szemben

¹⁶³ Össz. M., *Pensieri*, VII. köt. 227. 1.

¹⁶⁴ Firenzei tartózkodása 1827. jún. 29.—nov. 9-ig terjedt.

¹⁶⁵ A *Siècle* 1842. márc.—máj.-i számában.

¹⁶⁶ Brighentinek, 1827. júl. 24., Moroncini, *Epist.* IV. köt. 281. 1.

¹⁶⁷ Paolinának, 1827. nov. 12. és 1828. febr. 25. Moroncini, *Epist.* V. köt.

lakó Mason-lányok egyszerű munkás életükkel és gondtalan vidámságukkal a Leopardi palota egykori, gyermeksége emlékeiből előmerülő Teresa Fattorini-jára és Brini-jára emlékeztette. Így születik meg 1828 áprilisában (7—13-án) hét év óta ismét első igazi lírai verse: az *Il risorgimento*, mit azonnal követ az *A Silvia* (1828 április 19—20). A következő év tavaszán és őszén az emlékezésnek e csodás hangulata tovább folytatódik Recanatiban, hol egymás után teremnek legszebb idilljei: *Il passero solitario* (1829 jún.), *Le Ricordanze* (1829 szept. első fele), *La quiete dopo la tempesta* (1829 szept. 17—20), *Il sabato del villaggio* (1829 szept.), *Canto notturno di un pastore errante dell'Asia* (1829 okt. 22—1830 ápr. 9.)

Az *Il risorgimento* még elbeszélő természetű, s mikor Leopardi elbeszél, az ihlettel rendesen baj van. Elmondja rövid négy-soros, szinte metastasioian könnyed és végéles hangsúlyú szóval pontot tevő strófákban, melyeknek csak két középső sora rímeli, hogy már azt hitte, minden érzés kihalt a szívéből. De azután az idegesen szaggatott leírás után van a költeményben egy lírai mag. A költő maga is csodálkozik, hogy szíve újabban meglelevenedett:

Chi dalla grave, immemore
 Quietè or mi ridesta?
 Che virtù nova è questa,
 Questa che sento in me?
 Moti soavi, immagini,
 Palpiti, error beato,
 Per sempre a voi negato
 Questo mio cor non è?
 Siete pur voi quell'unica
 Luce de' giorni miei?
 Gli affetti ch'io perdei
 Nella novella età?
 Se al ciel, s'ai verdi margini,
 Ovunque il guardo mira,
 Tutto un dolor mi spira,
 Tutto un piacer mi dà.
 Meco ritorna a vivere
 La spiaggia, il bosco, il monte;
 Parla al mio core il fonte,
 Meco favella il mar.

(81—100. ss.)

A lírai természet-érzés felébredésnek rajzát azonban ismét okoskodás követi: Jól tudja ő, hogy a természet nincsen irántunk részvétellel; tudja, hogy az élet fájdalom, hogy romlott századától semmi jót sem várhat, hogy a csalárd nők csak játszanak érzelmeinkkel. Előző filozófiáját tehát nem tagadja meg. Egyedül szívének belső erőiből fakad ez a magános és csodálatos feltámadás.

Da te, mio cor, quest' ultimo
Spirto e l'ardor natio,
Ogni conforto mio
Solo da te mi vien.

Mancano, il sento, all'anima
Alta, gentile e pura,
La sorte, la natura,
Il mondo e la beltà.

Ma se tu vivi, o misero,
Se non concedi al fato,
Non chiamerò spietato
Chi lo spirar mi dà.

(149—160. ss.)

Az elbeszélés még hideg és okoskodó. De Leopardi megtalálta már újból régi idilljeinek egyszerű hangját, mi a költemény lírai magjában újra tele van őszinte mély, meggyőző érzéssel.

Az *A Silvia* már egyetlen meleg emlékkép abból az időből, mikor a recanatii palotában egészen elmerült tanulmányaiban és olykor-olykor az erkélyről látta a szemben lévő béresház ablakán keresztül Teresa Fattorinít boldogan szőni-dolgozni. A visszaemlékezésből pedig teljesen magától értetődőleg fejlődik a reflexió: ó természet! Miért csalogod meg oly keservesen az ifjúság reményeit? Teresa meghalt, én fájdalommal, bánatban élek. Azonban maga ez a gondolat is élményszerű képeken keresztül nyilatkozik meg:

O natura, o natura,
Perché non rendi poi
Quel che prometti allora? perché di tanto
Inganni i figli tuoi?

Tu pria che l'erbe inaridisse il verno,
Da chiuso morbo combattuta e vinta,
Perivi, o tenerella. E non vedevi
Il fior degli anni tuoi;
Non ti molceva il core
La dolce lode or delle negre chiome,
Or degli sguardi innamorati e schivi;
Né teco le compagne ai dì festivi;
Ragionavan d'amore.

(36—48. ss.)

S az emlék szinte álmhangulatot, a Silvia név valami világon kívüli szomorúságot idéz ezekben az elegikus zenéjű versekben. Érzés meg okoskodó gondolat teljes ötvényben, egylélekzetű hangulatban egysülnek.

Recanatiba való visszaérkezése után ezek az emlékek még jobban felszakadnak. Az otthon írott első költemény, *Le ricordanze* is elbeszélő jellegű, de mennyire más ez az elbeszélés, mint a Risorgi-

mento-é! Az emlékek, régi hangképek, hangulatok valósággal torlódnak fantáziájában. Régi gyermekszobájának ablakából nézi, mint egykor, a göncöl-szekeret, s felébred benne annak emléke, mily boldogan szemlélte akkoriban sokszor, a zöld fűvön ülve és a békák távoli brekegését hallgatva, a csillagokat. A szentjánosbogár bolyongott a sövény között; a cselédség beszélgetése kihallatszott a ciprusok és virágágyak illatában. A távoli tenger és kéklő hegyek a végtelenség felé vonzották.

E che Pensieri immensi,
Che dolci sogni mi spirò la vista
Di quel lontano mar, quei monti azzurri,
Che di qua scopro, e che varcare un giorno
Io mi pensava, arcani mondi, arcana
Felicità fingendo al viver mio!

(19—24. ss.)

Akkoriban még nem sejtette, hogy

l'età verde
Sarei dannato a consumare in questo
Natio borgo selvaggio, intra una gente
Zotica, vil; cui nomi strani, e spesso
Argomento di riso e di trastullo,
Son dottrina e saper; che m'odia e fugge,
Per invidia non già, che non mi tiene
Maggior di se, ma perché tale estima
Ch'io mi tenga in cor mio, sebben di fuori
A persona giammai non né fo segno.

(28—37. ss.)

Maga is érdes modorú embergyűlölővé lesz közöttük, s közben elszáll az ifjúság:

O dell'arida vita unico fiore!

A toronyóra ütése régi gyermekkori éjszakáira és főleg félelmére emlékezteti. A szülői házban nem láthat és hallhat semmit, ami édes emlékeket és képeket ne ébresztene benne. A nyugat felé néző erkély, szobája mennyezetének pásztorképei mennyi gyönyörűséget adtak neki régen. Amott hancúrozó játékától volt hangos a szoba. Bár most már tudja, hogy hiú minden ábránd, boldogság, dicsőség, akkor is, ha szíve majd teljesen elhal, kedvesek lesznek előtte ezek az emlékek. Gyermekkorában is hívta már a halált, mikor a vízmedence szélén ülve, kísértés fogta el, hogy benne lelje végét. Később a pislákoló mécs mellett róva a betűket, siratta boldogtalanságát. Ifjúságának emléke most himnust csal az ajkára:

Chi rimembrar vi può senza sospiri,
 O primo entran di giovinezza, o giorni
 Vezzosi, inenarrabili, allor quando
 Al rapito mortal primieramente
 Sorridon le donzelle; a gara intorno
 Ogni cosa sorride; invidia tace,
 Non desta ancora ovver benigna; e quasi
 (inusitata maraviglia!) il mondo
 La destra soccorrevole gli porge,
 Scusa gli errori suoi, festeggia il novo
 Suo venir nella vita, ed inchinando
 Mostra che per signor l'accolga e chiami?

(119—130. ss.)

Eszébe jut Nerina (Teresa Fattorini? Maria Bellardinelli? Brini?). Nem látja többé ablakánál, nem hallja többé hangját. Az „illatos dombok“-on más jár már. Elmúlt ifjúsága mint egy álom:

...e come un sogno
 Fu la tua vita. Ivi danzando; in fronte
 La gioia ti splendea, splendea negli occhi
 Quel confidente immaginar, quel lume
 Di gioventù, quando spegneali il fato,
 E giacevi.

(152—157. ss.)

De a költő nem felejtette el Nerinát. Folytonosan rá gondol most is:

...e fia compagna
 D'ogni mio vago immaginar di tutti
 I miei teneri sensi, i tristi e cari
 Moti del cor, la rimembranza acerba.

(170—173. ss.)

Az utolsó jelző szinte erőszakosan ébreszt fel a szelíd álmából, amibe e költemény beleringatott. Emlékezés meg jelen érzések szövik benne állandóan keresztül egymást:

...Qui non è cosa
 Ch'io vegga o senta, onde un'immagin dentro
 Non torni, e un dolce rimembrar non sorga.
 Dolce per se; ma con dolo sottentra
 Il pensier del presente, un van desio
 Del passato...

(55—60. ss.)

Amennyire idegesek, szaggatottak voltak az Il risorgimento strófái, annyira kényelmesen és szélesen mesélnek a Ricordanze

egyenetlen strófabeosztású, 11 szótagú, rímtelen sorai. Amennyire hidegen okoskodó volt helyel-közzel amaz, annyira az emlékek melegségétől és érzések ihletétől duzzadnak ennek reflexiói, melyek mélységes szomorúsággal vannak tele.

Az *Il passero solitario*, a *Quiete dopo la tempesta* és *Sabato del villaggio* egy-egy hangulatkép elmélyítéséből merítik érzéseiket. Recanati öreg tornyán naphosszat énekel egy rigó, „ed erra l'armonia per questa valle“. Körülötte ragyog a tavasz, a nyáj béget, csapatostól röpködnek a madarak. Félrevonulása hasonlít a költő magánosságához. Ő is egyedül maradt, maga sem tudja, miért és hogyan, mikor a többiek ünnepelnek és vígan töltik ifjúságukat. A madárka élte alkonyán szokását bizonyára nem fogja megbánni, mert a természet diktálta azt neki, de ő öreg korában vajjon nem fog-e bánattal, vigasztalansággal emlékezni elfecsért ifjúságára?

La quiete dopo la tempesta egy vihar utáni hangulatot, a *Sabato del villaggio* egy vasárnapelőtti estének idilljét vetíti elénk olyan képekkel, melyek régi gyermekkori emlékeinek és egykori jegyzeteinek lapjairól élednek újra. A zápor után újra kotkodácsolva kimerészkedő tyúk, a szakadozó felhő, a völgyben már napsugárt visszaverő folyó, a boltja ajtaján kikémlelő kézmíves, aki munkáját folytatja, a dézsával kióvakodó parasztszorongó, aki esővizet akar felfogni, az áruját kínáló zöldségárus kiáltása, azután a mosolygó napsütés győzelmes felragyogása, melyre a családok felnyitják erkélyük, terraszuk ajtaját, a messziről útját folytató kocsi nyikorgása, csilingelése: Ime az első idill kép- és hangsorozata. S a másiké ugyanilyen gazdag.

Alkonyodik. A parasztlányka a mezőről hazatér, fején fűcsomóval, kezében vasárnapi díszül rózsza és ibolya csokorral. Az öregasszonyka a nap utolsó sugarában sütkérezve háza lépcsőjén fon és ifjúságáról mesél. Sötétedik, az ég kékje elmélyül. A dombok és tetők árnyéka megnyúlik az újhold fényénél. A harang most ünnepet jelezve megszólal. A gyerekek csapatosan ugrándoznak a kis téren. A földmíves fűtyülve tér haza szerény vacsorájához és pihenő napjára gondol. Mikor pedig már minden elcsendesedik, a műhely lezárt ajtaja mögött hallatszik a munkáját befejezni siető asztalos kalapácsának és fűrészének hangja...

Mindkét költemény időben egymásután következő mozzanatokban (a zápor eláll — a felhő oszladozik — a nap kisüt — a nap felragyog — egészen kitisztul; alkonyodik — sötétedik — az újhold már árnyékot vet — a városka elcsendesül) sorol fel olyan emléképeket, melyeket ilyen együttesben, vagy ilyen egymásutánban egyszerűen nem tapasztalhatott. Egy másik nagy költő, Pascoli, felhívta a figyelmet arra is, hogy a *Sabato del villaggio* parasztlánykája aligha hozhatott kezében rózsát és ibolyát együtt, mert ezek más és más időszakban nyílnak. Leopardi emlékezete szedegeti és zsúfolja így egybe az emlékeket és melankólikus hangulatukból megint csak teljesen magától értetődően fejlík ki mindkettőben a reflexió: a kiállott veszély után az ember boldogan fellélekzik:

Si dolce, si gradita
 Quand'è, com'or la vita?
 Quando con tanto amore
 L'uomo a'suoi studi intende?
 O torna all'opre? o cosa nova imprende?
 Quando de'mali suoi men si ricorda?
 Piacer, figlio d'affanno...

(25—32. ss.)

Boldogságot a veszélytől, bajtól való menekülés és felszabadulás érzésében ad csak a természet, s a költemény, gúnyos hangon végződik:

...Umana
 Prole cara agli eterni! assai felice
 Se respirar ti lice
 D'alcun dolor: beata
 Se te d'ogni dolor morte risana.

(50—54. ss.)

A *Sabato del villaggio*-ban rövidebb, szeszélyesebb és az idill hangjával még inkább harmonizáló a gondolati kicsengés. Az ünnepelőtti este a legboldogabb órákat jelenti az ember életében. Az ünnepen már ismét a másnap gondjai foglalják el mindenki képzeletét. Egy kisiúhoz fordul, figyelmeztetve őt, hogy a gyermekkor is az élet ünnepét megelőző boldog időszak:

Garzoncello scherzoso,
 Cotesta età fiorita
 È come un giorno d'allegrezza pieno,
 Giorno chiaro, sereno,
 Che precorre alla festa di tua vita.
 Godi, fanciullo mio; stato soave,
 Stagion lieta è cotesta.
 Altro dirti non vo'; ma la tua festa
 Ch'anco tardi a venir non ti sia grave.

(43—51. ss.)

Új és teljesen egyéni mondanivalójához Leopardi új formát és új nyelvet is talál. Egyenetlen szerkezetű strófái, szabadon kezelt sorvégi és középrímei („Passata è la *tempesta*: odo augelli far *festa*...”) rendkívül változatos és símulékony zenei ritmusa és csodálatosan kifejező, egyszerű nyelve megvalósítják azt az álmot, mit a Parini-ban ideálul maga elé festett: „diletto più che umano, infinito...”; „naturale e compiuta bellezza”; „immaginativa ricca, varia, leggiere, instabile e fanciullesca”, mind megvannak bennük.

A *Canto notturno di un pastore errante dell'Asia* ismét meszszebb filozófiai távlatokat nyit és az Operette Morali némely darabjához (pl. Az Izlandi és a Természet) áll közel. Egy ázsiai nomád pásztor fordul benne a holdhoz:

Che fai tu, luna, in ciel? dimmi, che fai,
 Silenziosa luna?
 Sorgi la sera, e vai,
 Contemplando i deserti; indi ti posi.
 Ancor non sei tu paga
 Di riandare i sempiterni calli?
 Ancor non prendi a schivo, ancor sei vaga
 Di mirar queste valli?

(1—3. ss.)

Hasonlóan hasztalan bolyongás a pásztor élete is. De talán ő tudja, mi az értelme ennek a világnak s nem az-e a sorsunk, mint a rőzsét cipelő öreg embernek, aki hegyen-völgyön keresztül fárad, hogy aztán egy szakadékban lelje halálát. Fájdalomban születik a gyermek s vigaszra, csicsijgatásra van szüksége, hogy megnyugodjék. Vigasztalásra van szüksége később is. De hát akkor miért született?

Intatta luna, tale
 È lo stato mortale.
 Ma tu mortal non sei,
 E forse del mio dir poco ti cale.

(57—60. ss.)

Te talán tudod, mire való a halál, a reggel meg este és az idő hallgatag, végtelen múlása. S mire való a sok csillag:

A che tante facelle?
 Che fa l'aria infinita, e quel profondo
 Infinito seren? che vuol dir questa
 Solitudine immensa? ed io che sono?

(86—89. ss.)

Te halhatatlan vagy és mindent tudsz. Talán másnak használok életemmel?

... dell'esser mio frale
 Qualche bene o contento
 Avrà forse altri; a me la vita è male.

(102—104. ss.)

Nyájához fordul. Az boldogabb, mert nem érez fájdalmat és unalmat. Nyugodtan pihen az árnyékban, míg ő a fűvön ülve töpreng és nem találja helyét, nyugalját:

Se tu parlar sapessi, io chiederei:
 Dimmi: perchè giacendo
 A bell'agio, ozioso,
 S'appaga ogni animale;
 Me, s'io giaccio in riposo, il tedio assale?

(128—131. ss.)

S a költemény a nyájhoz és holdhoz intézve szavát, egy utolsó kétség kifejezésével végződik, melyre épp úgy nem kaphat választ, mint az előzőkre:

Forse s'avess'io l'ale
 Da volar su le nubi,
 E noverar le stelle ad una ad una,
 O come il tuono errar di giogo in giogo,
 Più felice sarei, dolce mia greggia,
 Più felice sarei, candida luna.
 O forse erra dal vero,
 Mirando all'altrui sorte, il mio pensiero:
 Forse in qual forma, in quale
 Stato che sia, dentro covile o cuna,
 È funesto a chi nasce il dì natale.

(133—143. ss.)

Hold, ember és nyáj sorsának, az élet és világegyetem rendeltetésének ily állandó összekeverése, a megváltozhatatlan problémák ily melankólikus felvetése, a Hold tanúul hívása ama feltételezésben, hogy az többet tud, mint mi, a pásztor közvetlen kérdésgetése: adnak eredetiséget a Zibaldone-ból ismert, immár hagyományos gondolatoknak. Itt aztán valóban intiutív költészetté varázsolódik Leopardi „filozófiája“. Az „Infinito“-n kívül egy Leopardi-versben sem érezzük annyira a végtelenség lehelletét, mint ebben a költeményben. Ahogy pedig a Sabato del villaggio olvasásakor alig jut valakinek az eszébe fennakadni azon, hogy a parasztlányka csokra ibolyából és rózsából van kötve, úgy itt, ebben az ideális költői világban sem kérdi magától senki: az ázsiai nomád pásztorok ilyen kiváló gondolkodók és filozófusok?

XIV. Fanny.

Megújult lírai érzékenység, idillikus hangulatú visszaemlékezés, a gondolatnak intuitív fantázia-képbe való feloldása, zenei forma, egyszerű kifejezés: közösségbe kapcsolják az imént tárgyalt pisai és recanatii költeményeket, melyek az első ifjúkori idillekkel tartanak szoros rokonságot.

A pisai és recanatii tartózkodás közé (Pisa, 1827 nov. 9—1828 jún. eleje; Recanati, 1828 nov.—1830 ápr. 29.) egy újabb firenzei nyár és ősz esik (1828 jún. eleje—1828 nov.). Újat azonban nem hozott ez a közbeeső időszak, hacsak érzékenységének és betegségének további fokozódását nem. Colletta így ír róla Gino Capponinak: „Leopardi rosszabbul van, mint bármely beteg, haldokló, vagy halott, mert halottabb a valóságos halottnál: a szél, levegő, fény, minden étel, minden mozdulat, fáradtság, henyélés, minden ártalmára van...“¹⁶⁸ Egy újabb női ismeretség, az irodalmi hajlamokkal

¹⁶⁸ Id. Saponaro, *id.* mű 256. l.

bíró. művelt Carlotta Lenzoni, sem vigasztalhatja. Tommasini felesége és leánya, akik meglátogatják és akikkel néhány boldog napot tölt, igyekeznek őt magukkal csalogatni Bolognába, de hiába!¹⁶⁹ Pedig Firenzében most még kevésbé találja helyét, mint első ott-tartózkodásakor. Giordani elment Piacenzába. Vieuseux össze-jövetelének vendégei folytonosan haladásról, fejlődésről, nemzet-gazdasági kérdésekről, gépesítésről beszélgetnek. Mit már az Ope-rette Morali-ban kigúnyolt s mi később még élesebb gúnyának tárgya lesz. A milanoi könyvkiadó számára vállalt munkákkal, a prózai és költői antológia köteteivel elkészült¹⁷⁰ és így a Stella-tól eddig húzott havi honorárium megszűnt. Ingerültségében nem szenvedheti környezetét, utálja a város kis, piszkos utcáit és visszatér az örök refrén: „Nagy kedvem volna véget vetni ennyi szenvedésnek és egy kissé tökéletesebben mozdulatlanra tenni magamat, mert idő-ről-időre a düh valóban elragd: de ne féljete, mert mégis csak lesz türelmem végig elviselni ezt az átkozott életet.”¹⁷¹ Ilyen kényszerítő körülmények között engedett végre atyja és testvérei sürgető hívásának s ilyen körülmények között folytatódott Recanatiban az emlékeknek ama álmvilága, melyre Pisaban nyílt meg a lelke.

Mintha az emlékezéssel búcsúzni akart volna a „natio borgo selvaggio”-tól, s le akarta volna írni minden háláját. Mert a panaszok ellene hamarosan újra kezdődnek. „L'orrore e la disperazione del mio stato” a kétségbeesésbe kergetik, hallják tőle napról-napra firenzei barátai. Egyik közülük, Pietro Colletta generális, aki egy történeti munkájának stílárius átjavításában szívesen venné Leopardi segítségét, 1830 márc. 23-án a következő ajánlatot teszi neki: „Azt mondtad egyszer nekem, hogy 18 francesconi havonta elég neked a megélhetésre: noshát meglesz a havi 18 francesconi egy évre a legközelebbi áprilistól kezdődőleg. Hónapról-hónapra én fizetem kezeidhez előre ezt az összeget, de csak az lesz a feladatom és fáradságom, hogy átadjam: semmit sem adok a magam pénztárcájából. Aki adja a pénzt, nem tudja, hogy kinek adja. És Te, aki megkapod, nem tudod, hogy kitől jön. Ha a kapott összeget valamikor vissza akarod fizetni, tekintsd kölcsönnek, de a dolog nem fontos, ha a visszatérítés lehetetlen lenne; senki se tudná, kitől kérje vissza az összeget és Te nem tudnád, hogy kinek add azt vissza. A dologgal részedről nem jár semmi kötelezettség. Bár adná Itália jó szerencséje, hogy visszanyerve egészségedet, nagy tehetségedhez méltó műveket írhas; de eme reménységem nem kötelez Téged semmire...”¹⁷²

¹⁶⁹ „Nem fogom soha elfeledni — írja — azt a hetet, mit Önnel és Édesanyjával töltöttem itt: legboldogabb firenzei napjaim voltak. Elgondolhatja, vagy inkább el sem képzelheti, mennyire hálás vagyok a rendkívüli szeretetért, mit iránymban mutatott.” Össz. M., *Epist.* II. köt. 318. l., Firenze, 1828. júl. 29-én.

¹⁷⁰ Össz. M., *Scr. Lett.*, II. köt. 372—74. ll.

¹⁷¹ Id., Saponaro, *id. mű* 251 kk. ll.

¹⁷² Össz. M., *Scr. Lett.* II. köt. 377—378. ll.

Giacomo sietve válaszolt és atyjának tiltakozása ellenére elfogadta az ajánlatot. „Anyától elkérheted kész végrendeletem piszkozatát — írja neki Monaldo Rómából, ahol rövidebb időt töltött — és megláthatod belőle, hogyan gondoskodtam Rólad halálom utánra. Mi kényszerít hát arra, hogy elhagyd az atyai hajlékot, hogy eltávolodj azok ölelő karjaitól, akik szeretnek, és hogy másutt keress szolgakenyeret, elhagyva azt, mit a természet otthonodban biztosít és azzal a szeretettel, símogatással fűszerez, melynek még emléket is el kell felejtened? Ismétlem, Giacomom, teljesen szabad vagy az elhatározásban és áldásom kísér, bármire is határozod el magad; de egy atyjának, aki elsőszülöttéhez szól, nem szabad eltitkolnia érzéseit.”¹⁷³

Április 9-én este még befejezte a Canto notturmo-t; 10-én reggel elutazott. Atyja fel sem kelt indulásához. Sejtethetjük, mennyire elítélte a „kegyelemkenyér” elfogadását, mikor pár évvel előbb már az ellen is fellázadt grófi önérzete, hogy fia Bolognában óraadásból él.

Giacomo nem látta többé viszont az atyai házat!

Firenzébe érkezve, Leopardi fellélekzik. Pár nappal hamarabb halála-hírét költötték. Most barátai egymásnak adják a kilincset és „örvendeznek jó arcszínén”. Újra jár Carlotta Lenzoni házába. Öntelten megírja haza, hogy Napoleon Lajos özvegye, Carlotta Napoleone hercegnő „fél Firenzét felforgatta, hogy rábírja, hogy meglátogassa őt”, s hogy albumjába szellemes bókot kellett beírnia.

Ugyanakkor, vagy kevéssel később egy demokratikusabb öröm is éri. 1831 március 20-án a pápai hatalom ellen fellázadt recanatiak képviselőjükül választották meg a szabad Romagna nemzetgyűlésébe. Azonban mire Leopardi a hivatalos értesítést a választásról megkapta, már újra az osztrákok voltak Riminiben. A megtiszteltetés, mit Leopardi udvarias levélben köszönt meg, a hazafias ódák egykori költőjének szól. Pedig kiábrándultságában mennyire távol volt már attól a régi gondolatkörétől.¹⁷⁴

E firenzei tartózkodásának mégsem ezek a legkimagaslóbb eseményei, hanem egyrészt eddig írt költeményeinek 1831-i kiadása,¹⁷⁵ másrészt barátsága Antonio Ranieri iránt és utolsó nagy szerelme, melyet Fanny Targioni-Tozzetti iránt érzett.

Költeménykötetét, mely már a Recanatiban legújabbban írott idilleket magában foglalta, 1830. december 15-én „toscanai barátainak” ajánlotta a következő dedikációval: „Sia dedicato a voi questo libro, dove io cercava, come si cerca spesso colla poesia, di

¹⁷³ Piergili, Lettere a Leopardi, *id. mű* 275—76. II.; L. válasza Colletta ajánlatára: *Össz. M., Epist.* III. köt. 337 kk. II.

¹⁷⁴ A megbízólevél: *Össz. M., Scr. Var. Ined.* 421—424. II.; Monaldo értesítése és tanácsa az óvatos magatartásra: *u. ott* 454—55. II.; L. válasza: *Össz. M., Epist.* II. köt. 600. I.

¹⁷⁵ „Canti del conte Giacomo Leopardi”. Firenze, per Guglielmo Piatti. 1831. *Össz. M., Scr. Lett.* II. köt. 377—78. II.

consolare il mio dolore, e col quale al presente (nè posso già dirlo senza lacrime) prendo comiato dalle lettere e dagli studi. Sperai che questi cari studi avrebbero sustentata la mia vecchiezza, e credetti colla perdita di tutti gli altri piaceri, di tutti gli altri beni della fanciullezza e della gioventù, avere acquistato un bene che da nessuna forza, de nessuna sventura mi fosse tolto. Ma io non aveva appena vent'anni, quando da quella infermità di nervi e di viscere, che privandomi della mia vita, non mi dà speranza della morte, quel mio solo bene mi fu ridotto a meno che a mezzo; poi due anni prima dei trenta, mi è stato tolto del tutto, e credo oramai per sempre... Ho perduto tutto: *sono un tronco che sente e pena*. Se non che in questo tempo ho acquistato voi: e la compagnia vostra, che m'è in luogo degli studi, e in luogo d'ogni diletto e di ogni speranza, quasi compenserebbe i miei mali, se per la stessa infermità mi fosse lecito di goderla quant'io vorrei, e s'io non conoscessi che la mia fortuna assai tosto mi priverà di questa ancora, costringendomi a consumar gli anni che mi avanzano, abbandonato da ogni conforto della civiltà, in un luogo dove assai meglio abitano i sepolti che i vivi."

A kötetet pár hónap alatt teljesen szétkapkodták. Ez a nagy siker különösen az Idilleknek szólt. Giordani lelkesülten kiált fel: „Milyen gyönyörű az az Ázsiában vándorló pásztor! Valóban elérted a stílus tisztaságának és világosságának legmagasabb tökélyét". A fiatal Giorberti, aki Firenzéből nemrégiben együtt utazott vele Recanati-ig és egészen személyének varázsa alá került, nemkevesebbé fukarkodik dicsérettel: „Véleményem szerint Ön felülmúlta Tasso Amintá-ját és mindazokat, akik megkísérelték, hogy az olasz költészetbe átültessék a görög poézis egyszerűségét és kristálytisztaságát".¹⁷⁶ Mindkét ítélet teljesen fedte azt, ami legfőbb törekvése volt Leopardinak.

Giacomo életébe ekkor lép be Antonio Ranieri, egy ifjú nápolyi menekült, aki politikai üldöztetés elől húzódott meg Firenzében. Nyolc évvel volt fiatalabb Leopardinál. Atyja 20 éves korában Rómába és Bolognába küldte tanulni, de őt jobban érdekelte Firenze, ahol a Giordani-Colletta-körhöz sodródott. Ahogyan maga feljegyezte, már 1827 június 27-én futólag megismerkedett Leopardival. Carlo Troyával, a nápolyi emigrált történésszel került azután jóbarátságba. Ennek tulajdonította, hogy — mikor 1828-ban anyja betegágyához készült haza, — az útlevelet megtagadták tőle. Francia-, Német- és Angolországban tett tanulmányút után 1830 szeptemberében érkezett vissza Firenzébe. Itt újból meglátogatta Leopardit Via de'Fossi-i lakásán s kétségbeesve találta, hogy a Colletta-segély megszűntével vissza kell mennie Racanatiba.¹⁷⁷ Ranieri később úgy

¹⁷⁶ Össz. M., *Scr. Var. Ined.* 478, 436—37. II.

¹⁷⁷ Mint Colletta ama leveléből kitűnik, mellyel 1831. ápr. 1-én az utolsó havi részletet a költőnek elküldi, az „Amici di Toscana” csak az ő baráti fantáziájában léteztek. A felajánlott összeget a maga zsebéből fizette. Össz. M., *Scr. Var. Ined.* 470—71. II.; Francesco Moroncini, *La retroscena del Sodalizio Ranieri-Leopardi*. Nuova Antologia, Roma, 1933. ápr. 1-i sz.

állította be a dolgot, hogy az ő nagylelkű segítségével maradhatott csak Leopardi továbbra is Firenzében.¹⁷⁸ Ma már azonban tudjuk, hogy a daliás természetű, szép szőke nápolyi szavait fenntartással kell fogadnunk.¹⁷⁹

Október 7-én Giacomo P. E. Viscontinak figyelmébe ajánlja a Rómába induló „nápolyi lovagot, qui mores hominum multorum vidit et urbes, az olasz-latin-görög irodalmakban jól tájékozottsággal bír és ritka tehetséggel dicsekedhet. Szép és nagy a szíve. Főleg fiatal és szép hölgyekkel akar megismerkedni, meg kutatni kíván Róma könyvtáraiban”.¹⁸⁰ Ez jellemképnek is beillik. Utazásának igazi oka az volt, hogy Firenzében megismerkedett egy Pelzet nevű kiváló drámai színésznővel, aki ekkoriban egy római stagioneban lépett fel. Őt követi Firenzébe ugyanez év novemberében, majd utána fut 1831 őszén Rómába és 1832 nyarán Bolognába — ezen az útján meglátogatta a Leopardi családot Recanatiban, — anélkül, hogy imádottnál meghallgatásra talált volna.

Leopardira főleg lelkesedése, iránta való csodálata — hiszen tanítványának vallja magát — szabadgondolkodó volta, erős gyákorlati érzéke és segítségére való készsége voltak nagy befolyással. 1831 januárjában összeköltöznek és költeményei gyorsan elfogyott firenzei kötetének új kiadását¹⁸¹ a szembaja miatt dolgozásra képtelen költő már az ő segítségével készíti elő. Ma már tudjuk, hogy e költemény-kötetnek sikere a szoros beosztással élő Leopardi szükségleteit egy időre fedezte, aztán 1832 októberétől, mivel közben atyja pénzügyei is rendeződtek, édesanyja beleegyezésével hayonta 12 francesconit kap haláláig, nem számítva a közbe-közbe Monaldotól érkező rendkívüli pénzajándékokat.¹⁸² 1831 szeptember elsején Vieusseux felajánlotta neki, hogy az Antológiában számonkint egy ívet közöl tőle, mi elég jelentős honoráriummal járt volna. Viszszautasította volna-e a költő e javaslatot, ha a nyomor szorongatta?¹⁸³ Arról is tudunk, hogy ugyanebben az évben ő áll jól Ranieri egy 2000 lírás váltójáért, mi már-már a letartóztatás veszélyével fenyegette. Leopardi haláláig, öt éven és kilenc hónapon keresztül tartó együttélésük alatt, mint erre adatunk van, sokszor a költő segítette ki barátját pénzzavarából. 1832-ben „Spettatore fiorentino” címen tervezett élclapját is azért akarta megindítani, hogy Ranierit valami jövedelemhez juttassa, de a cenzura megijedt a Leopardi által szerkesztett előzetes bejelentés ama gúnyos fogadkozásán, hogy „sem az ipar haladását, sem a társadalmi rend megjavítását, sem az emberiség tökéletesbítését” nem akarja szolgálni, csak sokat akar nevetetni és gyönyörködtetni — s nem engedélyezte a kiad-

¹⁷⁸ Antonio Ranieri, *Sette anni di sodalizio con G. L. Napoli*, 1880.

¹⁷⁹ Francesco Ridella, *Una sventura postuma di G. L. Torino*, 1897.

¹⁸⁰ *U. ott* 19. l.

¹⁸¹ Nápoly, 1835.

¹⁸² 1827. szept. 24-én írt, idézett levelének készségét többször megismétli. 1832. nov. 17-én kér Giacomo havipénzt édesanyjától és dec. 11-én köszöni meg kérésének teljesítését. Össz. M., *Epist.* II. köt. 505, 507. ll.

¹⁸³ Össz. M., *Scr. Var. Ined.* 478—79. ll.

ványt.¹⁸⁴ Ha Giacomo életének utolsó éveiben ismételten állított ki, utólag hozzájárulásukat kérve, apja, Carlo Antici, sőt Bunsen nevére váltókat,¹⁸⁵ abban a szívesen költekező, de otthonról csak csekély támogatásban részesülő Ranierinek is lehetett valami része.¹⁸⁶ Ez a hiú nápolyi öregkorában írt szerencsétlen munkájával mégis azt a téves legendát terjesztette el, hogy a születéstől teljesen elhagyott nagy költőt ő mentette meg az életnek és ő tartotta el csaknem 6 éven keresztül. Ugynő túlozta el Giacomo egészségi állapotának rajzát is az 1831—32. évekre vonatkozólag, hogy saját érdemeit e ponton is kiemelve. Igaz, hogy a költő ebben maga is segítette.¹⁸⁷

A kiváló firenzei orvosprofesszor és természettudós felesége, Fanny Targioni-Tozzetti iránt érzett utolsó nagy szerelmében is úgy látszik, nálánál szerencsésebb vetélytársa volt ez a testi-lelki jóbarát.

Fannyt, aki a szállásával szemben levő házban lakott, valószínűleg 1831 májusában ismerte meg és lett gyakori vendége. Főszenvédelye az autogramm-gyűjtés volt. Leopardi azonnal ír ismerőseinek,¹⁸⁸ hogy minél többel meglephesse, sőt Paolina-nővérét megkéri, emelje ki irodalmi levélgyűjteményének két kötetéből a Vieuseuxnek, Brighentinek, Stellának, Collettának írottakat, valamint saját leveleit és a többit küldje el neki Firenzébe.

Fanny és Leopardi viszonyáról alig tudunk többet, mint amit maga árul el róla.¹⁸⁹ Többet tudunk már a szépasszony Ranierivel való barátságáról, akihez írott levelei megmaradtak. Emelkedett jellemnek ismerjük meg őt belőlük. Mikor Ranieri Nápolyban van, folyton Firenzében maradt szobatársa útján küld neki üzenetet, melyek közül az 1833 január 29-i levélben közvetített a legkülönösebb: „Fanny, inkább mint valaha a Tied... Nagyban hízeleg nekem, hogy kiszolgáljam őt Nálad: mire kész is vagyok“. Am Ranieri minden érzését elfoglalta ekkoriban a Maddalena Pelzet iránti szerelem.¹⁹⁰ 1831 október 5-én újból utána utazott Rómába, s most már szobatársát is magával csalogatta. Ott töltötték együtt az egész telet 1832 márciusáig a Piazza Spagna elegáns negyedének Via delle Carrozze-beli kis lakásában. Talán az is közrejátszott Leopardi elhatározásában, hogy a politikailag kompromittált és száműzetés előtt álló Collettától akart eltávolodni, s hogy talán a Fanny iránt érzett szerelemtől is menekülni igyekezett. Erre mutatnak legalább is Carlo-öccséhez írott burkolt vallomásai: „Kérlek, ments fel attól, hogy egy hosszú regényt és sok szenvedést meséljek el Neked. Ha egy nap viszontlátjuk egymást, talán lesz erőm elmondani Neked

¹⁸⁴ *U. ott, Scr. Lett.* II. köt. 380—81. II.

¹⁸⁵ *Össz. M., Epist.* II. köt. 531—32, 525, 551. II.

¹⁸⁶ Moroncini *id. cikke* a *Nuova Antologia* 1933. ápr. 1-i sz.-ban.

¹⁸⁷ *Össz. M., Epist.* II. köt. 228—229, 432. II.

¹⁸⁸ *U. ott* II. köt. 421, 422, 424. II.

¹⁸⁹ Így vagyunk L. valamennyi szerelmével. Paul Hazard, *id. mű* 156. I.; De Sanctis, *Saggi Critici*, IV. köt. 301. I.

¹⁹⁰ Fr. Flora, *Leopardi e „Aspasia“*. *Nuova Antologia* 1909. jan.—febr.; A Carafa, *Nuova Antologia* 1909. aug. 16.

mindent. Egyelőre elégedj meg annyival, hogy az én római tartózkodásom olyan számomra, mint valami nagyon keserű száműzetés..." 1831 december 31-én ugyanannak: "...nagy áldozat volt részemről, hogy Rómába jöttem; pénzügyeim nem nyernek vele, hanem romlásba döntenek".

1832 márciusában tért vissza barátjával együtt Firenzébe. A Fanny iránti nagy szerelem 1833-ig, tehát összesen mintegy két évig tart.

Leopardi e talán legmélyebb szerelmének emlékét három költeménye őrzi: az *Il pensiero dominante* (1830 október előtt), a *Consalvo* (1832) és az *Amore e Morte* (1832). Mindhárom költeményének 1835-i nápolyi kiadásában jelent meg először.

Dolcissimo, possente
Domitator di mia profonda mente;
Terribile, ma caro
Dono del ciel; consorte
Ai lugubri miei giorni,
Pensier che innanzi a me sì spesso torni.
Di tua natura arcana
Chi non favella?

Csaknem oly általános gondolattal kezdődik az *Il pensiero dominante*, mint az *Alla sua donna*. De azután mindjárt egy konkrét, személyes érzés vonásait kezdi felvenni a költemény hangja. Mióta a szerelmi gondolat agyában megtelepedett, villámként elriasztott maga körül minden más gondolatot, s mint gigászi torony egyedül uralkodik benne. Szemében minden más cselekvés és az egész élet semminek tűnik. Égi gyönyöre mellett minden csak unalom, s a világgal való száraz, érdes érintkezés után, mint vídám kertbe tér meg hozzá. Nem is tudja elképzelni, hogyan élhetett azelőtt nélküle. A halál most nem riasztja; gögös korának gyávasága, mely üres reményekből táplálkozik minden fecsegő és ellenséges erénye, megvetésre indítja, mert tudja, hogy magasan felette áll. A szép gondolatok ellenségét és a szerelem méltó megvetőjét, az alacsonylelkű népséget, lenézi. A többi érzés mind eltörpül szerelme mellett. Az ad egyedül értelmet az életnek és teszi édesebbé a halálnál. Nem sajnálja az élet fájdalmait, melyeken keresztül eljutott hozzá, s ily célért a régi utat újból végig járja. Valóságos paradicsommá varázsolja a világot ez a gondolat csodás bűvöletével. Elfelelteti a föld keserveit és a valóságot: „Tali son, credo, i sogni degl'immortali”. Tudja róla, hogy az is csak „sogno e palese error”, de megszépíti az életet, mert isteni és

... spesso al ver s'adeguava,
Nè si dilegua pria, che in grembo a morte.

Érzi, csak a halál fogja ezt a gondolatot megsemmisíthetni:

Ch'a vivi segni dentro l'alma io sento
Che in perpetuo signor dato mi sei.

Más álmokképekkel való összehasonlításban a valóság mindig elhalványul, de

... Quanto più torno
A riveder colei
Della qual teco ragionando io vivo,
Cresce quel gran diletto,
Cresce quel gran delirio, ond'io respiro.
Angelica beltade!

(125—130. ss.)

Minden más arc csak halvány másolata az ő szépségének. Mióta meglátta, volt-e komoly gondja, mi ne rá vonatkozott volna?

... quanto del giorno è scorso,
Ch'io di te non pensassi? ai sogni miei
La tua sovrana imago
Quante volte mancò? Bella qual sogno,
Angelica sembianza,
Nella terrena stanza,
Nell'altre vie dell'universo intero,
Che chiedo io mai, che spero
Altro che gli occhi tuoi veder più vago?
Altro più dolce aver che il tuo pensiero?

(138—147. ss.)

A *Dolce Stil Nuovo* intellektualizmusára emlékeztet ez a canzone. S Dante Vita Nuovájával, a *Donne ch'avete intelletto d'amore* hangjával van is benne bizonyos rokonság. De szerelmi gondolatát át- meg áthatja érzése. Az egész életre szóló szerelem lelkesültsége, kizárólagossága nyilatkozik meg benne a világirodalomban talán egyedül álló érzelmi meggyőző erővel úgy, hogy a költőre gyakorolt lelki hatás, a kedves testi, vagy szellemi megalkotottságának gondolata teljesen ki marad zárva. Bár Leopardi hangsúlyozza, hogy ez esetben a valóság nemhogy lerontaná, de szítja illúzióját, mintha érzése, illetve „gondolata” elszigetelődne magától tárgytól is.

Az *Il pensiero dominante* Leopardi első olyan canzone-ja, mely az ünnepélyes, latinos Parini-i stílus elhagyásával az idiilek görögösen egyszerű hangját alkalmazza egy magasztos érzés kifejezésében.

Az *Amore e Morte* az *Il pensiero dominante* egy már egybe-
bűtött is kifejezett gondolatát (46—50 ss.) fejt ki egész költeménnyé. Szerelmi érzés, meg halálvágy — „come, non so” — mindig együtt járnak. A szerelem ébredése a halálra való készséggel jár együtt és tartalma alatt is hányan készek meghalni, vagy halnak is meg szerelmükért! A „józan” emberek megbotrátkoznak e felett. A gúnyból (88—95 ss.), mi már az *Il pensiero dominante*-ban is epizodikusan megszólalt (59. kk. ss.), a halál fohásza születik.

E tu, cui già dal cominciar degli anni
Sempre onorata invoco,
Bella Morte, pietosa
Tu sola al mondo dei terreni affanni,

Se celebrata mai
 Fosti da me, s'al tuo divino stato
 L'onte del volgo ingrato
 Ricompensar tentai,
 Non tardar più, t'inchina
 A disusati preghi,
 Chiudi alla luce omai
 Questi occhi tristi, o dell'età reina.

(96—105. ss.)

S belöle ismét, amint ez a kezdet „Fratelli“ megszólításának emberi szolidaritáshoz illik, sztoikus, büszke nyugalom származik:

Me certo troverai, qual si sia l'ora
 Che tu le penne al mio pregar dispieghi,
 Erta la fronte, armato,
 E renitente al fato,
 La man che flagellando si colora
 Nel mio sangue innocente
 Non ricolmar di lode,
 Non benedir, com'usa
 Per antica viltà l'umana gente;
 Ogni vana speranza onde consola
 Se coi fanciulli il mondo,
 Ogni conforto stolto
 Gittar da me; null'altro in alcun tempo
 Sperar, se non te sola;
 Solo aspettar sereno
 Quel di ch'io pieghi addormentato il volto
 Nel tuo virgineo seno.

(108—124. ss.)

Alfrède de Vigny *Mort du loup*-ja jut eszünkbe e soroknál. Egy Pisitóiában felállított Rafael-mellkép alá fogalmazott feliratban, a halálhoz, szerelemhez még a dicsőség érzését kapcsolja hozzá harmadiknak: „Boldog a dicsőség miatt, melyben élt; még boldogabb a szerencsés szerelem folytán, mi osztályrészéül jutott; legboldogabb élete virágában elnyert haláláért“¹⁹¹

A harmadik darab (*Consalvo*) egy szentimentális történeten keresztül fejezi ki szerelmi érzését. Itt is újra halljuk, hogy

Due cose belle ha il mondo:
 Amore e morte...

(99—100. ss.)

Még az Il pensiere dominante-nál is határozottabban kifejezésre jut előző filozófiájával ellentétes boldogságérzete:

¹⁹¹ 1832. *Scr. Lett.* II. köt. 383. I.

...non è già sogno
 Come stimai gran tempo, ah! lice in terra
 Provar felicità. Ciò seppi il giorno
 Che fiso io ti mirai...

(123—126. ss.)

Consalvo forrón szereti Elvirát, de azt egész életében nem merte bevallani. Halálos ágyán egy csókot kér tőle búcsúzóul, azután boldogan leheli ki lelkét.

Keserű kifakadás a világ ellen itt is akad. S Leopardi a részletekben is magára gondolt?

Sempre in quell'alma
 Era del gran desio stato più forte
 Un sovrano timor...

(20—22. ss.)

A kedves itt valamivel egyénibben jelenik meg, mint Leopardi egyéb költeményeiben. Leírja szemeit, hangját. „Bellissima donna“, „il guardo di mille vezzi sfavillante“, „bocca già tanto desiata“, „l'infinito affetto“, „sorriso d'amor“; „la tua diletta immagine“ eddig alig ismert kifejezések Leopardi költészetében. Élényszerűen hat az is, hogy — bár szóval soha sem mondta — mindenki tudott szerelméről: Elvira is.

Ascoso innanzi
 Non ti fu l'amor mio per alcun tempo;
 Non a te, non altrui; che non si cela
 Vero amore alla terra. Assai palese
 Agli atti, al volto sbigottito, agli occhi,
 Ti fu: ma non ai detti...

(86—91. ss.)

(„A te dinnanzi Me timido, tremante“ mondja az Aspasia is. 94—95. ss.) Majd utóbb ismét:

...come tremar son uso
 All'amaro calcar della tua soglia,
 A quella voce angelica, all'aspetto
 Di quella fronte...

(137—140. ss.)

Ő is talán azt álmodta, hogy halál és szerelem egyszerre fogják elönteni a lelkét, mint a Consalvoét?

...e innanzi sera il primo
 Suo dì felice gli fuggia dal guardo.

(144—150. ss.)

Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy ebben az elbeszélésben van elrejtve Leopardi legegényebb, legföldibb szerelmi vallo-

mása. Elvira valóbb jelenség Silviánál, Nerinánál, a *Pensiero* dominante hölgyénél, nem is szólva az *Alla mia Donna*-ról. Az 1835-i végleges kiadásban Leopardi a *Consalvo*-t az *Idillek* ama csoportjához csatolta, mely az *Il primo amore*-val kezdődik s a *Passero solitario*-t, *L'infinito*-t, *La sera del dì di festa*-t, *Alla luna*-t, *Il sogno*-t és *La vita solitaria*-t foglalja magában.

XV. Az utolsó kiábrándulás.

Hogyan szakadt hirtelen vége ennek a nagy szerelemnek? Nem tudjuk. Leopardi később úgy vallja, hogy ő egy álomképet szeretett; nem szeretnének a hibája, ha annak nem felelt meg a valóság („spesso incolpa la donna a torto”). „Cadde l'incanto”, ime a kiábrándulás igazi oka. Gyors hangulatváltozásokra egyébként is számtalan példát lehetne felhozni Leopardi levelezéséből. Amilyen hirtelen szakított Malvezziivel és Carlotta Lanzonival, ugyanolyan hirtelen ábrándult ki Fannyból is. De ez a csalódása volt a legkeserűbb, ami szerelmének mélységét bizonyítja. Giacomo sértődékeny természete is hozzájárulhatott a szakítás előidézéséhez. Erre mutat az is, hogy Nápolyba történt távozása után, Fanny, Ranierihez írott leveleiben ismételten küld meleg üdvözlést Leopardinak, érdeklődik egészségi állapota felől, sőt egyszer céloz neheztelésének okára is. Leopardi halálakor ezt írja Ranierinek: Ön bárkinél jobban tudja, kacérkodtam-e a legkevésbé is azzal a szegény Leopardival és összeegyeztethető-e jellememmel, hogy gúnyt űztek egy olyan szerencsétlen és derék emberből, mint ő¹⁹².

A csalódás nem is fakaszt egyebet az első közvetlen benyomás hatása alatt, elegikus sóhajnál a költő lelkéből (*A se stesso*. Firenze 1833 szeptember táján; először megjelent a *Canti* 1835-i kiadásában). Ehhez a rövidke költeményhez tökéletes hangulati egységével csak az *Infinito* hasonlítható:

Or poserai per sempre,
Stanco mio cor. Perì l'inganno estremo
Ch'eterno io credei. Perì...

Vele a kedves ábrándoknak még a vágya is kihalt szívéből. Semmi sem érdekli többé:

Amaro e noia
La vita, altro mai nulla; e fango è il mondo.

¹⁹² Korábbi levelekben: „E di Leopardi che n'è? Io sono già nella sua disgrazia, non è vero? ed il grand'amore si convertì in ira; ciò mi è accaduto sovente...”; „Salutatemi tanto L. che godo molto sentir bene, gli avrei ben volentieri scritto in questa circostanza, per dimostrargli il mio interesse, ma ho temuto che non avrebbe gradito la mia lettera, e mi son taciuta, e contentata di domandarne a voi...” Id. Tonelli, *id. mű* 346. l.

A sors csak a halált tartogatja már számára. Vesse meg hát önmagát, a természetet, a kegyetlen végzetet és „l'infinita vanità del tutto.”

Csak mikor 1933. szeptemberében barátjával Nápolyba utazik, hogy kedvéért ott meglepedjék, válik a következő tavaszon bosszúálló keserűséggé ez a csendes és mély rezignáció. Firenzétől nem csak azért volt könnyű megválnia, mert az érzelmi kötelékek végleg megszakadtak, melyek oda kötötték, de azért is, mert Toscanában ép ekkor a politikai reakció kapott lábra. Giordanit és utána Collettát a rendőrség kiutasította, Vieusseux társasága elszéledt, az Antológiát beszüntették.¹⁹³ Ilyen hangulatban és lelki állapotban született meg az *Aspasia*, (megj. az 1835-i Canti-kiadásban), mely mintegy palinódiája, visszaéneklése a *Pensiero* dominante-nak.

„Tornami a mente il dì...”, így kezdődött Leopardi első szerelmi dala, az *Il primo amore*; „Tornami dinanzi al mio pensier”, így kezdődik az utolsó.¹⁹⁴ Mert az *Aspasia* is még mindig szerelmi dal! Bevallja, hogy még mindig feltűnik emlékezetében a kedves arc:

...mai non sento
Mover profumo di fiorita spiaggia,
Nè di fiori olezzar vie cittadine,
Ch'io non ti vegga...

(10—13. ss.)

De most már gyűlöletes előtte első tavaszi találkozásuk emléke, mikor egy kereveten fekve, „circonfuso d'arcana voluttà”, gyermekei ajkára jelenlétében cuppanós csókot nyomott s közben fehér nyakát, szép keblét kacéran kivillogtatta. Azzal vádolja, hogy kiszámított mesterkedés volt az egész! Isteni sugárként hatott rá szépsége. Érzését, mit eddig soha sem tett költeményeiben, csak zenei hasonlaltal tudja kifejezni:

...Simile effetto
Fan la bellezza e i musicali accordi,
Ch'alto mistero d'ignorati Elisi
Paion sovente rilevar...

(34—37. ss.)

A nők azonban nem is sejtik, milyen érzelmeket keltenek szépségükkal:

In simil guisa ignora
Esecutor di musici concenti
Quel ch'ei con mano e la voce adopra
In chi l'ascolta.

(67—70. ss.)

¹⁹³ P. Hazard, *id. mű* 95. l.

¹⁹⁴ Mindkettővel Petrarca szonettjére emlékszik: „Tornami a mente, anzi v'è dentro...”

Szűk homlokuk képtelen valami nagy gondolatot befogadni s megérteni, hogy nem is ők, de az általuk ébresztett álmok az, amit szeretünk. Kegyetlen sorok:

Non cape in quelle
Anguste fronti ugual concetto.

(52—53. ss.)

A régi tűz már elhamvadt: „Perchè io te non amai, ma quella diva“. Hengegjen hát el ám, hogy ő egyedül volt képes meghajlítani büszke homlokát. Ő nem törődik vele. Bár elvesztette is utolsó érzéseit s ábrándját és csillagtalan éjszakához hasonlít az élete, elég bosszú az neki, hogy a fűben feküdve nézi a földet, tengert, eget — és mosolyog:

Già del fato mortale a' me bastante
E conforto e vendetta è che su l'erba
Qui neghittoso immobile giacendo,
Il mar la terra e il ciel miro e sorridente.

(109—112. ss.)

A természet végtelensége és a mosoly fölénye megnyugtató és megvigasztalják!

Az Aspasia után még két költemény született az utolsó szerelmi csalódás hangulatából. A halálról szól mindkettő, látszólag személytelen és leíró vonatkozásban: *Sopra un basso rilievo antico sepolcrale* és *Sopra il ritratto di una bella donna*. Az elsőben a „csak ha bimbóíróval asznak a virágok, óh ez fáj“-téma, a másodikban a szépség és porrá válás ellentéte adja meg érzelmeinek kiindulópontját.

XVI. Irónia és szatíra.

Még Firenzében az Aspasia iránti szerelem idején írta Leopardi az Operette Morali két utolsó novelláját, a *Dialogo di un venditore d'almanacchi e di un passeggiere* és a *Dialogo di Tristano e di un amico* címűeket, majd Nápolyban állította össze a Zibaldone-ból 111 gondolatának gyűjteményét, melyek szinte mind abba a körbe vágnak, melyet a költő szeretett „la scienza dell'animo umano“-nak nevezni.¹⁹⁵ (E gyűjteménye csak halála után, 1845-ben jelent meg Firenzében.)

A Venditore d'almanacchi az Operette Morali legrövidebb dialógusa. Tartalma mindössze ennyi: Az új évet mindig boldogabbnak reméljük az elmúltnál s nem szeretnők, ha hasonlítana hozzá, vagy az visszajönné. Azért örömmel vesszük meg mindig az új naptárt s eladója vígan kiált: „Grazie, illustrissimo; a rivederla. Almanacchi, almanacchi nuovi; lunari nuovi!“

Trisztán párbeszéde egy barátjával azonban új hangon zárja le az Operette Morali 1834-i kiadását. Gúnyos prózai palinódia már

¹⁹⁵ Össz. M., *Pensieri*, I. köt. 161. 1.

ez, ahogyan egy évvel később verses „Palinodia“-ban vonja látszólag vissza ironikusan egész addig vallott filozófiáját.

Rájött — mondja Trisztán —, hogy életbölcseége ócskaság: Salamonnal és Homerossal egyidős. „Felismertem, hogy az ember boldogtalansága elménk egyik begyökeresedett tévedése és hogy e vélekedés téves volta és az élet boldogsága a XIX. század nagy felfedezéseinek egyike.“ Hisz most már a Haladásban, bár az antikokat testben és szellemben magasabbrendűeknek ítéli. Hisz az ujságlapok mély filozófiájában, bár úgy látja, hogy a maga százada, mint a rossz gyerek, mindent jobban akar tudni és mindent újra akar kezdeni. Hisz a tömegek magasabbrendűségében, melyben az egyén el kell hogy tűnjék. De főleg: „Éljen a statisztika! Éljenek a gazdaságtudományok... a zseblexikonok, kézikönyvek, századunk annyi szép gyümölcse; és soká éljen a XIX. század, amely talán szegény tényekben, de annál gazdagabb szószátyárkodásban...”

Még egy prózai darab tartozik az Operette Morali ihletköréhez, a *Comparazione delle sentenze di Bruto Minore e di Teofrasto*, melyet azonban nem vett fel a gyűjteménybe. Benne ironikus mosollyal fejt ki, hogy Brutus halálán megtagadta az erkölcsöt, Teofrastes a dicsőséget, melyek szolgálatában egész életüket eltöltötték.

A verses *Palinodia* (1835) még maróbb a Trisztán burkolt vádbeszédénél. Firenzei barátjához, Gino Capponihoz, a „Storia della repubblica di Firenze“ írójához intézi, alkalmasint a Vieusseux-összejöveteleken egykor folyt viták és fejtegetések emlékével, melyekben Capponi az új eszmék legtekintélyesebb képviselője volt.

„Errai, candido Gino; assai gran tempo, E di gran lunga errai...” kezdi. Mea culpa! Boldogtalannak mondtam a halandó embert — „ha ugyan halandónak szabad vagy lehet mondani az embert“ — s kinevették. De most a szivarok füstjében, a cukrászsütemények ropogtatása, katonai parancsszóval rendelt fagyaltok, tányércsörömpölés és kanálhadonászás közepette az ujságokból áradó ragyogó fény megmutatta nekem tévedésemet. Virágok közt visz az emberek útja. Az emberi nem boldog és egy új aranykor felé haladunk, mely az általános szeretet, a vasút, a kereskedelmi fellendülés, gőzgép, nyomdászat és — kolera jegyében egyesíti az emberiséget. A tölgy meg fenyő mézet izzad, ha ugyan valcerre nem fognak kerekedni. A gépek biztosítják a haladást!¹⁹³ Azért persze háború, gyilkosság lesz ezentúl is. Amíg fűszerekkel és egyébbel aranyat lehet keresni az újvilágban, ez magától értetődik.

¹⁹³ A Zibaldone-ban már régebben vallotta (Össz. M. *Pensieri* IV. köt. 308. l.): „Az ember nem tökéletesbül, de romlik. Nem inkább tökéletesbülő vagy romlandó más élőlénynél. Nevetséges, de természetes, hogy romlandóságunkat, degenerálódásunkat a legfinomabb és legkörültekintőbb elmék tökéletesülésnek vették“. A hegeli szellemi fejlődéssel szemben ő a herderi szerves fejlődést vallja, a civilizációk születését, kibontakozását és elsenyvedését. „A modern civilizáció — mondja (u. ott VII. 101.) — nem folytatása és továbbfejlődése az antiknak: két különböző és egymástól elütő műveltségről van itten szó“.

Lesz mindég gazdag és szegény, gonosz elnyomó és szegény elnyomott is. De ezek — mondjátok Ti — az előző korok szomorú öröksége. Persze, nem látjátok, hogy e bajok az örök emberi természetből fakadnak. A berendezés, bútorzat hónapról-hónapra más és mindig kényelmesebb lesz. A Temze alatt az alagútnak már készen is kellene lennie. A jövő nemzedék már a bölcsőben fogja megtanulni, mennyi sőt, húst lisztet fogyaszt havonta faluja, az ujságok tömegével pedig be lehet majd fedni síkot-halmot, sőt a tengerek nagy részét. A természet, mint valami kegyetlen gyermek, amint elkészül valamely építményével, mindjárt szét is rombolja azt, hogy másutt használja fel alkatrészeit, s boldogtalanná teszi az emberiséget. Ezt pedig a XIX. század éppoly kevésbé tudja megakadályozni, ahogyan nem tudta a X. és IX. s nem fogja tudni egy jövő század sem. Követőid közül, dicséretre méltó Gino, egy kiváló költő, sőt minden emberi tudás tudósa és megjavítója — a dalamata Niccolò Tommaseo, aki az Operette Moralit Firenzében erős kritikával illette volt, némi joggal magára vette a célzást — azt tanácsolta nekem, hagyjam már végre az egyéni panaszkodást és foglalkozzam férfias korunkhoz méltóbb gazdasági tanulmányokkal.

Canta i bisogni
Dei secol nostro e la matura speme...
(237—238. ss.)

Mire én hangosan felkacagtam, de most már bánom, mert rájöttem,

...ch'al secol proprio vuolsi,
Non contraddir, non repagnar, se lode
Cerchi e fama appo lui, ma fedelmente
Adulando ubbidir...
(246—249. ss.)

E század kívánalmait elegen éneklik. Én ezért arról a reményről fogok dalolni, melynek biztos záloga az olasz hazafiak és carbonarik által hordott szakállak torzomborz tömege.

Cresci, creci alla patria, o maschia certo
Moderna prole. All'ombra de'tuoi velli
Italia crescerà...

Sok szavalásuknak gyümölcsét a boldog jövő nemzedék fogja leszakítani:

...a te serbato
È di cotanto favellare il frutto;
Veder gioia regnar, cittadi e ville,
Vecchiezza e gioventù del par contente,
E le barbe ondeggiar lunghe due spanne.
(275—279. ss.)

A Tristano-nak még elvi magasságban tartott kritikája a Palinodia-ban keserű szatírává lesz, bizonyos személyi éllel a

„naív“ Gino Capponival és a tudálékosnak bélyegzett Tommaseoval szemben, mit a Sanchini-páter megijesztéséről szóló gyermeki verseszet óta Leopardinál nem tapasztaltunk. Tommaseo ellen különben egy haragos cikket is írt Leopardi, amelyet azonban Ranieri, mint „hozzá méltatlant,“ utóbb megsemmisített.¹⁹⁷

Még maróbb az 1835 felé írott másik szatírája, melyet költeményeinek végleges gyűjteményéből kihagyott. Az új hívők, a *Nuovi credenti*^{197a} — mint a filológia kiderítette — az *Il Progresso* című nápolyi folyóirat két vele szemben ellenséges magatartású írója, Saverio Baldacchini meg Emilio Cappelli és egy harmadik ismeretlen személy ellen szól, tehát egészében egyéni, de általában a nápolyiak ellen is szóló szatíra, Antoio Renierihez írott levél formájában.

Költeményeim, oh Ranieri, — így panaszskodik — nem tetszenek a nápolyiaknak, még azoknak sem, akik az egész évet az Itália-kávéházban töltik. A halált fontosabbnak tartom a makaróninál! Pedig, ha az jó, faluk, megyék, nemzetek boldogok. Hát még az osztriga és a frutta di mare! Estéknént mennyit elfagyasztanak a Santa Lucia-öböl asztalainál!

De ime fő ellenségei. Elpino, aki — míg ez volt a divat — nagy szabadgondolkodó volt, most buzgó katolikus, öreg szeretője mellett élvezett boldogságát öröknek tartja, az evangéliumról és ifjú nőkről énekelget, sok erényének pedig jutalmát várja az égben.

Hű csatlósa az impotens Galerio:

... ed ei contento e pio
Loda i raggi del dì, loda la sorte
Del gener nostro, e benedice Iddio.

(55—57. ss.)

Méltó mesterét követve villámokat szór ellenem, míg egy harmadik, kinek csontjait megrágta a vérbaj, dicsőíti két köhögési roham közt a „gyönyörű Itáliát, a csodás világot, a boldog kort, a drága szép életet“. Ezek tegnap még Krisztus ellenségei voltak, most az én Jób és Salamon által hirdetett igazságaimat gyűlölik. De nyugodjatok meg barátocskáim:

...A voi non tocca
Dell'umana miseria alcuna parte,
Che misera non è la gente sciocca.

(76—78. ss.)

Az ostobák, akik nem álmodták a szépet és végtelenséget, nem boldogtalanok:

Degli uomini e del ciel delizia e cura
Sarete sempre, infin che stabilita
Ignoranza e sciocchezza in cuor vi dura:
E durerà mi penso, almeno in vita.

(106—109. ss.)

¹⁹⁷ Ranieri, *id.* mű 47. 1.

^{197a} Össz. M., Scr. Var. Ined. 3. kk. 11.

Ingerlékeny, személyes élő gúny lesz tehát úrrá rajta az utolsó szerelmi csalódás után, bár korábban a gyűlöletek gyorsan elviharzottak benne, nem hagytak nyomot lelki jóságában.¹⁹⁸ De tévedés lenne a Nuovi credenti-ben a romanticizmus vallásos tárgyú lírájának kigúnyolását látni általában, ahogyan tévedés lenne a *Paralipomeni della Batracomiomachia*-ban, e legnagyobbyszerű szatirájában is az olasz tehetetlen hazafiságnak groteszk paródiáját látni csupán.

A Homerosnak tulajdonított Béka-egérharc gyermekkora óta érdekelte a költőt. Először 1815-ben fordította le négy énekben, hosszú filológiai disszertációt bocsájtva eléje, melyben kifejtette, hogy a szerző nem lehet Homeros. A 17 éves fiú munkáját a milanoi Spettatore közölte 1816 október–novemberi számaiban. Fordítását azután 1821–22-ben átdolgozta három énekben és azt 1825-ben a *Caffè di Petronio* c. bolognai lap közölte három számában. Harmadszor is átsímitotta munkáját és felvette eredeti költeményei közé *Guerra dei topi e delle rane* címen költeményeinek 1826-i bolognai kiadásában.

Vázoljuk e három rövidke ének tartalmát, melyhez a Paralipomeni meséje csatlakozik.

Az egerek királyfia, *Rubabriciole*, — *Rodipan* és *Leccamacine*-nak, Mangiaprosciuti leányának fia, — egy pocsolya szélén találkozik *Gontigote*-val, a békák királyával, aki őt kastélyába hívja meg. Rubabriciole hátára ülve, vállába kapaszkodva indul az útra, de a békakirály — egy kígyótól megijedvén, — víz alá bukik és az egérkirályfi belepusztul a pocsolyába.

Leccapiatti megviszi a szomorú hírt egérországba, s Rodipan háborút indít a békák ellen. Az Istenek nem akarnak részt venni a harcban, mely váltakozó szerencsével folyik, míg megjelenik *Rubatocchi* herceg:

Giovane di gran cor, d'alto legnaggio;

Particular nemico de ranocchi;

Degno figliuol d'Insidiapane il saggio.

(III. é. 14–17. str.)

Ez vitézségével már-már kiírtja a békafajzatot. De erre már az Istenek tanácsa is megmozdul és Jupiter a rákokat küldi a békák segítségére, akik megfutamítják az egérsereget.

Leopardi fordításában, illetve átdolgozásában már a nevek megtalálásában is rengeteg humorérzék mutatkozik, a hatsoros sestina-strófa pedig kitűnően megválasztott forma: az elbeszélés gyorsan folyik általa, és minden szakasz utolsó két sorának páros ríme szinte kínálkozik a kacagtató point befogadására. A jó falatokkal hencegő egér királyfi beszédére például

Rise la rana e disse "Hai molta boria;

Ma dal ventre ti vien tutta la gloria."

(I. é. 15. str.)

¹⁹⁸ Moroncini, *Epist.* III. köt. 116. 1.

Leopardi utolsó nápolyi éveiben, abban az ingerlékeny gúnyolódó hangulatban, melyből a Tristano, Palinodia és Nuovi credenti születtek, a Batracomiomachia folytatásába kezdett, s munkáját — Ranieri elbeszélése szerint — néhány nappal halála előtt fejezte be. Formául a túlrövid sestina helyett itt a kényelmesebb nyolc soros ottava rimát, az olasz epikus költészet hagyományos műformáját, választotta.

Francia, pápai, osztrák seregek gomolygása, gyermekkori Recanatijában; a firenzei liberális kormányzat emléke, az 1820—30 közti olasz forradalmi kísérletek balsikere, a nápolyi carbonarik és hazafiak tehetetlen szavalása: mindez belejátszott a nyolc énekes költemény megszületésébe. Az egykorú politikai életre és eseményekre való célzások ugyanis nyilvánvalók, bár elejétől végig logikusan szőtt allegorikus szál aligha fedezhető fel benne.

Miratondo halála után — kezdi a költő mesélni — veje, Rodipane vette át az uralmat és alkotmányt adott népének. De már előbb a liberális Leccafondit küldte a rákokhoz, hogy tőlük békét kérjen:

Topo raro a'suoi di, che di profondi
Pensieri e di dotrina era un portento;
Leggi e stati sapea d'entranbi i mondi,
E giornali leggea più di dugento...

(I. é. 34. str.)

Volt nyilvános gabinetto di lettura-ja, melyben csak újságlapokat tartott; könyvtára, melyben történeti regények mellett a német költészet is helyet talált.

A liberális Rodipane királyban és liberális miniszterében részben Nápoly, részben Firenze lebegett Leopardi szemei előtt. Leccafondi könyvtárának leírásában pedig nyilvánvaló az egykori romantikus irodalomra való célzás.

Leccafondi elérkezik a békákat — pápaiakat — segítő rákok — osztrákok — táborába, ahol megkötözve, Brancaforte generális elé vezetik. Ez az „udvariatlan s egyben szolgáló” katona királyától, Senzacapotól — I. Ferenc osztrák császártól — kell, hogy előbb utasítást kérjen, s addig az egerek követe fogva marad. Mikor az utasítás megérkezik, a tábornok kifejti Leccafondinak, hogy ura csak az európai egyensúly elvének fenntartása érdekében fogott fegyvert a békák megsegítésére. Egérországban, Topaiban 30.000 főnyi rák megszálló-sereget kell befogadni, s nagyot köp hozzá. A válasz megadására két hét fegyverszünetet engedélyez, s közben kirabolja a békák baráti országát:

Il re de'granchi, il qual sotto colore
Di proteggere da'topi-amico stato
Ogni cosa in sua forza avea racato.
E che d'oro giammai sazio non era,
Nè si dava al re lor veruno ascolto.

(II. é. 45. str.)

A harmadik ének Topaianak, a földalatti egérvárosnak leírásával kezdődik. Nápolynak Leopardi által jól ismert városrészei ismerhetők fel benne: a régi Furlo-alagút, az Asdrubale-hegy, a Grotta di Pozzuoli, Vergilius sírjának szomszédságában...

A feltételeket, miket a rákok szabtak, az egerek tanácsa jól megvilátja:

Fatte vi fur commenti e chiose;
Alfin per pace aver dentro e di fuore,
A tutto consentir parve il migliore.
(IV. é. 33. str.)

Aztán Leccafondi elfogadásukat jelenti Brancaforte generálisnak, áki nevét se tudja aláírni a szerződési okmányra:

Sottoscriver non sapea, nè legger gli atti
Il granchio, arti discare a'suoi paesi.
(IV. é. 34. str.)

Leccafondi, visszatérése után, mint a király főminisztere, azonban kiépíti az egérállam liberális berendezését:

Questi a rimover l'ombra ed all'aumento
Di civiltà rivolse ogni sua cura,
Sapendo che con altro fondamento
Prosperità di regno in piè non dura,
E che civile e saggia, il suo contento
La plebe stessa ed il suo ben procura
Meglio d'ogni altro, nè favor nè dono
Fuor ch'esser franca l'è mestier dal trono.
E bramò che sapesse il popol tutto
Leggere e computar per disciplina,
Stimando ciò, cred'io, maggior costruito
Che non d'Enrico quarto la gallina.
Quindi nella città fe da per tutto
Tante scole ordinar, che la mattina
Piazze, portici e vie per molti di
Non d'altro risonar che d'a, bi, ci.
(IV. é. 38. str.)

Azonban Senzacapo, a rákok királya: alkotmány, liberalizmus és kultura esküdt ellensége. Arról is, hogy jó hegedűjátékos, I. Ferencre lehet benne ismerni. Ő Boccaferratával izen Rodipane királynak, hogy azonnal törölje el az alkotmányt. Az egerek fejedelme ellentáll s alattvalói — az olaszok, recanatiak, nápolyiak, firenzeiek — elhatározzák, hogy fegyverrel védik meg jogaikat. Míg szónoklason és harci dalokon múlik a dolog, nincs is baj, de mikor küzdelemre kerül a dolog, mind megfutamodnak. Egyedül a hős Rubatocchi áll meg a gáton, mint magános ciprus a sivatagban.

Az így újból legyőzött egerek királya megmarad trónusán, mert a rákok nem tudnak helyébe mást találni, de miniszterének, Leccafondinak száműzetésbe kell mennie; a liberális intézmények, iskolák, stb. pedig megszűnnek:

perchè i re granchi
D'oppugnar l'abbicci non fur mai stanchi
(VI. é. 10. str.)

A hazafiak (carbonarik) nevetséges szónoklataikkal, bárgyú összeesküvéseikkel mitsem segíthetnek a dolgon:

Allor nacque fra'topi una follia
Degna di riso più che di pietade,
Una setta che andava e che venia
Congiurando a grand'agio per le strade,
Ragionando con forza e leggiadria
D'amor patrio, d'onor, di libertade,
Fermo ciascun, se si venisse all'atto,
Di fuggir, come dianzi avevan fatto.
E certo, quanto a se che pur col dito
Lanzi ei non toccheria né colla coda;
Pure a futuri eccidi amaro invito
O ricevere o dar con faccia soda
Massime all'età verde era gradito,
Perchè di congiurar correa la moda,
E disegnar pericoli e sconquasso
Della città serviva lor di spasso.
Il pelame del muso e le basette
Nutrian folte e prolisse oltre misura,
Sperando, perchè il pelo ardir promette,
D'avere, almeno ai topi, a far paura.
Pensosi in su i caffè, con le gazzette
Fra man, parlando della lor congiura,
Mostraronsi ogni giorno, e poi le sere
Cantando arie sospette ivano a schiere.
(VI. é. 15—17. str.)

Camminatorto báró, a rákok királyának főminisztere — Metternich — csak nevetett ezen a játékon.

A száműzött Leccafondi világgá megy s ariostoi vándorútján Daedalus palotájába jut, aki vezeti az egerek alvilágába, hogy megkérdeje Mangiaprosciuti király szellemét, megszabadulhat-e Topaia az elnyomatástól külföldi baráti államok segítségével. E kérdésre az egész egéralvilág elfojtott kacagásra fakad. Azt tanácsolják, forduljon felvilágosításért az ősz Assaggiatore tábornokhoz. Leccafondi meg is tette, de hogy mi választ kapott, az író nem tudhatja, mert ama krónikának „hindostán, pahli, japán, arab, héber, perzsa, etióp, tatár, kínai, szir, káld, egyiptomi, mezogót,

szász, gall, finn, szerb, dalmát, román, provanszal, görög, latin stb.“ kéziratái közül, melyeket művében fölhasznált, e ponton minden szöveg megszakadt. Ha egyszer mégis megleti folytatását valamely könyvtárban, meséjét majd befejezi.

A Paralipomeni tehát keserű szatíra minden ellen: reakció, liberalizmus, hazafiság, hazafiatlanság ellen egyaránt. Pedig régi nagy eszményképei továbbra is ott ragyognak lelki szemei előtt, s olykor-olykor őszinte lelkesedéssel feledkezik bele azok dicséretébe.

Az egyik ilyen eszménykép Róma nagysága és az olasz nép őseje:

Ancor la gloria dell'eterna Roma
Risplende sì che tutte l'altre oscura:
E la stampa d'Italia, invan superba
Con noi, l'Europa in ogni parte serba.

— — — — —
Senton gli estrani ogni memoria un nulla
Esser a quella ond'è l'Italia erede;
Sentono ogni lor patria esser fanciulla
Verso colei ch'ogni grandezza eccede;
E veggon ben che se strozzate in culla
Non fosser quante doti il ciel concede,
Se fosse Italia ancor per poco sciolta,
Regina torneria la terza volta.

(I. é. 27—29. str.)

A másik eszményképe: az erény, nagyság, bátorság, önkénytelen csodálata. Rubatocchi hősi ellentállásának rajzánál egyszerre csak megelégedezik a mindenben való gúnyolódásról és őszinte lelkesedéssel így kiált fel a költő:

Bella virtù, qualor di te s'avvede,
Come per lieto avvenimento esulta
Lo spirito mio; nè da sprezzar ti crede
Se in topi anche sii tu nutrita e culta.
Alla bellezza tua ch'ogni altra eccede,
O nota e chiara, o ti ritrovi occulta,
Sempre si prostra: e non pur vera e salda,
Ma immaginata ancor, di te si scalda.

Ahi! ma dove sei tu? Sognata o finta
Sempre? Vera nessun giammai ti vide?
O fosti già coi topi a un tempo estinta,
Nè più fra noi la tua beltà sorride?

(V. é. 47—48. str.)

Olaszország egykorú szomorú valóságában hősiséget, igazi lelkesedést sehol nem talál. Épp magasztos eszményképei és a kor törpesége közt tátongó roppant űr, — mi az All'Italia-ban ódai hangot váltott ki belőle — indítja most gúnykacajra. „Akinnek van bátor-

sága nevetni — mondja a Zibaldone-ban (VII. 330.) — ura a többieknek, mint akinek van bátorsága meghalni...“ De ahogyan Arany János hasonló hangulatban írt Nagyidai cigányok-jában nem jutna senkinek eszébe a szabadságharc történeti valóságát keresni, úgy a Paralipomenit is helytelen az 1820—30-as évek olasz politikai eszményei és későbbi kihatásai szempontjából elítélni, ahogyan ezt nem ritkán tették.

A költeménynek azonban csak alaptémáját mondtuk el röviden. Mint Byron Don Juanját, a kitérések egész tömege tarkítja: részben filozófiaiak, részben pszichológiaiak, részben érzelmiak (így pl. kirohanása a németek tudományos önteltsége ellen: *Pur manifesto si conosce in tutto Che di seme tedesco il mondo è frutto. I. é. 16 str.*), részben aktuális értelműek. (Herkulanum ásatásainak és az ott lelt papirusok feldolgozásának elhanyagolása, III. 13.; Lamennais teóriája, hogy a vademberek élete egy ősi civilizált élet késői megromlása már, IV. 5.). Elvértve szép természet-leírás is akad a szatirában:

Era maggio, che amor con vita infonde,
E il cuculo cantar s'udia lontano,
Misterioso augel, che per profonde
Selve sospira in suon presso che umano,
E qual notturno spirto erra, e confonde
Il pastor che inseguirlo anela invano,
Nè dura il cantar suo, che in primavera
Nasce e il trova l'ardor venuto a sera.

(II. é. 4. str.)

Van azután a költeményben a célzásoknak egész tömege, melyek csak Leopardi nápolyi életkörülményeinek egészen részletes ismerete alapján lennének megfejthetők.

XVII. A hold lenyugszik.

A lakótársak Nápolyban előbb a város szívében fekvő Palazzo Boerioban, azután a Santa Lucia-negyedben a Palazzo Cammarotában, végül 1835 májusától az olcsóbb, hegyfelőli capodimontei negyedben, a Palazzo Gonzai-ban laktak.¹⁹⁹ Kezdetben szakáccsal főztek, a két utolsó évben Ranieri 17 éves húga, Paolina vette át a háztartás gondjait. Ranieri azt meséli öreg korában, hogy „Leopardival a legkimondhatatlanabb napokat töltötte, mit a tiszta barátság istene feljegyezhet.“²⁰⁰ A költő betegsége ekkor már nagyon elharpózott. Szeme, gyomra, tüdeje, alig működtek. A lakásszerzésnél, Ranieri szerint ismételtelen merült fel az a nehézség, hogy tüdővésznek nézték. Nápolyi orvosai, dr. Mannella udvari orvos és Postiglione professzor voltak, akik — úgy látszik — barátságból és tiszte-

¹⁹⁹ Ridella, *id. mű*, Függelék térképe.

²⁰⁰ Ranieri, *Sodalizio*, *id. mű* 37. l.

letből kezelték. A régebben is „monofagos“ egész rendszertelen életmódot szokott meg. A nagy forráság idején egyenest csak éjjel volt fenn és reggel felé feküdt. Éjjel étkezett. Nehéz beteg volt. Ha az orvos a hústól való tartózkodást ajánlotta, egyáltalán csak halat akart enni. Egyféle kenyérhez rgaszkodott, mit messziről kellett hozatni a nyaralás idején is. Különösen sok kávé és fagyaltot fogyasztott.

Ranieri könyvében nagyon is sok szó esik a nagy költő anyagi életéről, a maga segítő, sőt eltartó szerepének kiemelésével. Ezzel szemben irodalmi témát alig érint, bár „Ginevra“ címen épp a Leopardival való együttélés idején regényt írt s egyedül ezekben az években volt irodalmilag termékeny, mi okvetlenül barátja hatásának tulajdonítható. Leopardi verseinek, a költő életében utolsó, 1835-i nápolyi kiadása korrektúra-íveit is ő javította. E foglalatosságok bizonyára alkalmat nyújtottak esztétikai tárgyú beszélgetésekre. Mily kár, hogy Leopardi nem talált benne Eckermann-jára. A Nápolyban utóbb írott canzonekról is csupán azzal a váddal kapcsolatban tesz említést, hogy lakótársa az ő megkerülésével keresett részükre kiadót, nehogy a tiszteletdíjat meg kelljen vele osztania. Annál különösebb e viselkedése, mert — mikor De Sinner a párisi Baudry kiadóval Leopardi műveinek kiadásáról tárgyal — 1837 június 28-án Ranieri arra kéri, hogy nélküle ne fogjon semmibe, mert halála óráján Leopardival épp erről a kiadásról beszélgettek. De Sinner Leopardi életraizot is tervezett. Ranieri erről is lebeszéli: „Hét év alatt — mondja — naponta 12 órát beszélgettünk filozófiáról és erkölcsbölcseletről. Képzeld el, mennyi mindennek tudom okát adni, ami más számára megoldhatatlan rejtély...“²⁰¹

Leopardi igen meleg barátságba került közben Ranieri sógorával, Giuseppe Ferrigni ügyvéddel is, akinek Torre del Greco és Torre dell'Annunziata közt fekvő villájában, a Vezuv lejtőjén ismé-

²⁰¹ U. ott 41—57. ll. — Ranieri a „Ginevrát“ „mesterének, Giacomo Leopardinak“ ajánlotta. 1836-ban nyomdába adta, de a cenzúra letiltotta, mert a naturalizmus stílusában a nápolyi árvaházban uralkodó rettenetes állapotokat tárgyalta benne. 1839-ben jelent meg aztán a regény Capolago-ban. Másik munkája: „Storia d'Italia dal V. al IX. secolo ossia da Teodorico a Carlomagno“. Benne Manzóninak „Adelchi“ c. drámájával kapcsolatban a longobardokról írt történeti munkáját („Discorso sopra alcuni punti della storia longobardica in Italia“) támadja meg, szenvedélyes hangon a longobardok olasz eredetét vitatva. Ridella, *id. mű* 393. 61. kk. ll. — Ranieri a maga Leopardi-életraizának kiadásával, mely egészen a nagy költő prózáját igyekszik utánózni (l. a Sodalizio függelékében), 1844-ig késlekedett!

Leopardi költeményei, életében, a következő kiadásokban jelentek meg:

1818. Roma, *All'Italia, Sopra il monumento di Dante.*

1824. Bologna, *Dieci canzoni.*

1826. Bologna, *Versi.*

1831. Firenze, *Canti.*

1835. Nápoly, *Canti.*

telten töltötte a nyarat. Itt írta életének két utolsó költeményét: a *La ginestra*-t és *Il tramonto della luna*-t.

A *La ginestra* még a Palinodia és Paralipomeni ingerült hangulatának továbbregzéséről tanuskodik, de a fátummal szembehe-lyezkedő sztoikus hősiesség motívuma, melyet már többször láttunk Leopardi képzeletében felvillanni, itt jut teljes kibontakozáshoz. A költemény mottójául szt. János evangalista következő sorai szolgálnak (III. 19.): „És az emberek inkább akarták a homályt, mint a fényt“. A Vezuv példája megtaníthatná őket arra, milyen törékeny semmi-ség az emberi élet, mennyire nem törődik bajainkkal a természet, mennyire kis porszem a föld a világegyetem mindenségében. De a mi századunk gyáva vaksággal a homályt és sötétséget akarja: boldognak mondja életét és dicséri — s itt Terenzio Mamiani-nak²⁰², unokaöccsének egy szerencsétlen kifejezését visszhangozza gúnyo-san — „le magnifiche sorti e progressive“, mik előtte nyílnak. Századának felfogásával szemben szerint az igazi jellem az, aki bátran szembe mer nézni sorsával

Nobil natura è quella
Che a sollevan s'ardisce
Gli occhi mortali incontra
Al' commun fato...

(111—114. ss.)

Az az igazi jellem, aki a fátummal szemben az igazi emberi szo-lidaritás érzését ápolja, s benne találja meg erejét:

Tutti fra se confederati estima
Gli uomini, e tutti abbraccia
Con vero amor...

(130—132. ss.)

A Vezuv kitörésének és pusztításának pompás leírásába és a rekettye-bokor sorsának szemléletébe vannak ezek a gondolatok beágyazva:

Oh, te szegény rekettye!

Di dolcissimo odor mandi un profumo
Che il deserto consola.

(36—37. ss.)

Pedig, mint maga a költő is, jól tudja végzetét, hogy el kell pusztulnia.

²⁰² Leopardi unokaöccse, Terenzio Mamiani (1799—1885), romantikus költő s leendő politikus, Vieusseux és Gino Capponi haladásra esküvő firenzei köréhez tartozott.

E piegherai
 Sotto il fascio mortal non renitente
 Il tuo capo innocente;
 Ma non piegato insino allora indarno
 Codardamente supplicando innanzi
 Al futuro oppressor; ma non eretto
 Con forsennato orgoglio inver le stelle,
 Nè sul deserto, dove
 È la sede e i natali
 Non per voler ma per fortuna avesti;
 Ma più saggia, ma tanto
 Meno inferma dell'uom, quanto le frali
 Tue stirpi non credesti
 O dal fato o da te fatte immortali.

(304—17. ss.)

Pesszimizmusának e második fázisában tehát a sors egy az értelmén és intuíción felülálló hatalom, amely ellenálíthatatlanul ural-
 kodik az emberen. Vele szemben a természet sem segítség, mert az
 az ember hatalmas küzdelmében, ha ugyan ellenségesen nem visel-
 kedik, semleges marad. Az ember tehát csak önmagában bízzék.
 Büszkeség nélkül, de sztoikus nyugalommal és erkölcsi bátorsággal
 küzdjön, mint a Vezuv kitörésével dacoló rekettye-bokor, az idegen
 hatalmak és a megváltozhatatlan fátum ellen. A La ginestra végső
 következtetése az emberi szeretet és összetartás dicsőítése.²⁰³

Ehhez a nemes és világmegvetésben, emberi szeretet hirdeté-
 sében igazán keresztényi végrendelethez az *Il tramonto della luna*,
 Leopardi utolsó költeménye már csak a régi motívum — fiatalság
 elmúlása, a sors kegyetlensége, hogy a halál előtt vágyaink fenn-
 tartásával kiöl belőlünk minden reményt — variációját csatolja.

²⁰³ N. Serban rámutatott a rokonságra, mely L. ez állásfoglalása és Nagy
 Frigyes közt fennáll, kinek műveit a költő már 1823-ban olvasta (*Össz. M., Pen-
 sieri* III. köt. 107, VI. köt. 276, 305, 321. ll.-on említi). Ilyen analógiákat idéz
 (L. et la France, *Id. mű* 245—259. ll.):

„La terre à mes regards est un amas de boue...“
 „Dieux jusqu'à nous ne peut se rabaisser...“

„Vous ne croyez point que l'humaine misère
 Attire le regard de Dieu qui nous éclaire
 Et c'est avec raison: de sa félicité
 Rien ne peut altérer l'impassibilité.“

„L'homme est-il pour lui seul dans l'univers jeté,
 Ou tient-il aux liens de la société?
 Nos désastres égaux, nos communes misères
 Hélas! prouvent assez que nous sommes des frères,
 Et que par nos secours adoucissant nos maux,
 Il faut nous entr'aider nos fardeaux.“

Utolsó sorai, melyeket Leopardi kevéssel halála előtt írt, az előtte megnyíló sírra mutatnak:

...ed alla notte
Che l'altre etadi oscura,
Segno poser gli Dei la sepoltura.

(66—68. ss.)

1837 június 14-én d. u. 5 órakor — meséli Ranieri — előállt egy Danzica nevű kocsis, hogy kivigye őket Torre di Greco-ba. A városban terjedő kolera elől akartak menekülni és a nyarat ott akarták tölteni. De Giacomo most is, mint az előző napokon, halogatta az indulást és korán kért vacsorát. A leves fogyasztása közben rosszul lett. Jeges limondádét kívánt, de utána állapota súlyosbodott. Orvost hívtak. Mannella meg is érkezett, de akkor már utolsó perceit élte. Paolina papért szaladt, de az ágostonrendieknel nem talált senkit. Mire Felice atya megérkezett, már halott volt. Curci Jezsuita atya ezzel szemben „Fatti, argomenti...” c. munkájában azt állítja, hogy egy Francesco Scarpa nevű rendtársa gyóntatta és áldoztatta volna meg őt halálos ágyán. Am a munkája későbbi kiadásában közölt Scarpa-levél olyan zavaros, hogy szavának hitelt nem lehet adni, bár a nápolyi nuncius titkára is úgy tudta, hogy Leopardi „assoluto e consolato dalla religione” halt meg.²⁰⁴

XVIII. Leopardi metafizikája.

Az 1819-i krízis szabadgondolkodóvá tette Giacomo Leopardit. Locke-kal vallotta, hogy egyedül anyag van a világon s minden az anyagon alapszik értelmünkben és képességeinkben (Zibaldone. Pensieri III. köt. 293. l.). Velünk született eszmék nincsenek (VII. 27.). Az anyag korlátai az emberi eszmék korlátai is (V. 328.), mert „értelmünk nemcsak megismerni, de felfogni is képtelen bármit az anyag határain túl. A lélek fogalma mögött nincs semmiféle realitás. Azt csak a civilizált ember ismeri. A materia függvénye az csak, így hát halhatatlanság sincsen (II. 86—88. VI. 288.). „Minden anyag szerte foszlik: a lélek is” (II. 101.). „Hogy az anyag gondolkodik, az tény, mert gondolkodunk és... semmi egyebet nem tudunk megismerni meg felfogni, mint az anyagot” (VII. 235.).

Manzoni a francia szenzizmusnak ugyanezen alapelvein nevelkedett ifjúkorában, de aztán janzenista befolyás alatt egy rideg dogmatizmus álláspontját tette magáévá, melyet egyénien színez Mazzinivel rokon demokratikus idealizmusa. Leopardit talán épp ez a janzenista ridegség ijesztette el ama dogmatizmustól, mely édesanyja vallásosságát jellemezte. De egész életében megtartott

²⁰⁴ Ranieri történeti érzékét dicséri, hogy a halotról gipsz-maszkot készíttetett. A Lolli nevű festő által 1826-ban, Bolognában rézbe metszett arckép mellett, mely természet után készült, de melyet Leopardi nem szeretett, (Össz. M., *Epist.* 1830. máj. 18., II. köt. 388. l.), ez a költőnek egyedüli hiteles arcmása. — A költő halálának körülményeiről: Ranieri, *Sodalizio*, id. mű 60—62, 120—123. ll.; Cugnoni, id. mű I. köt. CXXXIII—CXXXVI. ll.

bizonyos ifjúkori vallásos külsőségeket. Így jegyzeteinek keltezésében mindég megjelöli az ünnepeket: 1 agosto, di del Perdono; 9 dicembre, vigilia della venuta della santa casa di Loreto (Zibaldone, Össz. M., Pensieri V. 169, VI. 338. 11.). Mikor Luigi-öccse 1828-ban, 24 éves korában meghal, gyöngédséggel teli levélben ezt írja atyjának Pisából: „Én is a legfelségesebb szentségekhez járultam az Ön által tudott szándékkal“. Költeményei kiadására készülve, 1830 dec. 28-án Firenzéből hugának ezt írja: „Kedves Pilla, küldd el nekem sürgősen levélben ama híres és kedves miniatűrömet, mely egy tavacskát stb. ábrázol a *Gondviselés szemével*... Vignettának rézbe akarom metszteni könyvem számára“. Végül ide iktathatjuk még 1837 május 27-én, másfél hónappal halála előtt apjának írott sorait: „Mindent megteszek, hogy még egyszer láthassam..., mert életemnek Istentől szabott határa, úgy érzem, nincsen többé messze... Kérem valamennyiöket, ajánljanak Istennek, hogy viszontlátva Magukat, jó és gyors halál vessen véget testi szenvedéseimnek, melyek másképp még nem gyógyulhatnak.“²⁰⁵

Ha igaz Cesare Cantù elbeszélése, mely szerint Manzoni Leopardi „vallástalanságának“ okait ilyen okoskodással jellemezte volna: „Púpos és beteg vagyok, tehát nincsen Isten“,²⁰⁶ a Zibaldone alaposan rációfol erre a költőnkre méltatlan gyanúsításra. Leopardi érett korában De Sinnernek írott levelében erőlyesen tiltakozik az ellen is, hogy pesszimizmusát testi fogyatékkal és fizikai szenvedéseivel magyarázzák, mert annak gyökerei gondolatában, „filozófiájában“ rejlnek.^{206a} E fogyatékok kétségtelenül Leopardi pesszimizmusának előidézői között csak részben szerepelnek.

A vallás és hit kérdésében mennyi bizonytalanságról, vajúdságról tanuskodik jegyzetfüzete! A kereszténység történeti szerepével kezdettől fogva tisztában van: „Az (akkori) világot az illúzió hiánya megölte; a kereszténység nem mint igazság, hanem mint új illúzió megmentette... Győzedelmeskedett egy nagy illúzió fanatizmusa“, mert az emberiséget a „ragione“ halálos betegségéből gyógyította ki, — írja 1820 november 17-én (Pensieri, I. 398. 1.). Lamennais: *Essai sur l'indifférence*-át olvasva ezt mondja: „Vallásos érzület nélkül szerencsés és természetes, de valóságos és folytonos örület lenne tovább élni és remélni (I. 289.)“. „Vallás nélkül — halljuk ismét — a filozófia is csak abszolút önzésbe fullad“, pedig „az önzés nem végtelen, csak határozatlan Isten végtelenségéhez képest, aki tökéletesen, valóságban tartalmazza az egész végtelenséget“ (I. 325. 90.).

A domatikus Isten-fogalom még világosabban kirajzolódik későbbi gondolatában (Bologna, 1825 október 8. Zibaldone VII. 66.): az ember nemhogy megteremteni, de eltervezni is képtelen lenne a létező világegyetemet, mi *bizonyosságot* nyújt arról, hogy *a világ végtelen intellektus munkája*.

De hogyan viszonyíthatók e kijelentések „rendszeréhez“? E ponton is keresést és vajúdságot tükröz a Zibaldone. „Nem hiszem,

²⁰⁵ Össz. M., *Epist.* II. köt. 299, 406, 568. II.

²⁰⁶ *Reminiscenze.* Milano, 1882.

^{206a} Ellenkező ifjúkori nyilatkozatát I. 53. old.-on.

— olvassuk egy helyütt (III. 270.) — hogy minden absolutum hamiságáról szóló észrevételeim Isten eszméjét le kell hogy rombolják... igaz, hogy az anyagon kívül semmit sem foghatunk fel... de a *lehetőségnek* van preexisztenciája. Istent úgy tekintem, mint minden lehetőség minden módon való létezésének összegét...“ Viszont ilyen sorok is akadnak bőven: „A dolgoknak, magának az Istennek alapprincipiuma a nulla“ (III. 100.).

A halhatatlanság kérdésében ugyanilyen belső küzdelemnek vagyunk tanúi. „Lehetséges volna, hogy a nemlétezés egy lény számára feltétlenül jobb legyen, mint a létezés? Nos, ez történnék, ha nem lenne túlvilági élet“. Egy másik jegyzete viszont épp az ellenkezőt állítja: „Minden megelégedhet önmagában, kivéve az embert, ami azt bizonyítja, hogy létezése nem korlátozódik e földre, mint a többi dolgoké“. S e megállapítás a következő paradoxont termi Leopardi elméjében: „az öngyilkosság erős bizonyíték az ember halhatatlanságára“ (I. 158, 119, 138). Ezzel szemben áll ismét 1832-i szentenciája (VII. 462): „Nincsen semmi remélni valónk a halál után“. Rendszerének a vallás tanításával való összeegyeztetése a Zibaldone állandó gondját képezi: „Mindent, mit a vallás e pontról tanít, érintetlenül hagyva, az Isten titkos lényegére vonatkozó okoskodásainkban csak a filozófusnak megengedett térségen mozgom, mert ez épp úgy szabad a filozófusnak, mint a teológusnak, a kinyilatkoztatás érintetlenül hagyása mellett (IV. 92.). A kereszténység épp úgy hirdeti, mint ő az emberi élet boldogtalanságát, a földi élet hiúságát, s Leopardi meg van győződve, hogy szisztémája, „mely felöleli és mintegy megengedi az ateizmus rendszerét, minden rendszert tagad és mégis kihámozza belőlük az Isten, vallás és erkölcs eszményeit.“ (I. 215, II. 333, III. 284.) De ahogyan az évek múltak, a világgal és az élet problémáival szemben való vallásos állásfoglalása mindinkább az emberszeretet, lemondás, sztoikus erkölcsi öntudat és a végtelenség felé való bizonytalan vágyódás felé fejlődik, s ekkor már a dogmatikus vallás „illúziójába“ való kapaszkodást is méltatlannak tartotta volna abszolút pesszimizmushoz. Jellemét ismerve, alig hihető, hogy halála óráján hűtlenné lett volna önmagához.

Pesszimizmusának meghatározására Schopenhauert²⁰⁷ idézzük: „Senki mélyebbre nem ásta ezt a tárgyat, s nem merítette ki annyira, mint Leopardi napjainkban. Egészen el van telve és át van hatva tőle. Műveinek minden lapján részint nyomorúságát és hiúságát ecseteli a formák és fordulatok oly változatosságával, a képek oly gazdagságával, hogy nemcsak soha unalmassál nem lesz, de mindig újra és újra érdeklődést és meghatódást ébreszt“. Francesco de Santis egy leopardii stílusban írt dialogusban hasonlította össze finoman a XIX. század európai pesszimizmusa nagy filozófusának és legkiválóbb költőjének világfájdalmát.²⁰⁸

²⁰⁷ *Welt als Wille und Vorstellung*. III. kiad. Id. P. Hazard, *id. mű* 226. l.

²⁰⁸ *Schopenhauer e Leopardi*. Dialogo tra A. e D. Rivista contemporanea di Torino, 1858. és *Saggi critici*. III. köt. 199—246. ll.

XIX. A költő betegsége.

Itt Leopardi halálának nézőpontjából lesz talán legalkalmasabb visszatekintenünk Leopardi betegségének keletkezésére és történetére. Egy orvos tanulmánya lehet legbiztosabb kalauzunk. Gino Pieri szerint Giacomo 15 éves karában fellépő gerincelferdülését nem angolkór (rachitis) okozta, ahogyan egy másik orvos, Patrizi vélte,²⁰⁹ hanem túlzott tanulásból és ülő életmódból eredő ifjúkori fejlődési zavar eredménye. Pieri azonban azt sem zárja ki, hogy tuberkulotikus eredetű. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy Paolina-húga is púpososka volt és állandóan betegeskedett,²¹⁰ meg azt, hogy Ranieri elbeszélése szerint első nápolyi szállásadónőjük az állandóan köhögő költőt nem akarta magánál tartani, mert tüdőveszesnek tartotta,²¹¹ ez utóbbi magyarázat mellett kell állást foglalnunk.

Ezzel a betegséggel együtt lépett fel a költő ifjúkorában: ugyancsak öröklött neuraszténiaja, mely egyrészt a francia háború idegőrlő körülményei között, születésekor 19 éves édesanyjának lelkiállapotával magyarázható, másrészt a szülők valamennyi gyermekének életében megnyilvánuló apai örökség lehetett. Innen magyarázható a költő hosszú depressziói, miket időközönként a felfokozott tevékenység periódusai váltottak fel. Ezzel magyarázható az apa, fiú és egész család túlfokozott érzékenysége, mi egész levelezésükben megnyilvánul. S végül ideges gyomorhajának, mindig súlyosbodó emésztési zavarainak, bélrenyheségének is ez volt a végső forrása.

E két bajhoz járult még gyakori szemgyulladás, mely a 15—19 éves ifjú szüntelen olvasásának eredményeként lépett fel először s aztán, rövidlátást idézve elő, a szemüveg hordásától való idegenkedése miatt a folytonos megerőltetéstől szinte állandósult.

Magának Leopardinak hovatovább rögeszméjévé lett, hogy „ideges asztmája” van,²¹² s mivel az orvosok tudományában nem igen bízott, ezt lehetetlen volt fejéből kiverni. Meg volt róla győződve, hogy ezzel a bajjal nyolcvanéves kort is elérhet. Nagyon nehéz beteg volt. Ha sétát ajánlott az orvos, egész nap jární akart, ha homályos szobában való tartózkodást javasolt, egész nap sötétben maradt. Paolina Ranierinek, akire az utolsó években ápolása hárult, nem volt könnyű dolga mellette. Ha valami nagyon kedveset akart neki mondani a költő, recanatit Paolinájához hasonlította. „Leopardi betegsége meghatározhatatlan valami — meséli a nápolyi évekről Ranieri, — mert az élet legrejtettebb forrásaiban rejtőzvéen megmagyarázhatatlan volt, mint maga az élet. A csontok napról-

²⁰⁹ Gino Pieri, *G. Leopardi visto da un medico*. Udine, 1937.; Patrizi, *Saggio psicoantropologico su G. Leopardi*. Torino, 1896. („...degenerált, pszichopátás ember, aki súlyos agy-gerinci neuraszténiában szenvedett“).

²¹⁰ Moroncini, *Epist.* I. köt. 7. igyz.

²¹¹ Ranieri, *Sette anni di sodalizio* ... id. mű 32—33. ll.

²¹² *Össz. M., Epist.* II. köt. 439. l.

napra gyengültek, szétestek, s az őket borító húsnak alig-alig nyújtottak támaszt. Maga a hús is fogyott, hitványodott folytonosan, mert a tápláló szervek nem asszimiláltak. A szűk térbe préselt, a részben megtámadt tüdő nehezen tágult. A szív nehezen lökte ki az elhasznált vért és fáradtan működött. A lihegő és akadozó lélekzetben nehezen újuló vér hidegen, féhéren és lassan keringett az erekben. Egyszóval az élet titokzatos, nehezen működő körforgása, mintha folytonosan meg akart volna akadni”.²¹³

A légzési zavarok, erősödő köhögési rohamok 1836 telén még szívbajjal komplikálódtak, mi főleg lábainak erős megdagadásában nyilvánult meg. Halálának közvetlen oka: tüdővízenyő felépése volt.

Mivel a kolera járvány, melytől Leopardi annyira tartott, még mindig dühöngött a városban, a költő holttestét Ranieri csak nehezen mentette meg a közös sírba való temetéstől és a lakásukhoz közel fekvő San Vitale-templomban helyezte örök nyugalomra. 1844-ben síremléket emeltetett neki közadakozásból. A feliratot rá Giacomo első barátja és felfedezője: Giordani fogalmazta, de a hiú „élettárs” szövegéhez még hozzátette: „Fece Antonio Ranieri per sette anni fino all'estrema ora congiunto all'amico adorato”. Mivel röviden a felavatás előtt Sainte Beuve-nek egy cikke jelent meg a *Revue des Deux Mondes*-ban (1844), mely ateistának mondja Leopardit, Ranieri „beleegyezett, hogy az emlék ama helyére, hova egy vitorlást bevonó és révbe futó hajót tervezett, kereszt kerüljön... s az megóvjá barátjának emlékét a Jezsuitákkal és Dominikánusokkal összeházasodott modern álszenteskedők ellen”. Később ugyancsak gyűjtésből vasráccsal vétette körül a sírt és ezt az érdemét is felirattal örökítette meg.²¹⁴ Halálának százados évfordulóján, Leopardi földi maradványait elválasztották a tolakodó barátság eme jeleitől és a Posilippon, „Vergilius sírja” mellett helyezték örök nyugalomra.

XX. Leopardi legendája.

A nagy költő legendája is Ranieri féltékeny önreklámjának szerencsétlen auspiciumi alatt kezdett kialakulni. Ő akadályozta meg, hogy sokáig más a birtokában maradt kéziratokhoz hozzáférhessen. Hibájából történt, hogy a Paralipomeni csak őt, a La ginestra és Il tramonto della luna pedig nyolc évvel Leopardi halála után jelentek meg először nyomtatásban. 1844-i életrajzában pedig azt a hitet terjesztette el, hogy ő, mint valami grand seigneur, hét éven keresztül nemes önfeláldozással eltartotta a családját által rútol cserben hagyott beteg költőt. Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy Monaldo engedélyével a Recanatiban otthon maradt, vagy Leopardi által 1831-ig hazaküldött levelek és iratok nyilvánosságra ne

²¹³ Ranieri, *id. mű* 213. 102. II.

²¹⁴ Franco Ridella, *Una sventura postuma di G. L. Torino*, 1879. 55—57, 439. II.

kerüljenek. A Leopardi-család tartózkodó magatartása csak e közléseken keresztül válaszolt Ranieri nagyrészt igaztalan vádjára, amely fölött való felháborodása legfeljebb Paolina magánleveleinek csipkelődő gúnyolódásában nyilvánult meg. Egy Leopardi-életrajz megírására azonban sem ő, sem Carlo nem vállalkozott.

1845-ben Giordani kezdeményezésére, mint az ugyanabban az évben Firenzében Ranieri által végre két kötetben kiadott Leopardi művek III. kötete, kerültek összegyűjtve a közönség elé Leopardinak addig már nyomtatásban megjelent filológiai munkái.²¹⁵ Egy évvel később pedig a „Saggio sopra gli errori popolari degli antichi”. Ezt követte Recanatiban talált leveleinek gyűjteménye, majd — mintegy 30 évvel később — a Leopardi-család tagjainak Giacomohoz írott levelei, melyek ugyancsak Recanatiban kerültek elő. Már az első gyűjteményben szerepel Leopardinak egy levele, melyben a nápolyiakat rablóknak, pajácáknak, „degnissimi di spagnuoli e di forza”-nak nevezi,²¹⁶ s Ranieri e levél közlésében a recanatii Paolinának személye ellen irányuló bosszúját vélte felfedezni. E kiadványok már erősen megtépták a Ranieri által terjesztett legendát. Válaszul írta a 80 éves öregember a *Sette anni di sodalizio con Giacomo Leopardi* c. munkát (Nápoly, 1880), mely értékes visszaemlékezéseket foglal magában, de kitart amellett, hogy hét éven keresztül ő és a maga dicsőítésig imádott Paolina húga, aki ekkor már meghalt, voltak az elhagyott beteg költőnek egyedüli eltartói és istápolói. Tele van az elbeszélés „santa mia germana”, „angelica Paolina”, „ingenti spese”, „sacro e venerato ospite”-féle kifejezésekkel. A Leopardi levelezéséből kitűnő ellenkező adatokat pedig egy anekdotával akarja elég ügyetlenül elűtni. Azt meséli

²¹⁵ A Leopardi halála után megjelent legfontosabb kiadványok a következők:

Paralipomeni della Batracomiomachia. Paris, (Baudry) 1842.

Opere di G. L., edizione accresciuta, ordinata e corretta secondo l'ultimo intendimento dell'autore da A. Ranieri. Firenze, 1845. (I. kötete a Canti-t, II. kötete az Operette Morali-t, néhányat a Scritti Vari közül, a 111 Pensieri-t és néhány fordítást, „volgarizzamento”-t foglal magában. Leopardi minden egyéb írásának közlését Ranieri ellenezte és igyekezett megakadályozni.

Opere di G. L., vol. III. Studi filologici. Firenze, 1845.

Saggio sopra gli errori popolari degli antichi. Firenze, 1846.

Epistolario di G. L. raccolto ed ordinato da P. Viani. Firenze, 1849.

Ungedruckte Briefe des Grafen G. L. herausgegeben v. A. Tobler. Jahrbuch für romanische u. englische Sprache u. Literatur. Leipzig, 1874.

Opere inedite di G. L. Halle, 1878—80.

Lettere scritte a G. L. dai suoi parenti, a cura di Gius. Piergili. Firenze, 1878.

Appressamento della morte di G. L. a cura di Zanino Volta. Milano, 1880.

Oeuvres inédites de L. Ebauches de poésies, pensées, lettres a M. Sinner par M. F. A. Aulard. Paris, 1877.

Pensieri di varia filosofia e di bella letteratura, per cura di G. Garducci. Firenze, I—VII. köt. 1896—1900.

²¹⁶ Atyjának, 1835. febr. 3. Össz. M., *Epist.* II. kö. 528. 1.

ugyanis, hogy. Rómában együttlaktukban önkéntelenül kihallgatta a szomszéd szobából Giacomo beszélgetését egy felhivatott és véletlenül recanatii származásúnak bizonyult borbélyal. A derék figaro arról fecsegett volna, hogy a grófi család mégis csak gondoskodhatnék a szerencsétlen költőről. Mikor a borbély elment, Leopardi Ranieri szerint szenvedélyesen kifakadt, a Ricordanzara emlékeztetve barátját, aki azonnal szavalni kezdi a „natio borgo selvaggio”-ról szóló részt. A költő kijelentette volna, hogy a világ minden elképzelhető meséjét ki fogja találni, csak hogy ne kelljen Recanatiba visszatérnie és az ottani közönséges emberek társaságába fulladnia. A szabad hazudás feltételeihez Ranieri hozzá is járult két nagy csókot nyomva Leopardi arcára s mondván, tegyen meg mindent, csak hogy el ne vessze őt. Így magyarázza Ranieri azt, hogy Leopardi levelei annak a látszatát keltik, mintha közösen fedezett háztartásról s nem más kenyérén való életről lett volna szó.²¹⁷

Erre Piergili kiadja a recanatii iratokból az okmányyszerű ellenbizonyítékokat, — többek között a Leopardi által kiállított csekkeket, melyek utolsója négy nappal a halála előtt kelt (Nuovi documenti intorno agli scritti e alla vita di G. L. 1882), — mire Ranieri munkája második kiadásának előkészítését felfüggeszti és az első kiadás még forgalomban lévő példányaait is visszavonja. De a birtokában lévő nagyszámú Leopardi-irathoz most sem enged hozzányúl. Ezeket csak 1888-ban bekövetkezett halála után lehetett leltározni és Ranierinak mintegy 50.000 darabból álló levél és okmánygyűjteményéből kiválogatni. 1897-ben, a Ranieri által végrendeletileg kikötött zár alól felszabadulva, a nápolyi Biblioteca Nazionaleba kerültek. Átvizsgálásukra Carducci elnökletével országos bizottság alakult. Most kezdődhetett csak meg a leopardii költészet és gondolat megértéséhez rendkívül fontos *Zibaldone* közlése, mit szétszórt, majd kiadatlan irodalmi műveinek megjelenése követett. S újabb 30 évnek kellett eltelnie, míg egyrészt költői és prózai műveinek, valamint levelezésének kritikai kiadása Francesco Moroncini gondozásában megjelenhetett, másrészt az öreg Ranieri megsemmisítő törekvésének áldozatul nem esett iratokból — sajnos, családja tagjainak 1829 után hozzá írott levelei örökre elvesztek — az általa koholt méltatlan legendát, végleg meg lehetett cáfolni.²¹⁸

Közben azonban a Leopardi-irodalom úgy megdagadt, hogy hozzá csak a legnagyobbak — Dante, Petrarca — körül keletkezettek foghatók.²¹⁹

Valóban, Leopardi nemcsak az olasz, hanem a világirodalom legnagyobb írói közé tartozik.

²¹⁷ Ranieri, *id. mű* 17. 1.

²¹⁸ Francesco Moroncini, *Il retroscena del sodalizio Ranieri—Leopardi*. Nuova Antologia, 1933. ápr. 1. 416. 1. igyz.

²¹⁹ *Bibliografia Leopardiana*. Parte I. (1898-ig), compilata da G. Mazzatinti e M. Menghini. Firenze, 1931; Parte II. (1898—1930) per cura di G. Natali. Firenze, 1932. — Gius. Fucilla, *Leopardiana*. Philological Quarterly, XIII. köt. 1934. jan. (1930—33). Halálának 1937-i százados évfordulója gazdag volt ünneplésekben és értékes kiadványokban.

XXI. Leopardi külföldön és Magyarországon*.

Leopardi költői hírnevének a sorsa két vonásban egyezik a Danteéval s hasonlítható valamennyi olasz író közül egyedül az övéhez. Az egyik az egyetemesség, a másik a részletekben vitatottság. Ezért Leopardi fordításainak és a rávonatkozó kritikai irodalomnak gazdagsága a „sommò poeta“-éval vetekedik s a „fortuna di Leopardi“ az egyes európai irodalmakban korán buzgó kutatások tárgyává lett. Mintegy harmincöt évvel halála után lehetett már beszélni német Leopardi-irodalomról, majd oroszországi, angliai, franciaországi és román irodalmi recepciója lett külön tanulmány tárgyává. Paul Hazard pedig az idegen nagy írók életrajzsorozatát vele nyitva meg, „L. et la pensée européenne“ címen egyik legszebb összehasonlító tanulmányát írhatta róla.²²⁰

Persze Leopardi arca változik, aszerint, hogy a német, francia, angol vagy orosz lélek tükrében jelenik meg. Németországban például, mióta Niebuhr először tett róla említést 1824-ben, De Sinner (*Rheinisches Museum* 1835) és Adolf Tobler (*Jahresbericht für Romanische und Englische Philologie* 1874) érdeklődésén keresztül elsőb mint a német módszerű klasszika filologia olasz képviselője vált ismeretessé. E körbe vágó ifjúkori munkái Halleban is jelentek meg 1878-ban. Művének harmadik kiadásában fedezi fel csak Schopenhauer benne a pesszimista életfilozófia előfutárát, s Lenau peszsimizmusza teszi lírailag is elevenné hatását. Az angol kritika viszont épp romboló bölcselkedése miatt elutasító álláspontra helyezkedik Leopardival szemben az 1848-ban megjelent első ismertetés óta, és Gladstonetól kezdve rajongóinak is hosszú mentegetőzéseket kell előre bocsátaniok, hogy a vele való foglalkozást elfogadhatóvá tegyék. A XIX. századi orosz lélek, épp ellenkezőleg, csak a maga nihilizmusát látta bele Leopardiba. A vilkovi temetőben, hol Dosztojevszkij pihen, egy síron Leopardi két sora olvasható, s távoli steppek eldugott majorjaiban Heine, Shelley és Musset mellett ott állt Leopardi fordítása is. Végül a francia nem annyira a gondolati tartalmat, mint inkább a formatökélyt, lírai zeneiséget, esztétikumot értékelte benne, mint Musset „Après une lecture“ című költeménye (1842) és Sainte-Beuve cikke a *Revue des Deux Mondes*-ban (1844) is bizonyítja.

Mikor, hogyan ismerték meg Leopardit hazánkban?²²¹

* Ez a fejezet megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1937-i évfolyamában.

²²⁰ G. Zumbini, *Leopardi presso i Tedeschi*. Nuova Antologia, 1873. — Ciampoli, *Leopardi in Russo*. Studi letterari, 1891. — A. Schanzer, *Leopardi in Inghilterra*. Rassegna Nazionale, 1901. — N. Serban, *Leopardi et la France*, 1913. — Alexandru Marcu előadása Rómában, 1936. — Paul Hazard, *Les grands écrivains étrangers. Leopardi*. Paris, 1913.

²²¹ E. Várady, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*. Roma (Istituto per l'Europa orientale), 1933. I. köt. 306—307. II. köt. 144—146., 292—293. II. Helyreigazítandó: a Dengi János Leopardi-fordításai közt szereplő

Mindenek előtt ne feledjük, hogy a XIX. század európai közszelleme a mi irodalmunkban is termett a Leopardi költészetében megnyilatkozókhöz hasonló jelenségeket. Elég Kölcsey Vanitatum Vanitas-ára (1823), Berzsenyi ősi dicsőséget korcs utódoknak visszaszűrő ódájára, vagy Csokonainak a lélek halhatatlanságáról való költői elmélkedésére (1805) gondolni. Mégsem ezen a nyomon jutott el hozzánk a nagy költő híre, s Giacomo Leopardi nem találta meg nálunk azt a közvetlen visszhangot, mi apjának, Monaldonak osztályrészül jutott. „Dialoghetti morali“-jában (1832) a restauráció korának vallásosságával a felvilágosultság ellen küzdve, az útonállóval bizonyítja rá a „szabadelmű filozófusra“, hogy vallásosság nélkül nincs mi az embert a gonosztettől visszatartsa; a „keresztény dáma“ a házasság felbonthatatlansága mellett tör lándzsát, s Voltaire szelleme kénytelen bevallani La Fayette-nak, hogy a halál óráján csak a hit menthet meg a kétségbeeséstől. A pesti növendékpapság 1836-i évkönyvében Chateaubriand mellett kap helyet ez a három dialógus egy névtelennek síma és eléggé szabad prózájában, akinek pompás érzéke volt az eredeti szöveg ironiája iránt. Ugyanezt a három dialógust fordítja újból a következő évben Paulus Kováts pozsonyi „Méhkas“-ának I. kötetében egy v.-e. L. R. jegy mögé rejtőző író is, aki nyilván nem volt megelégedve elődének hűségével, mert szöszerinti, de annál rosszabb, döcögős szöveget ad.

A reformkor derekán és alkalmasint az olasz földön való katonáskodás kapcsán ébred fel először az érdeklődés általában a már testvérnek érzett olasz nemzet új irodalma iránt. Különösen a Magyar Tudós Társaság kiadásában megjelenő Tudománytár kísérté figyelemmel az idegen irodalmak közt az olaszt, persze külföldi *Literaturblatt*-ok nyomán. Hiszen a szerkesztő, Toldy Ferenc, aki filológiai kutatásai közben is szívesen keres olasz témát,²²² Ancillon szerint maga ismerteti „Az olasz és spanyol költést az utolsó öt évtizedben“,²²³ majd a *Göttinger Gelehrte Anzeigen* alapján közöl ismertetést Giuseppe Maffei új olasz irodalomtörténetéről. Ámde nem vagyunk benne biztosak, hogy a *London and Westminster Review*-ből fordított „Olasz literatura 1838“ című cikk²²⁴ magyarítója az apától jól meg tudja különböztetni azt a „Recanati Leopard“-ot, „ki múlt évi július 14-én halt meg Nápolyban“. A fiú legalább sohasem hívta magát szülővárosa nevén, melyet boldogtalanságának főforrásául tekintett, de melyet Monaldo annyira szeretett munkáinak címlapján fitogtatni. „Átmeneteles korszak“ túlértékelt költőjeként mutatja be őt. Valamivel többet tudhatott talán már róla az a Fekete Soma, aki 1844-ben (XVI. köt., 230—

„Távozó fecskék“ a magyar költő gyonge verselménye. Néhány pótlást I. alább a szövegben. Monaldo Leopardi magyar fordításaira vonatkozólag I. u. ott II. 210—211. ll.

²²² L. pl. a *Specchio delle anime semplici*-ről Akadémiai Értesítő, 1867. 205. l.

²²³ 1835. VII. 68—76. ll.

²²⁴ 1835. VIII. 203—217. — 1838. II. 101—115., 201—215. ll. D. F. és Sz. D. jellel.

252. 1.) Reumont Alfréd cikkét fordítja s Leopardival, a fájdalom költőjével kapcsolatban, kinek nyelvművészete ott jó értékelést nyert, a Platen nevét találta megemlítve.

Pedig még 1835-ben, a költő életében megjelent ugyancsak a Tudománytárban Leopardi Költeményeinek firenzei kiadásáról egy a *Revue Encyclopédique*-ből átvett külön bírálat is. Ez pedig a költő ama hazafias lírájából fordított szemelvényeket, mely későbbi magyarországi recepciójának egyik főhordozója lett. „O Hazám, látom őseink falait, íveit, oszlopit, szobrai és magán álló tornyait, de dicsőségeket nem látom!” Nem csábíthatott volna ily ismertetés az eredetiből való fordításra? Csakhogy Leopardi hazafias ódái nem kerültek el az osztrák cenzúra figyelmét még akkor sem, ha egy milánói tudós prelátushoz, Angelo Maihoz, intézte szavát. S míg Monaldo szabadon járhatott-kelhetett, Giacomo szabadelvű „carbonari”-költészete elől szigorúan el voltak zárva a birodalom határai, s egy osztrák kém, a bolognai Pietro Brighenti, közvetlen barátságába férkőzve, figyelte a kis püpos gróf lépéseit. Reviczky Xavér teljes joggal mondhatta tehát 1859-ben, mikor P. Brisset *Revue des Deux mondes*-beli cikke nyomán ismertette a XIX. századi olasz költészetet, hogy „nálunk Leopardit, ki pedig Dante óta leghíresebb költője Olaszonnak, alig ismeri pár műveltebb irodalombarát, összműveltségre törekvő műtész”.²²⁵

Abban a korban vagyunk azonban már, melyben az olaszországi háború és Garibaldi 1860-i szicíliai expedíciója minden magyar rokonszenvét a rabságából szabadulni akaró nép felé fordította. Garibaldiról szóló lelkes tudósítások és hírek közt találjuk a *Hölgyfutár* 1861 január 5-i számában Arany Jánosnak „Egy dalművésznő emlékkönyvébe” 1857-ben írott kis versét:

Egy nép lakik túl tengeren,
Hol délre lejt az Alpok alja,
Hol fűszeres völgy, rónaság
Az erdős Apennint uralja.
Hajdan dicső nemzet, ma rab,
S hogy lánc csörgését né hallja,
Énekek űzi bús nesztét,
S az érc igát enyhíti dalja!

Ebben az osztrák vereségek következtében kissé szabadabbá vált légkörben írt a *Hölgyfutár* tavaszi számaiban Reviczky Xavér, ez az idegen irodalmak iránt oly élénken érdeklődő újságíró, aki pár évvel később (1864) egy tragikus párbaj áldozatává lett, cikket Leopardi „híres hazafi dallamairól”, párat belőlük fordításban is közölve.²²⁶ Ez az első önálló cikk és eredetiből való fordítás magyar Leopardi-irodalmunkban.

²²⁵ *Tudománytár*, 1835. VI 188—191. II. — *Hölgyfutár*, 1859. II. 759., 767. II.

²²⁶ Reviczky alább említendő tanulmányában hivatkozik rá a 328. lapon.

Egy évvel később, mikor Reviczky hosszabb tanulmányt készül írni Arany János *Szépirodalmi Figyelő*-jében,²²⁷ már megint nem lehet ily szabadon beszélni „e riadókról”, de azért a látszólag ártatlan „Egy olasz költő szenvedései” cím főleg Leopardi hazafias lírájának tárgyalását takarja, mit Tisza Kálmánnak ajánl „köszönet gyanánt”. A célzás, hogy „a mi Petőfink emlékének is kedvesen cselekszünk, ha Olaszhon egyik első rendű költőjének életét vizsgáljuk”, a két apostol és a két nép jellem- és sorsközösségére hívja fel a figyelmet. Leopardi, mint Petőfi, „politikai jós-tehetség kódében előttünk fölszálló magasztos költői lélek; előlővellett sugár majdani világosemények világosságából”. Már „a jövő Olaszország által emelt Pantheonban” szeretné tudni földi maradványait s annyira meggy buzgalmában, hogy „a költő halálpercein” mondott „végszavá”-nak ezt teszi meg: Egységes Olaszország! Persze ez a petőfies Leopardi-kép nem kevésbé hamis, mint a német schopenhaueri, az orosz nihilista vagy a francia esztéta-Leopardi képe. Leopardi mindössze öt hazafias költeményt írt 1819 és 21 között, első ifjúságában. Azután teljesen megtagadott minden érdeklődést az egykorú politikai események iránt. Legföljebb olyan kiábrándult, keserű ironiával szemlélte életének utolsó éveiben azt, amit csak béka-egér-harcnak nézett, mint Arany János szabadságharcunkat a „Nagyidai cigányok”-ban. Pedig Reviczky jól ismeri Leopardi 1849-ben P. Viani által kiadott levelezését, Sainte-Beuve és Charles Mazade (L. et sa correspondance. *Revue des Deux Mondes* 1861) cikkeit és kétségtelen tudatossággal hangsúlyozza ki költészetének az akkori magyar olvasóközönség számára oly aktuális hazafias tartalmát.

Az Itáliát kedvvél járó Szana Tamás szintén főleg Leopardi hazafias líráját értékeli.²²⁸ Az Itália- és Dante-ódákból hű és elég jó versekben szemelvényeket is fordít s az utóbbi költemény hatását a Berzsenyi „Romlásnak indult”-jához hasonlítja. A dán Brandes részletes életrajzából merít, azonban tárgyilagosan a férfi Leopardi minden politikum iránti közönyösségét betegségével, világfájdalmával magyarázza. A Byron—Heine—Lenau—Puskin pesszimista sorba illeszti bele, s annak legnagyobb költőjének vallja. Felhívja a figyelmet versformáira, ékítmény nélküli precíz stílusára, s legfeljebb kis életrajzi részletekben téved. Leopardi nem volt az a „szegény üldözött”, kinek ő mondja; édesanyja, ez a rendkívül önfeláldozó, vasakarátú asszony sem „jelentéktelen nő, aki a családban csak másodrendű szerepet játszott” volna. De Szana Tamás komoly kis tanulmánya a hazafi és apostol egyoldalú beállítását már feloldja egy többszínű arcképben: „Leopardi költészete örökké háborgó, zavaros tenger, de drágagyönggyel jutalmazza a bűvárt, ha mélyébe ereszkedik”.²²⁹

²²⁷ 1862. II. évf. I. fele 262., 295., 310., 327., 342. II.

²²⁸ *Fővárosi Lapok*, 1869. 136—37. II.

²²⁹ A cikket Endrődi Sándor két fordításával, az „Emlékeim” és „Magány” címűekkel együtt Szana T. felvette *Nagy szellemek* című kötetébe. Pest, 1870.

A bűvárok nem is késtek jelentkezni. Elsejük Endrődi Sándor volt. A *Netelejs* 1869-i évfolyamában (26. sz. 301—302. ll.) fordítja Leopardi „Emlékeim” (Ricordanze) című költeményét, melyre már Reviczky Xavér külön felhívta volt a figyelmet Petőfi „Szülőföldemen”-jéhez hasonlítva tartalmát. Később még a „Magány” (Vita solitaria) fordítását adta. A két műfordítás azonban korántsem gyöngyszem:

„....S zöldelő pázsit fölött heverve
Az est nagy részét csöndben tölthetém
S szemem az égen csüngött, míg a szél
Zokogva járt a cyprusok között...”

Kimaradt az eredeti idill e négy sorából a „távoli békaszó”, a sövény mellett virágágyak közt bolyongó szentjánosbogár, az „illatos faszor”, a házból kihallatszó beszélgetés, szolgák tevése-vevése, ahogyan a későbbiekben elszíntelenedik a Recanati ellen való lázadás szenvedélyes életszerősége. A tél leírásából hiányzik a hó „fénylése”; a „hatalmas tévelygés” „balga gyerkőc”-cé változik, a remény, „édes ábrándképeiből” „hűtlen csalfa lányka” lesz, az „affanno”-ból sírás, a palota kertjének vízmedencéjéből örvény, a széi susogásából zokogás. Nem egyszer félreérti a szöveget is. Így nem veszi észre, hogy a „hallgatag vidék”, melyről lemaradt a nyáj és a felkelő nap, a palota szobáiban gyakran szemlélt freskók emléképei. Mintha a versben megnyilatkozó filozófiai érzület, nyelvművészet, zeneiség nem is léteznének számára; hűségről pedig aligha lehet ott szó, ahol maga a vers terjedelme is huszonöt sorral meg rövidült.

Endrődi Sándor fordítói eljárása azonban nagyon jellegzetes. Vele és a Leopardi-fordítók ama körével, akikkel a 70-es, 80-as évek magyar irodalmi folyóirataink lapjain találkozunk, a magyar Leopardi-recepció új és legfontosabb állomásához érkeztünk el. Bartók Lajos (1851—1902) és Dengi János (1853—1903) tartoznak még ehhez a körhöz. Mindhárman Olaszország rajongói voltak. Endrődi Sándor, kiről Reviczky Gyula azt mondta, hogy „nem tartozik az irodalomhoz, ő poéta”,²³⁰ vágyva vágyott oda;²³¹ a hírlapíró és ellenzéki képviselő Bartók Lajos Riminit dicséri, „Egy római osteriában” gondolkodik az elmúlásról,²³² s Garibaldi halálára ír meghatódott költeményt.²³³ A francia kritika a hozzájuk hasonló írókat „italianisant”-oknak szokta nevezni. A középiskolai tanár, majd tanfelügyelő Dengi János érzi magát legközelebb valamennyiök közül Leopardihoz.

²³⁰ Reviczky Gyula *Összes költeményei*. Rendezte Koroda Pál. Budapest, 1895. Epilog. II. XXVII. l.

²³¹ „Italia.” Endrődi Sándor *Összegyűjtött Költeményei*. Budapest, 1898. 118—119. ll.

²³² *Hattyúdalog*. Budapest, 1906. 17—23. ll.

²³³ *Erdőzúgás*. Költemények, 1883—1889. Budapest, 1889. 174—175. ll.

A *Fővárosi Lapok*-ban és *Vasárnapi Ujság*-ban jelennek meg fordításaik, de egy-egy a *Koszorú*-nak (1885), *Magyar Szemlé*-nek (1889), *Ország Világ*-nak is jut (1890) és az egy Endrődit kivéve felveszik eredeti verskötetekbe is e magyarításokat. Teszik ezt pedig azért, mert úgy érzik, hogy Leopardin keresztül saját érzéseiket fejezték ki. Azok közé a búsongó, melankólikus költők közé tartoznak ugyanis, kik a 70-es, 80-as években egész divatot teremtettek és kikről Reviczky Gyula így ír „Ifjú pesszimistához” (Justh Zsigmond) címzett költeményében:²³⁴

„Mennyi hévvel, mennyi hittel
Csüngsz e szócskán: pesszimizmus!
Bár a szíved csupa ábránd,
Eltagadott, titkos ábránd,
Köveivén a kor divatját,
Kicsinyled a mikrokozmoszt,
Századunk nagy vajúdasát;
Mert szükséged van haragra,
Nagyhitű kis tagadásra,
Ok nélküli szenvedésre; —
Mert, barátom, ifjú vagy még!

A Tóth Kálmán és Vadnai Károly szerkesztette *Fővárosi Lapok* az ilyen búsongó daloknak egész garmadáját közlik. Az 1877-i évfolyamból jegyzek ki párat: Lauka Gusztáv, Egy ravatalnál; Berecz Károly, Sírkövek I—IV.; Majthényi Flóra, Mint hogyha a pásztorgyerek...; Endrődi Sándor, Láthatnám holtra válva; Dengi János, Halálvágyó Dalai... Ezek között egészen otthon vannak az említett Leopardi-fordítások; azaz helyesebben úgy vannak otthon, ahogyan őket az Endrődi—Dengi—Bartók triász fordítja. Inkább a maguk és koruk stílusában való átköltésről, egy magasztos életérzésnek és filozófiai álláspontnak a szobalíra érzelmességének sikjára való lefokozásról, semmint igazi műfordításokról van itten szó. Leopardi költeményeiből eltűnik az egyéni emlék, vagy legalábbis az elszíntelenedik fordításukban, minek csak részben oka a szöveg féltreértése. Azt pedig vajmi könnyű felismerni, hogy az ilyen kifejezések, mint „ifjúkorom rózsahajnala“, „a táj ködlege“, „Te alszol és én könnyűimet ontom“, „legédesb üdv“, „vérző szív“, Dengi fordításaiban nem a Leopardi, hanem a korabeli pesszimista líra nyelvén szólnak.

Versfordításaik mellett meg kell még említenünk Sebők H. egy fordítását Leopardi „Operette Morali“-jából. Mégpedig épp azt a darabot fordítja gördülékeny prózában, melyben Leopardi leg-sötétebb képét adja a gonosz emberi természet önzésének.

Prometeus a vademberekhez érkezve, megkérdezi benne tőlük, mivel foglalatostkodnak:

V. e.: Eszünk, mint látod.

Pr.: És mit esztek?

V. e.: Egy kis húsfélét.

Pr.: Vad- vagy háziállatnak a húsa?

V. e.: Házi, fiamnak a húsa.

Pr.: Hát tán, mint Pasiphaénak, neked is borjú fiad volt?

V. e.: Dehogyan borjú, ember volt, mint a többinek.

Pr.: Ember, eszeden vagy? Hát tenvéredet fölfalod?

V. e.: Dehogyan a magamét, az övét; hiszen azért hoztam őt világra és azért neveltem fel.

Pr.: Hogy fölfaljad?

V. e.: És mi van ezen csodálni való?

(Magyar Szalón, 1888. IX. 75—79. ll.)

E sötét párbeszédeknek egyetlen fordítása ez még ebben a korban, de olvasásuk nyomát itt-ott megtalálhatjuk pesszimista líráinkban. A magyarországi „fortuna di Leopardi” e második időszakában a pesszimizmus költője háttérbe szorította a régebbi hazafias apostol-képet. A búsongó líra bizonyos fokig kisajátította és a maga nyelvére ültette át költészetét.

Az egykorú kritika is ezt az új Leopardit mutatta be. A *Magyar Philosophiai Szemle* 1882-i évfolyamában (47—54, 109—134. ll.) Buday József kitűnő filozófiai megalapozottságú cikket ír „Leopardi gróf mint a német pesszimizmus előfutárja” címen, mely a költő életművének és a rávonatkozó irodalomnak jó ismeretéről tanuskodik. Prózái munkáiból maga fordít, költeményeiből Bartók és Dengi fordításában iktat be szemelvényeket. Igaz, hogy ő már hangot ad a magyar lélek elutasító álláspontjának „a pesszimizmus gyászos filozófiájával” szemben, mely sajnosan terjed, mint „elegáns betegség a palotákban és magas műveltség szalonjaiban”. De vannak rajongók is, akik Schopenhauer ítéletét idézik.²³⁵ Baboss László a „Szerelem és Fájdalom-költők”-ről írva (Budapest, 1895) pedig hangsúlyozza, hogy Leopardit „merész, hatalmas egyénisége kiemeli a fájdalomköltők közül — vagy helyesebben azok fölé emeli, — de tény, hogy a fájdalom költője, tán ennek az iskolának, mely e címen neveztetik, első költői apostola Byron után”. A magyar pesszimista líra rokonságerzete élénk érdeklődést váltott ki a külföldi Leopardi-irodalom iránt is. Akad fordítója Paul Heyse „Nerina” című életrajzi novellájának,²³⁶ ismertetője Teresa Leopardi 1881-ben megjelent könyvének, s az egyenest úgy tartja, hogy Schopenhauer már csak rendszerbe foglalta, amit Leopardi kifejezett.²³⁷ Így Fináczy Ernő, Pindaros ódaköltészetét akarva meghatározni és különbözését érzékeltetni a modern ódaköltészetből, egészen magától értetődőleg választhatja Leopardit az összehasonlítás alap-

²³⁵ Boross Gábor nagyszombati tanár eredeti tárcájában. *Magyarság*. 1889. november 10.

²³⁶ Tóth Sándor, *Otthon*. Beszélyek, költemények és ismeretterjesztő olvasmányok gyűjteménye. Budapest, 1875. I. 256—292. ll. A novellába szőtt költeményeket németből fordítja.

²³⁷ Dr. Darvai Mór, *L. a szülői házában*. Comtesse Teresa Leopardi. Notes biographiques sur L. et sa famille. Paris, 1881. *Fővárosi Lapok*, 1882. 33. sz.

jául:²³⁸ „Mi nagy különbség az antik és modern ódaköltő között! A mély vallásosság derült harmóniája, a világrendbe való önkénytes belenyugvás Pindarosnál, — a kínoktól marcangolt pesszimizmus melynek nincs vigasza, csak a kétségbeesés tátongó örvénye, Leopardinál. Amott a mosolygó, verőfényes kék ég, — itt a szürke végtelen egyformaságában lankasztó, de mégis fenséges mennyboltozat!”

S a magyar pesszimista líra e rokonságérzete készíti elő a talajt a tárgyilagos műfordítás és tudományos kritika számára is. Radó Antal első Leopardi-fordításai 1882-re nyúlnak vissza és 1890-ben megjelennek már a Kisfaludy-Társaság kiadásában Giacomo Leopardi összes lírai versei, számszerint harmincnégy. A gyűjteményes megjelenés előtt Radó az egyes darabokat annyiféle folyóiratban szórta szét s azután annyiszor újból megforgatta őket antológiákban,²³⁹ hogy a századvég utolsó két évtizedében a külföldi költők közt Leopardi volt azok egyike, kiket legsűrűbben emlegettek.

Innen az egészen kivételes érdeklődés is, mivel Radó fordítását az egykorú kritika fogadta. Világos volt munkájának ama törekvése, hogy a pesszimista költőkkel az igazi Leopardit megismertesse. A *Fővárosi Lapok*-ban Szana Tamás ki is emeli: „Jó időben jelent meg nálunk e könyv, midőn minden második érzelmes fiatalember a maga nagyon vézna szerelmi bajaival, vagy apró csi-csergéseivel törekszik boldogulni, valóságos lírai aprópénzt csörgetve, mely már annyi kézen átment és megkopott. Üdvös lesz ezeknek a Leopardi magyar könyve, melyből megtanulhatják, hogy lelket kell énekelni... Leopardi ugyan nem lehet mindenki, de tanulhat tőle mindenki. Tanulhatja a poézis magasabb becsvágyát...²⁴⁰ Általában ez a tanulmányra dagadó bírálat a „nem könnyű olvasatú” lírikusról, a Leopardi-kultusz bangját üti meg.

Radó fordításának főérdeme a filológus pontosságban rejlik. A szöveget szinte mindig jól megérti, mert ismeri Leopardi egész gondolatát, mi pedig elkerülhetetlenül szükséges a részletek helyes tolmácsolásához. Csak igen ritka az olyan félreértés, melyet a „Szombat a faluban” végén találunk:

„De ah! viseljed könnyű szívvel,
Hogy messze van még ünneped.”

Holott Leopardi épp ellenkezőleg a kisiúnak ezt mondja: Még messze van férfikorod ünnepe, de kívánom, hogy az ne hozzon Neked fájdalmas kiábrándulást:

Ch'anco tardi a venir, non ti sia grave.

Vagy ott, ahol az Infinito-ban Leopardi a lelkében honoló végtelenség csendjét a körülötte lévő valóság csendjével hasonlítja össze,

²³⁸ *Pindaros élete és költészete*. Egyet. Phil. Közl. 1884. 229. l.

²³⁹ A bibliográfiát l. Váradynál.

²⁴⁰ *Fővárosi Lapok*, 1890. 111., 113. sz.

Radó fordítása szintén meghamisítja az értelmet:

„...S az öröklét
Tűnik szembe, s a holt századok
És ez, mely él s oly hangos...”

E mi sovvien l'eterno
e le morte stagioni, e la presente,
E viva, e il suon di lei...

Az eredeti versforma pontos követésével Leopardi tömörségét és szinte danteian kifejező jelzőinek erejét igyekezett azonban mindenütt visszaadni. Jó verselési készséggel rendelkezik, de jambusai mehanikusak. Főleg azonban a költői stílus hiányát érezték ama bírálói, akik Vörösmarty és Arany nyelvköntösében szeretnék látni az igazi magyar Leopardit. A szabálytalan rímelhelyezésű, végtelenül zenei Leopardi-idill méltó tolmácsolásához meg éppen olyan intuitív nyelvművészetre lett volna szükség, milyenre csak Babits Mihály volt képes egyetlen Leopardi-fordításában, a *Sylvia*-ban. A nagy költő valamennyi magyar fordítója és méltatója közül egyedül ő ment el Recanatiba, hogy megfürdesse lelkét Leopardi szülővároskájának emlékeiben s olyan kongeniális költeményben fejezze ki ezt a belső élményt, minőt keveset ismer a külföldi Leopardi-irodalom. Radó fölöslegesen szaporítja Leopardi rímeit, mert nem ismeri fel értelmet aláhúzó rendeltetésüket. „Törékeny, púpos ember volt — mondja egy másik, évődő kedvű kritikusa —, bizony a fordító annál tagbaszakadtabb, nemcsak fordítója, de fordítottja is Leopardinak és éppen ez magyarázza leküzdhetetlen ösztönét, melynek sugalmából magát Leopardi urat is meg-meg-korrigálni iparkodik..., bőven csörgedező rímeiből egy kis csilingelő ékességet aggat rá. Ingyen méri neki. Szegény talján! Hadd boldoguljon ő is...”²⁴¹ Tény, hogy egy pillantás Radó eredeti „Versei”-be²⁴² eléggé meggyőző arról, mennyire nem leopardii egyéniség ő.

Megérzik ez a fordítások elé bocsájtott hosszabb bevezetésben is. Radó 61 oldalas életrajzában és méltatásában főleg Francesco De Sanctis pompás Leopardi-tanulmányát követte. Ítéletei is többnyire az ő esztétizmusának hatása alatt keletkeztek. Így Leopardinak a magyarországi recepció első korszakában annyira dicsőített politikai költeményei zsenyékké értékelődnek le. De meg Radó a pesszimizmus egyéni hangulatait és következetlenségeit is a köznapi józanság szemével tudja csak látni, s kifogást kifogásra halmoz Leopardi „nehézkos okoskodásai” ellen. Vajjon honnan méríti a költő, hogy az állhatatlan nép minden szépet gyűlöl? A szerelem és halál gondolatának egybefűzését sem tartja szerencsés ötletnek stb. E pörlekedés közben természetesen elvész a Leopardi-arckép, melynek megrajzolására vállalkozott.

²⁴¹ Névtelen bírálat. *A Hét*, 1890. 16. sz. ápr. 20. Babits M.: *Recanati*.

²⁴² Budapest, é. n.

Radó Leopardi-életrajza azonban jól értesült, komoly munka, mely az addigi magyar Leopardi-irodalom nem egy tévedését igazította helyre, különösen a költő magán- és sokat vitatott családi körülményeire vonatkozólag. A *Hét*, melynek lapjai ebben az időben a búsongó líra darabjaival vannak teleszórva, természetesen más értékeket szeretne megvalósítva látni a könyvben. Híját érzi a fordításokban ama „nehéz borongás”-nak, mely „Leopardi olvasójának lelkére száll és misztikus ködébe burkolja”. De ennek megvalósítására hosszabb fordítói tradíciót is tart szükségesnek, s Radó nagy érdemének tudja be, hogy „a jövőendő magyar Leopardi-fordítók sorát nyitja meg”. Bírálója úgy látja ugyanis, hogy Leopardi „neve meghódította a művelt világot és... versei szankcionálták azt az irányt, mely nem az életörömben, hanem annak ellenkezőjében, a lemondásban és kétségbeesésben keresi és találja az önkínzó gyönyört és enyhületet”. A németekéhez mérhető magyar Leopardi-irodalom megindulásában nem kételkedik.²⁴³

Nem egyedül A *Hét* kel Leopardi védelmére. Szana Tamás tárgyilagos hangon cáfol, elismerve Radó fordításának érdemeit.²⁴⁴ Más szenvedélyesebben tör lándzsát mellette: „Fényes poétai egyéniség... van benne valami régi római elődeiből... komoly, mély és széles koncepcióban... Mintha a könyvnyomtatás feltalálása előtt írta, oly gond, oly fontosság van ritmikus soraiban... Nem hangulat, szeszély, ötlet a témája, hanem minden tárgyában a világ, az élet és a halál és Itália.”²⁴⁵ A Pesti Napló is úgy véli, hogy Leopardi „Sötét és sívár, de hatalmas költői egyéniség... kinek nagysága ellen már nem emelkedik ellentmondó szózat.”²⁴⁶ S ez az ítélet a Radó-fordítás második kiadásának távlatából azok előtt is megtartja változatlanul értékét, „akiknek világnézetével nem egyezik az a sötét ború, mely (Leopardinak) sokszor még könnyebb hangú költeményein is végigvonul...”²⁴⁷

E gyakran kis Leopardi-életrajzzá és egészen komoly tanulmánnyá szélesedő bírálatok eléggé bizonyítják, hogy az 1880—1890-es években nálunk is voltak, mint külföldön, Leopardinak jó ismerői és rajongói. Ebből a korból származik egyébként Leopardi első holland (1882), spanyol (1883) fordítása is és jelenik meg a legjobb Leopardi-kiadások egyike, a Simanowskyé Kiebben (1888).²⁴⁸ Az európai „Fortuna di Leopardi” virágkorát éli.

Radó Antal fordítása kétségtelenül tisztázta a pesszimista költők ismeretét Leopardiról. De lássuk most már, hagyott-e hát nyomot Leopardi az ő eredeti költészetükben?

Elsősorban tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy a magyar költői pesszimizmus nagyban különbözik a Leopardiétól.

²⁴³ A *Hét*. Id. cikk.

²⁴⁴ *Fővárosi Lapok*, 1890. 112—113. sz.

²⁴⁵ —ő kritikája, *Budapesti Hírlap*, 1890. május 4. 122. sz.

²⁴⁶ *Pesti Napló*, 1890. május 20. 138. sz.

²⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1904. 50. sz. 861. l.

²⁴⁸ P. Hazard *id. mű* 229—230. ll.

A testi betegség Reviczky Gyulánál sem váltja ki azt az állandó boldogtalanságérzést, halálvágyat, mi Leopardi verseinek jellemvonása. Schopenhauer olvasása közben ő így gondolkodik:

„Sötét lapok! komor nagy eszmék!
Igazság, mély, egyhangú bánat.
S én hiszem is, de úgy szeretnék
Örülni mégis a világnak!“

Ez jellemző az egész magyar pesszimizmusra. Vajda János „filozófiáját“ a folyton újból felcsillanó hit enyhíti. Lélekállapot, hangulat a pesszimizmus, nem pedig testi és lelki alkat által meghatározott rendíthetetlen meggyőződés, mint Leopardinál. Endrődi költészetében szerelem, bor, életöröm váltakoznak a búsongással; Bartók Lajos egyben a szabadság és a Kárpátok természeti szépségeinek a költője. Valamennyiük közül még az a Dengi János áll legközelebb a Leopardi világfelfogásához, aki tőle legtöbbet fordított. De ő is alapjában véve vallásos, remélő, illúziót mindig melengető lélek, bár irodalomtörténetírásunk általában megállapítja, hogy „bölcseledő szellemű, pesszimista hangú költeményeit Leopardi hatása alatt írta“, s egykorú bírálója egyenest úgy érezte, hogy „némely versében a pesszimista hang oly erősen csendül meg, mintha magát Leopardit olvasnók!“²⁴⁹ Valóban az ilyen sötét kifakadásoknak nagy a rokonságuk a Leopardi hangjával:

Örültség minden küzdelem!
Az, amiről lázas napokba'
Kábult lélekkel álmodunk:
Marad, ahol van, a chaosba',
Ahhoz mi sosem jutunk!

(Csüggedés.)

Vagy:

Nincs itt remény már sugaras napokra,
Hiába kísértsz vágy, hiába álom.

Nem zokogok, egy hangom sincs panaszra,
Halál, nyugodtan és lemondva várlak.

(Golgota felé.)

Azonban, mint mondtuk, nála sem állandó ez a lelkiállapot és a hitben megtalálja azt a vigasztalást, melynek forrása el van zárva Leopardi előtt.

Még nagyobb rokonságot mutat Leopardi stílusához Majthényi Flóra két költeménye, „Méla csillag“ és „Mint hogyha a pásztorgyerek“. Mindkettő a *Fővárosi Lapok* 1877-i évfolyamában jelent meg (121. és 177. sz.), abban az időben, mikor ott az első

²⁴⁹ Pintér Jenő VII. köt. 569. l. — Dengi János újabb költeményei. Vasárnapi Ujság, 1892. 39. sz. 667. l.

Leopardi-fordítások láttak napvilágot. Az elsőben éppoly gyöngéden szólítja meg a „méla csillag“-ot s kérdi a lét titkairól, mint Leopardi Ázsiában bolyongó pásztora:

Méla csillag,	Che fai tu luna in ciel? dimmi che fai
Fényes csillagzat	Silenziosa luna?
Elborult egen!	Sorgi la sera e vai,
Mi van benned?	Contemplando i deserti; indi ti posi.
Tán éltünk jövője,	Ancor non sei tu paga
A múlt vagy jelen?	Di riandare i sempiterni calli?
Vagy tán földünk	Ancor non prendi a schivo, ancor sei vaga
Tükröződik benned,	Di mirar queste valli...?
S fölszállt bánata...?	

S a „méla csillag“ éppoly nyugodtan, fenséggel úszik tovább „búnak fellegén“, mint az „Éji dal“ silenziosa luna-ja. A bánat kozmikusságában, a nyelv csöndes, egyforma folyásában, a kérdések halmozásában, a jelzők kifejező és gondos megválogatásában egy könnyen hevülő női lélek nyilatkozik meg, kire Leopardi olvasása mély hatást gyakorolt. — A másik költeményben is álom és valóság összekeverése; hosszú hasonlat körmondatöltözetben és utána rövid második tagban a magyarázat; szokatlanul dísztelen stílus és józan jelzők, olyan tulajdonságok, mik Leopardira emlékeztetnek. Ám Majthényi Flóra szerencsétlen családi élete hamarosan egész más irányba terelte verselését.

Leopardinak tehát nem akadt igazában magyar tanítványa, talán épp mert sötét élettágadása távol áll a magyar lélek jellemétől. De a magyar pesszimista költészetben nem hiányoznak a leopárdii elemek.

Mindenekelőtt a hazafias lírának az a Petőfi hagyományától elszakadó hangja, melyet Dengi János és Vajda ütnek meg először, Leopardi inspirációját látszik követni:

A tette hívó nagy idők nagy eszméikkel kivesztek. A hősi főt lehajtottuk és senki sem törődik velünk; a megadás fertőjében élünk. Főnséges eszme, büszke cél már csak bohó ábrándok, mert bölcs és józan lett a kor. Becsület és szűz erény pedig levetettek minden szemérmet magukról... Ez a pesszimiztikus általánosítás, panasz a kor és ideáltalansága ellen, az erénynek a hazafisággal való kapcsolása, a Leopardi-fordító Denginél nem hagynak kétséget arra vonatkozólag, hogy honnan merítette ihletét. Leopardi szerint minden erénynek alapja a hazafiság, ahol ez elvész, amazok is kipusztulnak.²⁵⁰

Vajda János Luzitán Dalában viszont Leopardi „All'Italia“-jának szolgáskorba került délceg úrnő-hasonlata csendül vissza egészen világosan. Az özvegy eldobta fátyolát:

Oh én hazám, boldogtalan hon!
Bukott hölgy, eltévedt anya...

Akkor találkozhatott e képpel, midőn 1850-ben „megint a borjúnak lett paripája“, Taljánország felé mendegélt és egy évig volt Padovában a Konstantin-ezred közkatonája.²⁵¹

Máskor a témaválasztásban ismerünk Leopardi hatására. Így Bartók „Vihar után“-ja (*Dopo la tempesta*), Endrődi Sándor ugyanily című költeménye, az „Árva madár“ (*Il passero solitario*), Ünnepest (*La sera del dì di festa*) hozzá vezetendők vissza, ha a feldolgozás azután teljesen független is tőle. Az elsőnél az élet céljáról való költői bölcselkedés, a másodiknál a szabad strófa- és versforma ritmikusan kisebb részekre bontott hosszú, ünnepélyes periódusa leopardii elemek.²⁵² Dengi János és Ábrányi Emil viszont segítségével emelkednek fel az egyéni búsongástól a fájdalomnak általános, kozmikus szféráiba. Az utóbbinak „Kiegett csillagok“ című költeménye fantasztikus képét alkalmasint Leopardi egyik prózai dialógusából meríti:

„... a szomorú gömb ott bolyong az égen,
Más boldog, élő csillagok sorában,
Mint egykoron, a hév s erő korában!
Forog, forog, hurcolván azt a fényt,
Amit hő napja hullájára hint.
Forog, forog, csak gördül, csak kering,
A mindenség élő halottjaként! ...

A föld Leopardi „Dialogo d'Ercole e di Atlante“-jében is a mindenség élő halottja. „... Egli è già gran tempo, che il mondo finì di fare ogni moto e ogni romore sensibile — mondja Atlas — e io per me stetti con grandissimo sospetto che fosse morto, aspettandomi di giorno in giorno che m'infestasse col puzzo; e pensava come e in che luogo lo potessi seppellire, e l'epitaffio che gli dovessi porre ...“

Hogy azután Vajda János költészete bír-e az említetten kívül egyéb érintkezési pontokkal is Leopardival, nehéz lenne meghatározni. A világ számára is rejtély, az élet hiúság, az ember parányi porszem a nagy mindenségben. Gondolata a csillagok és világűr útjait otthonosan járja és pesszimizmusának ugyanaz az alapja, mint amit Leopardi büszkén „élvezet-elméleté“-nek (teoria del piacere) szokott nevezni: a végtelen vágy és véges kielégülés aránytalansága. „Vágyamnak, melyet érzek, Nagysága épp a kárhozat“, mondja Vajda János.²⁵³ A következetes természetgyűlölethez ő ugyan nem jut el, mint Leopardi, de az ember nagy bánatáért a természetet teszi felelőssé, akárcsak az olasz költő Izlandija a „Dialogo della natura e di un Islandese“ prózai párbeszédében:

²⁵¹ L. Széchy Károly Beöthy—Badics képes irod. tört.-ben. Budapest, 1896. II. 726. — Sirámok VII.

²⁵² Pl. „Csillagos éj“. *Összegy. Költ.* id. kiad. II. köt. 151. l.

²⁵³ Alszegehy Zsolt, *A XIX. század magyar irodalma*. Bpest, 1923. 154. kk. II. — Várkonyi Nándor, *A modern magyar irodalom*. Pécs, é. n. 124. kk. II.

„Panaszra mék a természethez,
Hol legsötétebb a vadon,
Föltárva keblemet, mely vérez,
Minden sebét fölszagatom.“

(*Otthon.*)

Az ellenséges természet jellegzetesen leopardii motívuma különben felbukkan Bartók Lajosnál is:

„Oh természet! Te csak nevetsz mi rajtunk,
Szép mindég és közömbös szüntelen.
Mert szép vagy: hozzád hasztalan sóhajtunk,
Örök ifjú: s így könnyörtelen.“

(*Erdőzugas. 8–9.*)

Ha van Leopardinak magyar lelki rokona, úgy leginkább még Vajda János az, nemcsak filozofálásra való hajlama, kozmikus fájdalomérzése, az örökké kielégíthetetlen vágy és az ellenséges természet költői motívumainál fogva, hanem azért is, mert pesszimizmusuk voltaképp idilli lelkületet takar, mely Vajda Jánosnál is ilyen eszményi, zsúfolt tájképekben nyilvánul meg, mint például a következő:

Az égen a felhő egymást üzi, hajtja.
Lemegy a nap. A nyáj hazatér.
Távolba vesz el halk, méla kolompja.
Kiált a kuvik, száll a denevér...

(*Őszi tájék.*)

Csak hogy ami Vajda Jánosnál egy költeményen belül is változó hangulat, Leopardinál állandó érzésforma és következetesen végiggondolt, gránitszilárd meggyőződés.

A pesszimizmus költészet divatjának múlásával tűnik a magyarországi „fortuna di Leopardi“ is. Szlavik Mátyás 1896-ban még nagyon világosan tudja körvonalmazni az olasz költő pesszimizmusának jellemvonásait, de cikke elé Brassai e szavait írja: „A pesszimizmus agyrém, búskomorság és éretlen vagy nyavalyás gondolkodás szülötte.“²⁵⁴ Ám általában irodalmi viszonyaink is magyarázzák, hogy Radónak nem akadt utóda a teljes Leopardi-fordításban, mint ahogyan a német vagy francia Leopardi-irodalom példája alapján egyik ismertetője szerette volna. Első és utolsó maradt. Ami próbálkozás még van, elszigetelt, s többnyire vidéki lapokban vagy iskolai értesítőben húzódik meg.²⁵⁵ Pedig csak sajnál-

²⁵⁴ A pesszimizmus és a kereszténység. Protestáns Szemle, 1896. VIII. 428–29.

²⁵⁵ Sáfrány Károly, *Az uralkodó gondolat*. Veszprémi Közlöny, 1889. 47. sz. Hű, de zeneietlen fordítás. — Gedő Simon, Egy-egy strófa a Canto Notturno... és az A se stesso...-ból *Székely Lapok*, 1898. július 31. 61. sz., Maros-

hatjuk, hogy Mohr Viktor megkésett azzal a törekvésével, hogy Leopardi prózai műveinek teljes fordításával egészítse ki a Radó munkáját. Az eredetihez jól simuló, zamatos, könnyed, ironikus stílusával és jó nyelvismeretével bizonyára kitűnően megoldotta volna a feladatot.²⁵⁶ Leopardi születésének (1898) és halálának (1937) centenáriuma már minden fontosabb esemény nélkül múlik el.²⁵⁷

A pesszimista költészettel kapcsolatos magyar recepciót voltaképpen Imre Sándor Leopardi-tanulmánya rekeszti be, mert valószínűsleges Leopardi-tanulmány az, mit a „Petőfi és némely külföldi költők” című cikksorozatában találunk.²⁵⁸ Ez essay-szerű tárgyalásban Petőfi inkább csak ürügyül szolgál Imre Sándornak arra, hogy Leopardiról szólhasson, vagy — mint már a melankólikus költői korszak kezdetén — alapot nyújt az összehasonlításra és asszociálásra. Leopardi elvi pesszimizmusa és Petőfi alkalmi embergyűlölete, Leopardi természetgyűlölete és Petőfi természetszeretete, érzésformájuk és formaérzékük kerülnek egybevetésre. Meggyőzőbb Leopardi szerelmi zárkózottságának az Aranyéhoz és nemzetét ébresztő ódaköltészetének Kölcsey és Berzsenyi költészetéhez való hasonlítása. Klasszicizmusunkkal való rokonságát hangsúlyozva, mintha csak el akarná csatolni Leopardit a pesszimista költőktől, akik őt kisajátították. A magyar lélek álláspontját, melyet korábbi vélemények elszórt elemeivel is könnyű lenne igazolnunk, ő körvonalazza leghatározottabban. „Nem egészséges hatású költő”-nek nevezi Leopardit, mert „ritkán tud felemelkedni, fölegyenesedni a leverő gondolatok csapása alatt”. Ritkán dacol férfiasan. A tárgyilagosság meg éppen hiányzik nála. Leopardi pesszimizmu-

vásárhely. — A Carducci-fordító Zoltán Vilmos fordítja még a „Sylviahoz” című költeményt L. születésének centenáriumán (*Vasárnapi Ujság*, 1898. 36. sz. 606—607. ll.), a ritmus és zeneiség szabadabb követésére törekedve.

²⁵⁶ A budapesti VII. ker. külső m. kir. áll. főgimnázium értesítője az 1906—7. iskolai évről. 26—4.: ll. — 1. Párbeszéd a halál és a divat között (III.), 2. Párbeszéd Herakles és Atlas között (II.), 3. Párbeszéd a Föld és a Hold között (VIII.), 4. Párbeszéd naptárrikkancs és járókelő közt (XXIII.).

²⁵⁷ Ifj. Bethlen Miklós gróf tárcája a *Budapesti Hírlapban*, 1898. július 15-én (194. sz.) bizonykodik még L. legjobb ismeretéről. Leveleiből idézve körvonalazza pesszimizmusát és vitatkozik vele: Az önzés hasznos, mert a felebaráti szeretet mértéke. „Öngyilkosság”: erre azt lehet felelni, hogy nagyobb bátorság kell a küzdelemre az életben és védekezésre az erkölcsi romlottság ellen, mint az öngyilkosságra...; Koltay-Kastner. Jenő, *Leopardi*. Magyar Szemle, 1937; Oláh Gábor, *Leopardi*. Budapesti Szemle, 1938. (248. köt.) 169—193. ll.; Mórity György, *Pesszimizmus és aktivitás összefüggése Leopardi világ-nézetében*. A pécsi egyetem olasz intézetének értekezései, 9. sz. Pécs, 1940.

²⁵⁸ Először *Budapesti Szemle*, 1894. 80. köt. 436—66. ll., azután *Irodalmi Tanulmányok*, Budapest, 1897. 149—362. ll. — A „Felhők”-ben talán Leopardira vezethető vissza két gondolat. Az egyik (Hídeg ellen a tél...): az ember mostohagyermek a természetnek, mely minden állatot ellátott a szükséges toll- vagy szőr-ruházattal, csak az embert nem; a másik (Futó folyam hullámai...): az emberi vágyódás örök és határtalan.

sának e visszautasítása után, a szerző azonban azzal menti és magyarázza gondolatát, hogy „állandó elégtelenségében sem hiányzik nála egy szép tulajdon, a lelki nemesség... Ha szenved, nem mutogatja sebeit, baleseteit“. Kételkedése mély belső vallásosságot takar, nemes pesszimizmusa pedig végelemzésben a hazafi kétségbeeséséből fakadt. A hazafiúi érzés így lesz most a pesszimizmus mentségévé.

Mück új német Leopardi-fordítása,²⁵⁹ Paul Hazard Leopardi-tanulmánya²⁶⁰ még figyelmet keltenek a napisajtóban, de a lelki rokonságnak ama érzése, mely a hazafi-apostol iránt a hatvanas években és a következő két évtizedben a világfájdalom költője iránt mutatkozott, a kilencvenes évek derekán elenyészett. 1890 táján Leopardiról mindenesetre sokkal többet tudott a magyar olvasóközönség és versei közelebb állottak a lelkéhez, mint ma, születésének másfél százados évfordulóján.

XXII. La fortuna di Leopardi in Ungheria.

(I capitoli dell'opera presente che — coll'aiuto delle opere, dello Zibaldone e dell'epistolario di Leopardi — cerca di definire il nascere, lo sviluppo ed il carattere del mondo leopardiano — sono i seguenti: I. La famiglia Leopardi. II. L'adolescenza. III. I primi saggi letterari. IV. Iniziazione filologica. V. Formazione del poeta lirico. VI. Odi patriottiche. VII. I primi idilli. VIII. Lo Zibaldone. IX. Poemi filosofici. X. A Roma. XI. Le Operette morali. XII. Bologna, Milano. XIII. Risveglio lirico. XIV. Fanny. XV. L'ultima delusione. XVI. Ironia e satira. XVII. Il tramonto della luna. XVIII. La metafisica del Leopardi. XIX. La malattia del poeta. XX. La leggenda del Leopardi.

L'ultimo capitolo offre un contributo ungherese alla conoscenza della Fortuna di Leopardi in Europa. Lo riproduciamo in italiano, ritoccando e completando un nostro articolo già pubblicato nell'Annuario dell'Accademia d'Ungheria di Roma, 1937.)

La „Fortuna di Leopardi“ rassomiglia in due punti a quella di Dante: essa è universale e nondimeno molto discussa nei dettagli. Perciò la ricchezza delle traduzioni in tutte le lingue colte dell'Europa e la copia della letteratura critica che si riferisce alla sua vita ed alla sua opera non possono essere paragonate che a quelle del Sommo Poeta. La fortuna della fama del Leopardi nelle varie letterature europee diventò presto l'oggetto di ricerche assidue. Trentacinque anni dopo la morte del poeta si poteva già parlare di una letteratura leopardiana tedesca (G. Zumbini, *L. presso i Tedeschi*. Nuova Antologia, 1873). Successivamente fu studiata la „fortuna

²⁵⁹ *Pester Lloyd*, 1909. december 12. 294. sz.

²⁶⁰ Vándor Iván, A legszomorúbb költő ifjúsága, Budapesti Hírlap, 1912. augusztus 8. és 186. sz. Tárcá. — Az *Operette Morali*ből Móritz György nyújtott még néhány szép és sikerült fordítást a Budapesten megjelent *Olasz Szemle* 1942. évfolyamában (1, 2, 4. sz.): Malambruno és Fariarello beszélgetése; Az újságárús és egy járókelő beszélgetése; Ruysch Frigyes és múmiái; Kopernikus.

del Leopardi" nella Russia (Ciampoli, *L. in russo*. Studi letterari, 1891), in Inghilterra (A. Schanzer, *L. in Inghilterra*. Rassegna nazionale, 1901), nella Francia (N. Serban, *L. et la France*. Paris, 1913), ed il maestro della storia letteraria comparata, Paul Hazard, lumeggiò in uno dei suoi più belli studi i rapporti del Leopardi col pensiero europeo (Paul Hazard, *Les grands écrivains étrangers. Leopardi*, Paris, 1913).

Ben s'intende però che la fisionomia del Leopardi cambia a secondo che viene riflessa nello specchio dell'anima tedesca, francese, russa o inglese. Così nella Germania, attraverso l'interessamento dei primi suoi ammiratori — Niebuhr, De Sinner, Adolf Tobler²⁶¹ — Leopardi venne presentato al pubblico prima come grande filologo, ed i suoi lavori di erudizione giovanili furono pubblicati a Halle nel 1878. Schopenhauer scoprì in lui soltanto nella terza edizione della sua opera il precursore della propria filosofia pessimistica. Leopardi filologo e filosofo preparò poi la via a Leopardi poeta. La critica inglese invece, fin dal primo articolo pubblicato nel 1848, mantenne un contegno negativo. Incominciando dal Gladstone, tutti gli ammiratori del poeta dovettero premettere ampie scuse per la filosofia distruggitrice del Leopardi, onde poterne far comprendere e accettare la poesia. L'anima russa interpretò a sua volta il pensiero del grande recanatese attraverso il proprio nichilismo. Su una tomba del cimitero di Vilcov, dov'è sepolto Dostoiëvski, si leggono due versi del Leopardi, ed in cascate nascoste di steppe lontane, accanto ai volumi di Heine, Shelley, Musset, spesso si trovava anche la traduzione del Leopardi. In fine, i francesi apprezzarono nell'opera del nostro non tanto il pensiero, quanto l'espressione estetica, la finitezza artistica, il lirismo musicale. Già Alfrède de Musset nella sua poesia „Après une lecture“ (1842) e più ancora Saint Beuve nel suo articolo su Leopardi nella *Revue des Deux Mondes* (1844) fissarono tale fondamentale modo di vedere dei francesi.²⁶²

Quale è stato l'atteggiamento dell'anima ungherese di fronte al pensiero e all'arte leopardiana? Noi cercheremo di rispondere a tale domanda e di completare con un modesto contributo la conoscenza della Fortuna europea del Leopardi.²⁶³

Alla fine del settecento e nei primi decenni dell'800 la letteratura ungherese non mancò di elementi che avrebbero potuto favorire l'assimilamento dell'arte leopardiana. Il grande poeta Francesco Kölcsey, autore dell'inno nazionale ungherese, cantò nel 1823 la „Vanitatum vanitas“ del tutto. Il nostro mondo — così egli disse — non è che un piccolo nido di formiche... mille anni sono la durata di

²⁶¹ De Sinner, *Rheinisches Museum* 1835. — Adolf Tobler, *Jahresberichte für Romanische und Englische Philologie*, 1874.

²⁶² Paul Hazard, *Les grands écrivains étrangers. Leopardi*. Paris, 1913

²⁶³ V. la bibliografia in: Emerico Várady, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*. Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1933, vol. II. e pp. 306—307 del I. vol. una breve trattazione della questione.

una bolla di sapone..., virtù, eroismo, fede, speranza, immortalità, sapere ed eloquenza non sono che illusione... *vanitatum vanitas*... D'altra parte Daniele Berzsenyi, il maggiore poeta della scuola classicheggiante, confrontò in una sua ode alata „Agli Ungheresi!“ la gloria passata alla piccolezza vergognosa del proprio tempo, mentre Michele Csokonai — ammalato e sfortunato come il Leopardi — nel 1805 cantò, con un profondo sentimento dell'infinito e sotto l'influsso dell'illuminismo francese, gli stessi problemi filosofici che tormenteranno l'anima del grande poeta italiano. „Se esisto — così egli ragionò — debbo sempre esistere, o la vita sarà stata una sfortuna per me. Dovendo morire del tutto, perchè sarei vissuto? A che servirebbe la speranza per uno che è condannato a perire? Perchè farmi desiderare tra mille guai, tristezze e malattie, vivendo perseguitato e come in esilio, una destinazione più gloriosa, un paese più degno, se non potrò entrarci mai? La mia vita è fatta per soffrire e per farmi pentire della vita? Anche la speranza esiste soltanto per tormentarmi? Perciò eterno nulla ti desidero. Accogli il tuo figlio martoriato. Fortunato, cento volte fortunato chi non è nato e non ha gustato la vita...“²⁶⁴

Tali concetti e sentimenti dell'infinita vanità del tutto, del tormento della vita umana e della missione di un apostolato patriottico contribuiranno in fatti nella lirica ungherese del principio dell'800 a preparare l'animo dei migliori a comprendere la poesia del Leopardi, il che avvenne soltanto più tardi. Fu conosciuto e tradotto in Ungheria prima il padre, Monaldo, che non il figlio, Giacomo. I seminaristi di Pest e Pozsony o i loro maestri scoprirono nei „Dialoghetti sulle materie correnti nell'anno 1831“ del conte reazionario una confutazione netta e spiritosa della morale voltairiano-sensistica che loro stessi intendevano combattere, e perciò ne tradussero tre negli anni 1836 e 1837.²⁶⁵

Neanche il nome di Giacomo fu però affatto sconosciuto in quegli anni in Ungheria. Già verso il 1830 si era svegliato un vivo interesse per quella Italia, nella quale si cominciava a scoprire la nazione che, come l'Ungheria, era ribelle al dominio dell'Austria. Le riviste ed in modo speciale il periodico della giovane Accademia delle Scienze, *Tudománytár*, si misero quindi a seguire da vicino attraverso giornali letterari tedeschi, francesi ed inglesi la letteratura italiana contemporanea.²⁶⁶ In tali rassegne appare già il nome del Leopardi, e viene segnalata già in un articolo tradotto dalla *Revue Encyclopédique* (nel 1835, quindi ancora durante la vita del poeta)

²⁶⁴ Francesco Kölcsey, *Vanitatum Vanitas*; Daniele Berzsenyi, *A magyarokhoz „Agli Ungheresi“*; Michele Csokonai Vitéz, *A lélek halhatatlansága*, „L'immortalità dell'anima“. Le tre poesie si potranno leggere nell'eccellente antologia di Giovanni Horváth, *Magyar versek könyve*, „Il libro delle poesie ungheresi“. Budapest, 1937.

²⁶⁵ Várady, *op. cit.* II. pp. 210—211.

²⁶⁶ *Tudománytár*, 1835. VII. pp. 68—76; VIII. 203—217; 1838. II. 101—115, 201—215.

anche l'edizione delle sue opere. Questa recensione conteneva i primi brani della lirica leopardiana tradotti in ungherese, e senza dubbio l'identità delle tendenze politiche avrebbe fatto scoprire presto in Leopardi un fratello del Berzsenyi, se la censura non avesse proibito severamente la circolazione delle opere del profeta italiano nel territorio austriaco, non lasciandosi ingannare neanche se l'intento patriottico si nascondeva dietro una ode indirizzata ad un dotto prelato di Milano o dietro il titolo di un epitalamio. Mentre quindi la polizia austriaca trovò il passaporto di Monaldo in regola, la frontiera rimase chiusa al liberalismo e „carbonarismo“ della poesia del figlio. Un giornalista, Saverio Reviczky, trattando di nuovo, quattordici anni più tardi, del grande poeta del pessimismo, poté rilevare quindi a giusta ragione che „in Ungheria Leopardi, benchè sia dopo Dante il più grande poeta dell'Italia, era appena conosciuto da qualche amico della buona letteratura e da qualche critico di cultura eccezionale.“²⁶⁷

Ma eccoci giunti all'epoca in cui la guerra del '59 e la spedizione dei Mille hanno rivolto tutte le simpatie verso l'Italia. Tra notizie su Garibaldi, ardenti di segreta esultanza, troviamo questi brevi versi del grande poeta ungherese, Giovanni Arany, che esprimono bene l'interessamento politico di quegli anni per la poesia contemporanea dell'Italia:

Un popolo abita oltre il mare,
Dove le Alpi pendono verso mezzogiorno,
Dove domina l'Appennino
Pianure e valli profumate.
Nazione anticamente gloriosa, ora serve,
Che, per non sentire il rumore delle catene,
Col canto ne copre il triste suono,
E così si consola del giogo di acciaio.²⁶⁸

In tale atmosfera politica, diventata un po' più libera in seguito alle disfatte subite dall'Austria in Italia, Saverio Reviczky poté ritornare sull'argomento della lirica patriottica leopardiana, traducendone le poesie più importanti, mentre un anno più tardi, quando egli volle rievocare anche una terza volta la figura del Leopardi sulle pagine della rivista di Giovanni Arany, la censura già di nuovo incrudiva. Nondimeno il Reviczky riuscì a coprire con un titolo apparentemente innocente, *Le sofferenze di un poeta italiano*, una più ampia trattazione del patriottismo leopardiano. La stessa allusione, che „sarà caro anche alla memoria del nostro Petöfi, se esaminiamo la vita di uno dei maggiori poeti dell'Italia“, intende a richiamare l'attenzione alle analogie esistenti tra il carattere della poesia dei due apostoli e dei due popoli. Leopardi fu, secondo l'immaginosa definizione di Reviczky — come il Petöfi — „un raggio preannunziante sublimi avvenimenti futuri tra le brume

²⁶⁷ *Tudománytár*, 1835. VI. pp. 188—191; *Hölgyfutár*, 1859. II. pp. 759—767.

²⁶⁸ *Hölgyfutár*, 5 gennaio 1861.

dei propri tempi". Il Reviczky vaticina che le ossa del poeta riposeranno nel Panteon che l'Italia costruirà alla memoria dei suoi più grandi figli, e — benchè egli conosca discretamente la vita e l'opera dell'autore attraverso Sainte Beuve, Charles Mazade e l'edizione vianiana delle lettere (1849) — va fino a mettere nella bocca del moriente, come ultime parole: „Italia unita“²⁶⁹

Negli anni che vanno dal 1859 al '65 esisteva quindi in Ungheria un modo particolare di considerare e giudicare il Leopardi, la figura del quale assumeva nell'anima ungherese le fattezze dell'apostolo nazionale con atteggiamenti petőfiani. Non occorre poi dire che tale immagine esclusivamente patriottica del Leopardi non è meno falsa della interpretazione schopenhaueriana della sua opera nella Germania, nichilista nella Russia o di estetismo puro nella Francia. Basti rammentare che Leopardi scrisse tra il 1819 e il '21, cioè nella prima giovinezza, in tutto cinque poesie patriottiche e che poi si disinteressò completamente del movimento politico italiano, o interpretò negli ultimi anni della sua vita gli eventi contemporanei come una batracomiomachia ridicola. Ma il Reviczky isolò, ingrandì e generalizzò a bella posta l'intento patriottico della poesia leopardiana, appunto perchè il precursore del risorgimento italiano dovette interessare profondamente l'opinione pubblica ungherese di quei tempi.

Anche Tommaso Szana, uno degli „italianizzanti“ più fervidi, apprezzò in un articolo scritto nel 1869 particolarmente le poesie patriottiche del Leopardi e tradusse brani di „All'Italia“ e „Sopra il monumento di Dante“, paragonando queste odi a quella „Agli Ungheresi“ del Berzsenyi. Ma egli rilevò anche l'indifferenza ulteriore del poeta verso i movimenti patriottici del suo paese, scusandolo colle sue malattie, e lo inquadrò nella serie di grandi poeti pessimistici Byron-Heine-Lenau-Puskin, giudicandolo uno dei maggiori. Il Szana fu per altro il primo a richiamare l'attenzione alle forme svariate della canzone leopardiana, alla meravigliosa sobrietà e precisione del suo stile, ed errò soltanto in qualche particolare biografico. Il Leopardi non era certamente quel „povero perseguitato“ che egli ci presenta, nè sua madre, donna di ferrea volontà e capace di grandi sacrifici, era un „essere insignificante“ che si fosse contentato di una parte affatto secondaria nella vita della famiglia, come vorrebbe l'autore. È ormai ben noto quale colpa le si attribuisca nella formazione del pessimismo leopardiano. Il pregio del piccolo studio di Tommaso Szana sta però nell'aver plasmato, per primo, i lineamenti del patriotta-apostolo nel ritratto più colorito e più vero dell'artista e dell'uomo. „La poesia del Leopardi — così egli conclude — rassomiglia ad un mare sempre torbido ed agitato, il quale ricompensa però il palombaro, che si arrischia a scrutarlo, di perle preziosissime“²⁷⁰

²⁶⁹ *Szépirodalmi Figyelő*, 1862. ann. II., I. metà pp. 262, 295, 310, 327, 342.

²⁷⁰ *Fővárosi Lapok*, 1869. pp. 136—137, e nel volume „Nagy szellemek“ (Grandi ingegni), Pest, 1870.

E di fatti i palombari non si fecero aspettare. Il primo fu Alessandro Endrődi, colla traduzione delle *Ricordanze*, poesia alla quale aveva richiamato l'attenzione già Saverio Reviczky, paragonandola alla poesia *Nella mia terra natia* del Petőfi, con la quale realmente presenta certe analogie. Più tardi egli tradusse anche *La vita solitaria*. Ma queste versioni non sono punto perle preziose. Così nella variante del primo idillio manca „*la rana rimota*“, la „*lucciola errante appo le siepi e in su l'aiuole*“, i „*viali odorati*“, „*le voci alterne*“ e le „*tranquille opre de' servi*“. La rivolta appassionata contro Recanati si sbiadisce ed il vento invece di „susurrare“ sommessamente si mette addirittura a „singhiozzare“. Di fedeltà infine non si potrà parlare affatto, dove la poesia originale si è accorciata di 25 versi. Tale procedere è però caratteristico non soltanto dell'Endrődi, ma anche di tutti quelli che tradussero Leopardi in Ungheria tra il 1870 e il '90. Con essi noi entriamo in una nuova fase della fortuna di Leopardi in Ungheria.

Il più grande poeta pessimista ungherese, Giulio Reviczky disse di Alessandro Endrődi che egli non era un letterato, ma un vero poeta. Anche gli altri due traduttori, Luigi Bartók (1851-1902) e Giovanni Dengi (1853-1903) furono condotti ad interpretare Leopardi nella loro lingua non già da un interessamento letterario, ma perchè credettero trovare nella sua poesia l'espressione del loro proprio stato d'animo. Tutti e tre erano „italianizzanti“ autentici. Alessandro Endrődi cantò le bellezze dell'Italia; Luigi Bartók scrisse una poesia in lode di Rimini, riflettè „*In una osteria romana*“ sulla vanità del mondo e commemorò la morte di Garibaldi con versi commossi. Ma il professore di scuola media, Giovanni Dengi si sentiva fra tutti più vicino al Leopardi. Le loro traduzioni furono pubblicate in vari giornali e varie riviste, e vennero accolte anche nei volumi delle loro poesie originali, perchè essi erano ben convinti di non aver fatto che esprimere la loro propria anima attraverso i versi del Leopardi.²⁷¹ Tutti e tre appartennero a quella scuola, della quale Giulio Reviczky scrisse nella poesia intitolata „*Ad un giovane pessimista*“:

Con che fede, che ardore
Pronunzi la parola Pessimismo!
Il tuo cuore è pieno di sogni,
Sogni segreti e rinnegati.
Ma seguendo la moda dei tempi,
Non ti basta il microcosmo,
Nè il travaglio del nostro secolo.

²⁷¹ Reviczky Gyula, *Összes költeményei* (Tutte le poesie), rendezte Körödi Pál. Budapest, 1895; Aless. Endrődi, *Összegyűjtött költeményei* (Tutte le poesie), Budapest, 1898, vol. I. pp. 118—119, „Italia“; Luigi Bartók, *Hattyúdalog* (Ultimi canti), Budapest, 1906. pp. 17—23, *Erdőzugas* (Brusio di selva). Poesie 1883—1889. Budapest, 1899. pp. 174—175.

Tu hai bisogno d'ira,
 Di negazione altisonante,
 Di tormenti senza ragione,
 Perchè, amico mio, sei giovane ancora!²⁷²

Se apriamo per esempio l'annata 1877 della rivista allora diffusissima *Fővárosi lapok*, vi troviamo tutt'un mazzo di tali poesie malinconiche e pessimistiche. Ecco alcuni titoli: „Presso una bara“, „Pietre tombali“, „La vedessi morta“, „Poesie di morte“. Le traduzioni leopardiane di Endrődi, Dengi e Bartók si debbono considerare inquadrare in tale produzione poetica originale. Cioè, qui si tratta non tanto di traduzioni, quanto di adattamenti, eseguiti nello stile e nel gusto ungherese di quel tempo. Nelle poesie del Leopardi così tradotte sparisce o almeno si sbiadisce ogni ricordo personale, ed espressioni come „L'alba rosea della mia giovinezza“, „il paesaggio coperto da un lenzuolo di nebbie“, „tu dormi ed io piango“, „il ben più dolce“, „cuore sanguinante“ suoneranno strane all'orecchio di ogni conoscitore dello stile leopardiano, ma invece sono correntissime nella poesia malinconica ungherese di quei tempi. Accanto a tali traduzioni o piuttosto, come abbiamo detto, adattamenti, troviamo nel ventennio 1870-1890 una sola versione di una prosa delle Operette Morali, e precisamente quella del „La scommessa di Prometeo“ (IX).²⁷³ Nel secondo periodo della Fortuna di Leopardi in Ungheria, l'immagine del poeta pessimista assorbe quindi quella precedente dell'apostolo patriottico. I lirici malinconici degli anni 1879-90 si sono impossessati della poesia del Leopardi, traducendola nel loro proprio linguaggio.

La stessa critica ungherese contemporanea contribuì a formare questo nuovo concetto sulla poesia leopardiana. Nell'annata 1882 della *Rivista Ungherese di Filosofia* si trova un eccellente articolo, ottimamente informato, su „Leopardi precursore del pessimismo tedesco“.²⁷⁴ L'autore vi intercalò brani delle Operette Morali nella propria interpretazione ed esempi della poesia leopardiana nella traduzione di Bartók e Dengi. Egli esaminò da un punto di vista oggettivo la filosofia del Leopardi, ma espresse anche un giudizio prettamente contrario alla „funesta filosofia del pessimismo“ che stava diventando „una malattia di moda nei palazzi e nei salotti dell'alta aristocrazia“. In ciò si potrà scorgere in generale l'atteggiamento e la resistenza della sobria misuratezza dell'anima ungherese ad una costruzione filosofica tanto raffinata. Altri critici riconoscevano però nel Leopardi il maggiore, o uno dei più grandi rappresentanti della „poesia del dolore“ e si può affermare che in quei due decenni Byron e Leopardi furono i due poeti stranieri più spesso ricordati in Ungheria. C'era chi pretese addirittura che lo

²⁷² Ed. cit. p. 253.

²⁷³ Enrico Sebők in *Magyar Szalón*, 1888. IX. pp. 75—79.

²⁷⁴ Giuseppe Buday, *Leopardi gróf mint a német pesszimizmus etöfutarja*. *Magyar Philosophiai Szemle* 1882. pp. 47—54, 109—134.

Schopenhauer avesse soltanto messo in sistema quello che era stato già detto dal Leopardi. Fu tradotta la novella biografica di Paul Heyse „*Nerina*“; non mancò una recensione sul libro della contessa Teja Leopardi, e trattando un filologo della poesia di Pindaro, per far risaltare la differenza tra l'anima antica e quella moderna, poté richiamarsi senza difficoltà alle odi del Leopardi, come ben note in Ungheria.²⁷⁵

La circostanza che i poeti pessimisti ungheresi credettero riconoscere in Leopardi un loro parente ed un loro predecessore, preparò poi il terreno alla terza fase della fortuna di Leopardi in Ungheria, quella della *traduzione letteraria* e della critica scientifica. Le prime traduzioni di Antonio Radó, vere traduzioni e non già adattamenti, risalgono al 1882. Nel 1890 il Radó pubblicò il volume di tutte le poesie del Leopardi in ungherese. Prima di raccoglierle in un volume, le pubblicò quasi tutte in varie riviste e più tardi in antologie poetiche da lui compilate. In tal modo egli contribuì molto alla conoscenza del Leopardi in Ungheria nell'ultimo decennio dell'800.²⁷⁶ La critica contemporanea accolse la traduzione completa delle opere poetiche del Leopardi con particolare attenzione, perchè era ben chiaro che l'intento del Radó era di far conoscere ai poeti pessimisti ungheresi il *vero* Leopardi. „Questo libro — afferma uno dei suoi recensori — viene a proposito in un'epoca in cui ogni piccolo poetuzzo c'intrattiene dei propri meschini guai... A loro potrà essere utilissima la lettura del Leopardi, perchè essi ne impareranno che bisogna cantare l'anima e perseguire un alto ideale nella poesia...“²⁷⁷

Il principale merito della traduzione completa del Radó²⁷⁸ sta nella fedeltà filologica del suo lavoro. Raramente egli fraintende il testo e quasi sempre è buon interprete, perchè conosce tutto il complesso del pensiero leopardiano. Egli segue fedelmente anche le forme poetiche del Leopardi, cosa spesso assai difficile. Ma il Radó è un traduttore di mestiere al quale dobbiamo fra l'altro anche l'Ariosto ed il Petrarca in ungherese; egli fu pure un valente critico, autore di una pregevole Storia della Letteratura Italiana. Appunto tali sue qualità determinarono nella sua opera di traduttore una certa freddezza meccanica e certe deficienze della lingua e della dicitura poetica che si rendono particolarmente manifeste nella ver-

²⁷⁵ Gabriele Baross in *Magyarság*, 10 novembre 1889; Ladislao Baboss, *Szerelem és fájdalomköltők* (I poeti dell'amore e del dolore), Budapest, 1895. V. la novella di Paul Heyse tradotta nell'„*Otthon*“ (La casa) di Alessandro Tóth, Budapest, 1875. vol. I. pp. 256—292. Le poesie che vi si trovano sono tradotte dal tedesco. — Maurizio Darvai, *Leopardi a szülői házában*, Comtesse Teresa Leopardi, Notes biographiques sur L. et sa famille. Paris, 1881. *Fővárosi Lapok*, 1882, n. 33. — Ernesto Finánczy, *Pindaros élete és költészete* (Vita e poesia di Pindaro). Egyetemes Philológiai Közlöny, 1884. p. 229.

²⁷⁶ Si veda la bibliografia nel libro citato di Várady.

²⁷⁷ *Fővárosi Lapok*, 1890, n. III. 113.

²⁷⁸ Edizione della Società Kisfaludy.

sione di quegli idilli leopardiani che sono tutto musica e melodia.²⁷⁹ Lì ci si voleva un'arte intuitiva, quale soltanto il poeta moderno, Michele Babits, autore di una magistrale traduzione di tutta la Divina Commedia, manifestava nella versione di „Silvia“. Fra tutti i traduttori, interpreti e seguaci ungheresi del Leopardi soltanto il Babits ha fatto il pellegrinaggio a Recanati per improntare la sua anima delle ricordanze del „borgo natio“, per cercare di comprendere attraverso il paesaggio dell'Infinito i segreti più reconditi del poeta e per tentare poi di dare una sintesi di tutto il pessimismo leopardiano nelle sei belle strofe della poesia intitolata appunto „Recanati“.²⁸⁰

Il Radó invece si attacca piuttosto alla parola. Anche nella ampia introduzione biografica e critica premessa al volume delle traduzioni, lavoro coscienzioso ed ispirato soprattutto dai giudizi di Francesco De Sanctis, si tradisce attraverso tante critiche minuziose l'incapacità del Radó di sprofondarsi nel pensiero e d'immedesimarsi coi sentimenti del Leopardi. Ed è curioso vedere come taluno dei recensori di Radó si creda in dovere di spezzare una lancia per il grande poeta italiano contro il suo traduttore. Essi sono ammiratori sinceri del Leopardi, della sua „splendida individualità poetica da antico romano, della sua concezione seria, larga e profonda della vita che ricorda a loro l'indole degli scrittori precedenti l'invenzione della stampa, dei suoi argomenti poetici che non nascono mai da capriccio, sentimento superficiale o pensiero passeggero, ma abbracciano sempre la vita, la morte, l'Italia...“. Recensioni²⁸¹ di tale genere che spesso si allargano in succinte biografie o piccoli saggi critici, provano abbastanza che pure in Ungheria esistette verso il 1890 un piccolo crocchio di buoni conoscitori e di caldi ammiratori del Leopardi. Siamo nel periodo in cui la fortuna europea di Leopardi raggiunse la sua piena fioritura. Lasciando da parte le grandi letterature, ricorderemo soltanto che nel 1882 venne pubblicata la prima traduzione in lingua olandese del poeta italiano, nel 1883 in lingua spagnuola, e che nel 1888 a Kiev, per opera del Simanowsky, fu pubblicata una delle migliori edizioni del Leopardi.²⁸²

La traduzione completa di Antonio Radó chiari senza dubbio le idee dei poeti pessimisti ungheresi sul conto del Leopardi. Esaminiamo ora brevemente, se ciò ha lasciato tracce nella poesia originale di questi ultimi. Qui dobbiamo però precisare prima una riserva. Il pessimismo poetico ungherese differisce assai da quello del Leopardi. Neanche Giulio Reviczky, il quale può essere considerato capo della scuola pessimistica ungherese e ne fu senza dubbio il maggiore talento lirico, sentì quella profonda infelicità costante ed

²⁷⁹ V. specialmente le critiche di un anonimo in *A Hét*, 1890. 20 aprile, n. 16.

²⁸⁰ Babits Mihály, *Összes versei* (Tutte le poesie di M. B.), Budapest, s. a.

²⁸¹ V. l'articolo dell' *A Hét* cit.; *Fővárosi Lapok*, 1890. n. 112—113; *Buda-pesti Hírlap*, 4 maggio 1890. n. 122; *Pesti Napló*, 20 maggio 1890. n. 138; *Vasárnapi Ujság*, 1904. n. 50. p. 861.

²⁸² P. Hazard, *Op. cit.* pp. 229—230.

immutabile che è uno dei tratti caratteristici di tutta la poesia del Leopardi. Reviczky, ammalato, tisico, come il Leopardi, cantò dopo la lettura di Schopenhauer:

Pagine fosche, tetre idee!
Verità profonda, tristezza senza fine.
Sono convinto... e nondimeno
Vorrei rallegrarmi tanto della vita!

Tale atteggiamento è caratteristico per tutto il pessimismo ungherese. Lo stesso pensiero di Giovanni Vajda, il più filosofo tra i poeti magiari della tristezza, nonostante tanti e tanti dubbi, rimane rischiarato dalla fede. Il pessimismo per loro tutti è uno stato d'animo, uno „Stimmung“ e non già convinzione incrollabile, definita da una determinata costituzione fisica e morale. Nella poesia dell'Endrődi la malinconia si alterna colle gioie del vino e dell'amore, e Luigi Bartók è anche il poeta della Libertà e delle bellezze dei Carpazi. Il più vicino alla concezione del mondo del Leopardi fu il suo traduttore-poeta più assiduo, Giovanni Dengi. Ma sebbene già qualche suo critico contemporaneo avesse rilevato nelle sue poesie un influsso troppo manifesto del pessimismo leopardiano, anche lui fu in fondo un'anima religiosa, piena di speranze e di illusioni.²⁸³

Non meno chiare sono le reminiscenze leopardiane in due poesie di Flora Majthényi, pubblicate nel pieno fervore delle prime traduzioni nel 1877. Essa assale „l'astro melanconico“ delle stesse domande sullo scopo della vita, che il pastore errante dell'Asia aveva indirizzato alla sua „silenziosa luna“ ed imita il Leopardi anche nello strano miscuglio di sogno e di realtà, nel periodo lungo e ritmicamente ben cadenzato, nello stile sobrio, negli aggettivi lucidamente precisi. Ma la sfortuna domestica toccatale diede presto un indirizzo del tutto differente alla sua poesia.

Il Leopardi non ebbe veri e propri seguaci in Ungheria, per la semplice ragione che la sua tetra negazione della vita è rimasta aliena all'anima ungherese. Alla nostra poesia pessimistica non mancarono però elementi leopardiani. Così ad esempio il nuovo indirizzo della poesia patriottica di Giovanni Vajda e Giovanni Dengi, i quali la rompono colla tradizione petőfiana esaltatrice delle virtù nazionali, ci sembra ispirato dal Leopardi. I grandi ideali del passato — ecco come si lamentò il Dengi — si sono esauriti, abbiamo chinata la testa eroica e nessuno si cura di noi; viviamo nel pantano della rassegnazione. L'età è diventata savia e ragionevole, manca ogni impeto generoso, non vi è nè onore, nè virtù. Dengi tradusse con amore il Leopardi, ci pare che anche questa rampogna amara s'ispiri a lui.²⁸⁴ La „Canzone dei Lusitani“ di Giovanni Vajda riecheggia

²⁸³ Eugenio Pintér *Magyar Irodalomtörténete* (Storia della letteratura ungherese) Tudományos rendszerezés. Budapest, 1930—1934, vol. VII. p. 569. e la critica sulle Nuove poesie di Dengi (*Dengi János újabb költeményei*), *Vasárnapi Ujság*, 1892. n. 667.

²⁸⁴ Giovanni Dengi, *Borongás* (Tristezza).

invece la celebre immagine della „*formosissima donna... che inerme, nuda la fronte e nudo il petto mostra*“. Dopo la guerra d'indipendenza Vajda è stato arruolato nell'esercito austriaco e passò l'anno 1850 come gregario del reggimento Costantino a Padova. È facile che li avesse conosciuto l'ode „All'Italia“ del Leopardi.²⁸⁵

In altri casi è nella scelta dell'argomento che si manifesta l'influsso del Leopardi. Il Bartók scrive una poesia col titolo „*Dopo la tempesta*“ (Vihar után), Alessandro Endrödi canta il „*Passero solitario*“ (Árva madár), „*La sera del dì di festa*“ (Ünnepeste), benchè non ci sia poi tra le due poesie niente di comune che il titolo. Altri ancora, come Emilio Ábrányi, s'innalzò coll'aiuto del Leopardi dalla tristezza individuale alle sfere del dolore universale e cosmico.

Se poi la poesia di Giovanni Vajda abbia avuto ancora altri punti di contatto con quella del Leopardi, non sapremmo dirlo con precisione. In ogni modo anche per lui, il più filosofo come abbiamo già detto tra i poeti pessimisti ungheresi, il mondo è un segreto, la vita è vanità e l'uomo un granellino di polvere nell'universo. Pure il suo pessimismo vaga tra gli spazi eterni ed il suo pensiero è fondato sulla stessa „teoria del piacere“ del Leopardi, cioè sulla sproporzione tragica dell'infinità dei nostri desideri e della determinatezza dei piaceri relativi.²⁸⁶ Vajda non giunge all'odio conseguente della natura, ma rende questa responsabile dell'infelicità umana come l'Islandese del Leopardi:

Vado a porgere querela contro la natura.
Dov'è più folta la selva,
Le aprirò il cuore che sanguina,
Mostrandone tutte le ferite...

(Otthon, A casa.)

Per altro il motivo poetico caratteristicamente leopardiano della natura nemica all'umanità ritorna anche in Luigi Bartók (*Erdő-zúgás*, Brusio di selva). Ma tutto ciò s'incontra nei poeti pessimisti ungheresi come umore passeggero e non come sentimento costante, convinzione granitica del pensiero.

Coll'esaurirsi della poesia pessimistica, si sbiadisce anche la fortuna di Leopardi in Ungheria. Mattia Szilávik nel 1896, insieme al Brassai, definì la filosofia del pessimismo „un incubo nato da malinconia, da pensiero immaturo o ammalato“.²⁸⁷ Così la prima traduzione completa del Leopardi, pubblicata nel 1890, rimase an-

²⁸⁵ V. l'articolo di Carlo Széchy nella Storia della letteratura illustrata di Beöthy-Badics. Budapest, 1896. vol. II. p. 726 e la poesia „*Sirámok VII*“.

²⁸⁶ Zsolt Alszeghy, *A XIX. század magyar irodalma* (Storia della letteratura ungherese nel secolo XIX.), Budapest, 1923. p. 154. ss. — Nándor Várkonyi, *A modern magyar irodalom* (La letteratura moderna ungherese) Pécs, s. a. p. 124. ss.

²⁸⁷ *A pesszimizmus és a kereszténység* (Il pessimismo ed il cristianesimo). Protestáns Szemle, 1896. VIII. pp. 428—29.

che la sola. Il centenario della nascita del poeta passò senz'alcun avvenimento notevole, ed un ottimo tentativo di tradurre le Opere Morali del Leopardi rimase troncato.²⁸⁸ Di fatti la „fortuna di Leopardi“ in Ungheria declina colla moda della poesia pessimistica. Il termine viene segnato dallo studio di Alessandro Imre, intitolato „*Petőfi e Leopardi*“²⁸⁹, che è del 1894. La poesia del grande recanatese vi è paragonata — come fu già nella prima fase della sua fortuna — a quella dei grandi classici ungheresi, Petőfi, Berzsenyi, Kölcsey, Arany, come se l'autore volesse disputare ai poeti pessimisti il diritto di espropriarne la fama.

La fortuna del Leopardi in Ungheria fu quindi ricca e varia. Tra il primo articolo del 1835 che apre un periodo preparatorio e la traduzione completa del 1890 che può essere considerata come un compimento, noi abbiamo potuto distinguere due periodi con due atteggiamenti originali dell'anima ungherese di fronte alla poesia leopardiana. Durante il primo periodo del dominio assolutistico dell'Austria, Leopardi fu per noi un grande patriotta, un apostolo della libertà e dell'indipendenza nazionale; tra il 1870 e il 1890 la scuola dei poeti pessimistici divulgò invece l'immagine di un Leopardi triste, scoraggiato, non precisamente identico alla potente individualità del grande rappresentante del pessimismo sentimentale, ma trasfigurato un po' secondo l'indole del carattere ungherese, il quale conosce bensì scatti di profondo abbattimento, ma non la cupa disperazione.

²⁸⁸ Quattro dialoghi furono pubblicati in ungherese nella traduzione di Vittorio Mohr nel programma del ginnasio-liceo del VII. distretto di Budapest (*A budapesti VII. ker. külső m. kir. áll. főgimnázium értesítője az 1906—7. isk. évből*), pp. 26—40: Dialogo della moda e della morte, Dialogo d'Ercole e di Atlante, Dialogo della Terra e della Luna, Dialogo di un venditore d'almanacchi e di un Passegere. Giorgio Móritz pubblicò ancora nell'annata del 1942. dell'*Olasz Szemle* (Rivista Italiana) la traduzione dei seguenti dialoghi: *Malambruno e Farfarello; Un venditore d'almanacchi e un passeggero; Federico Ruysch e le sue mummie; Il Copernico*.

²⁸⁹ *Budapesti Szemle* 1894. vol. 80. pp. 436—66. Petőfi studiò l'italiano. Forse due pensieri delle *Felhők* (Nuvole) s'ispirano alle idee di Leopardi: Tra tutte la creature dalla terra soltanto all'uomo non ha dato la Natura un clima, dove si potesse sentire bene; (nella poesia *Hideg ellen a tél... Contro il freddo l'inverno...*); i desideri umani sono eterni e sconfinati (*Futó folyam hullámai... Onde fuggitive...*). — Commemorazioni in occasione del centenario della morte del poeta: Eugenio Koltay-Kastner, *Leopardi*. Magyar Szemle (Rivista ungherese) 1937.; Gábor Oláh, *Leopardi*, Budapesti Szemle (Rivista di Budapest) 1938. V. ancora la tesi di laurea di Giorgio Móritz, *Pessimismo ed attività nell'opera di Leopardi (Pesszimizmus és aktivitás összefüggése Leopardi világnézetében)*. Pécs, 1940.

Felhasznált fontosabb irodalom.

- Anagnine Eugène, *Le drame de Leopardi*. Rome—Paris, 1941.
- Antona-Traversi Camillo, *I genitori di Giacomo Leopardi*. Scaramucce e battaglie. I. 1887, II. 1891. Recanati.
- Paolina Leopardi. Note biografiche di — condotte su documenti inediti recanatesi, Città di Castello, 1898.
- Monaldo L. *commediografo*. Nozze Spinola—Villamarina. Nov. 1888.
- Bertacchi Giovanni, *Un maestro di vita*. Saggio leopardiano. Bologna, 1917.
- Bertoni Giulio, *Sulle lezioni-varianti degli „Idilli“ di L.* Lingua e Pensiero. Firenze, 1932, 207—215. II.
- Caro E., *Le pessimisme au XIX. siècle*. Leopardi—Schopenhauer—Hartmann. Paris, 1880.
- Carducci Giosue, *G. L. deputato*. Prose. Bologna, Zanichelli é. n. 1327. kk. II. *Allo scoprimento del busto di G. L. nella grande aula del comune di Recanati*. U. ott 1377. kk. II.
- Castelli Alighero, *Una tragedia inedita di G. L. „La virtù indiana“*. Rassegna italiana politica, letteraria ed artistica. 1922. dec. sz.
- Chiarini Giuseppe, *Vita di G. Leopardi*. III. kiad. Firenze, 1921.
- Cugnoni Giuseppe, *Opere inedite di G. L.*, pubblicati sugli autografi recanatesi da —, I-II. köt. Halle, 1878—80.
- De Lorenzo G., *Il sentimento della natura in L.* Napoli, 1937.
- De Sanctis Francesco, *Studio su G. L.* a cura del prof. Raffaele Bonari. III. kiad. Napoli, 1905.
- L'epistolario di G. L.* Saggi e scritti critici e vari. Milano, 1936. II. köt. 11—21. II.
- Schopenhauer e L.* U. ott III. köt. 199—246. II.
- La prima canzone di G. L.* U. ott IV. köt. 71—98. II.
- La Nerina di G. L.* U. ott IV. köt. 301—315. II.
- Farinelli Arturo, *Leopardi*. Nuova Antologia. 1924. máj. 16.-i sz.
- Petrarca, Manzoni e Leopardi*. Torino, 1925.
- G. L.*, discorso per il centenario della morte, pronunciato all' R. Accademia d'Italia il 5 marzo, 1937. Roma, 1937.
- Ferrajoli Rosina, *Monaldo Leopardi (1776—1847)*. Recanati, 1923.
- Flora Gatti Pasquale, *Esposizione del sistema filosofico di G. L.* Saggio sullo Zibaldone. Firenze, 1906. I-II. köt.
- Gentile Giovanni, *Manzoni e Leopardi*. Opere complete. Saggi critici. Milano, 1928.
- Gerkie, *The love of nature among the Romans*. London, 1912.
- Gioberti Vincenzo, *Teorica del soprannaturale*. Bruxelles, 1843.
- Graf Arturo, *Foscolo, Manzoni, Leopardi*. Torino, 1920.
- Hazard Paul, *Les grands écrivains étrangers. G. Leopardi*. Paris, 1913.
- La révolution française et les lettres italiennes (1789—1815)*. Paris, 1910.
- Leopardi Monaldo, *Autobiografia di — con appendice di Aless. Avoli*. Roma, 1883.

- Leopardi Giacomo, *Crestomazia italiana*, cioè scelta di luoghi insigni o per sentimento o per locuzione, raccolti dagli scritti italiani in prosa di autori eccellenti d'ogni secolo, per cura di —. Milano, (Stella) 1827. I-II. köt.
Canti. Edizione critica ad opera di Francesco Moroncini. Bologna, 1927. I-II. köt.
Operette morali. Edizione critica ad opera di Fr. Moroncini. Bologna, 1928. I-II. köt.
Epistolario. Nuova edizione ampliata a cura di Fr. Moroncini. Firenze, 1934—38.
Összes műveinek firenzei (Le Monnier) kiadása: Opere I-II. köt.; *Paralipomeni della Batracomiomachia; Scritti letterari* I-II. köt.; *Scritti vari; Pensieri* I-VII. köt.; *Epistolario* I-III. köt.
 Leopardi contessa Teresa, *Notes biographiques sur L. et sa famille avec une introduction par F. A. Aulard*. Paris, 1881.
 Levi Giulio, *Storia del pensiero di G. Leopardi*. Torino, 1911.
 Losacco Michele, *Contributo alla storia del pessimismo Leopardiano e delle sue fonti*. Trani, 1896.
Il Leopardi e la logica. La Cultura. Roma, 1907. okt. 15.-i sz.
 Malagoli Luigi, *Il grande Leopardi*. Firenze, 1937.
 Marti Mario, *Flora, e il pensiero leopardiano*. La fiera letteraria. Roma, 1948. júl. 4.-i sz.
 Mazzoni Guido, *L'Ottocento* I-II. köt. (Storia Letteraria d'Italia) Milano, Vallardi, 1934.
 Moroncini Francesco, *Il retroscena del Sodalizio Ranieri—Leopardi*. Nuova Antologia. Roma, 1933. ápr. 1.-i sz.
 Piergili Giuseppe, *Lettere scritte a G. L. dai suoi parenti con giunta di cose inedite e rare*. Firenze, 1878.
Monaldo Leopardi. Nuova Antologia. Roma, 1882. febr. 15.-i sz.
Nuovi documenti intorno agli scritti e alla vita di G. L. raccolti e pubblicati da —. Firenze, 1889.
 Pieri Gino, *G. L. visto da un medico*. Udine, 1937.
 Ranieri Antonio, *Sette anni di sodalizio con G. L.* Napoli, 1880.
 Ginevra o l'orfana della nunziata. Opere I. Torino-Milano, 1862.
 Ridella Franco, *Una sventura postuma di G. L.* Torino, 1897.
Leopardiana I. L. e Giordani. Nuovi studi critico-biografici con molti documenti inediti. Torino, 1928.
 Sainte Beuve C. A., Fauriel e Manzoni, *Leopardi*. Biblioteca critica della Letteratura Italiana diretta da Fr. Torraca. Firenze, 1895.
 Saponaro Michele, *Leopardi*. Milano, 1941.
 Serban N., *L. et la France*. Essai de littérature comparée. Paris, 1913.
L. sentimental. Essai de psychologie léopardienne, suivi du Journal d'amour inédit en français. Paris, 1913.
 Tocco F., *Biografia di B. Spinoza*. Rivola d'Italia. 1899. I. köt. 233—264. II.
 Tonelli Luigi, *Leopardi*. Milano, é. n.
 Viviani Alberto, *Giacomo Leopardi* (Profili, N. 126.). Roma, 1937.
 Vossler Karl, *Leopardi*. München, 1923.
 Zottoli Andrea, *Leopardi, storia di un'anima*. Bari, 1927.
 Zumbini, *Studi sul Leopardi*. Firenze, 1902.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó — — — — —	3
I. A Leopardi-család — — — — —	5
II. Gyermekevek — — — — —	8
III. Első irodalmi próbálkozások — — — — —	13
VI. A filológus — — — — —	16
V. Lírai ébredés — — — — —	25
VI. Hazafias költészet — — — — —	30
VII. Az első idillek — — — — —	37
VIII. A Zibaldone — — — — —	42
IX. Bölcselkedő költemények — — — — —	48
X. Róma — — — — —	54
XI. Operette Morali — — — — —	58
XII. Bologna, Milano — — — — —	69
XIII. Kéltői újjáébredés — — — — —	77
XIV. Fanny — — — — —	85
XV. Az utolsó kiábrándulás — — — — —	95
XVI. Irónia és szatira — — — — —	97
XVII. A hold lenyugszik — — — — —	106
XVIII. Leopardi metafizikája — — — — —	110
XIX. A költő betegsége — — — — —	113
XX. Leopardi legendája — — — — —	114
XXI. Leopardi külföldön és Magyarországon — — — — —	117
XXII. La fortuna di Leopardi in Ungheria — — — — —	132
Felhasznált fontosabb irodalom — — — — —	145